

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЬЧИНИК

VI

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 6 (152), June, 1960, Vol. XIII.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1960 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія ..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентина	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ...	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ...	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	18 н. м.	9 н. м.	4.50 н. м.	1.50 н. м.
Парагвай .	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. ф.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 6/78 (152)

ЧЕРВЕНЬ, 1960

Річник VII (XIII)

Зміст VI-ої книжки

— — УКРАЇНА СТОЯЛА САМА	603
Лариса Мурович: ПОВСТАНСЬКИЙ СТЯГ	604
З.Карбович: СТРАХ МОСКВИ ПЕРЕД ВОЛЕЛЮБНИМ СВІТОМ	605
— — МОСКОВСЬКИЙ СФІНКС	610
Михайло Павлюк: ПРОВАЛ ДВОХ НАМІРІВ	615
Богдан Бора: БАТЬКО, ВИЗВОЛЕННЯ	624
Михайло Мухин: БІЛЬШЕ СВІТЛА (закінчення, 8).....	625
Григорій Васькович: ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ (продовження, 2)	633
Лариса Мурович: ПІСЛАНЦІ	647
Проф. д-р Н. Полонська-Василенко: УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК, ЯКОЮ ВОНА СПРАВДІ БУЛА	648
Олекса Воропай: »СИМОНОВЕ ЗЕЛО«	653
М. Л-ко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (продовження, 6)	663
Лариса Мурович: ПІОНЕРИ, БЕЗІМЕННИЙ ГЕРОЙ	675
Богдан Бора: НА ПОЛУСТАНКУ, ВІРІ РІЧ	676
Артур Фурман: ЇХ БУЛО ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЬ	677
Орчі: БАГРЯНИЙ КВИТ (повість, перекл. ОД., продовж., 6)	685
П. Кізко: ПРОТЕСТ ПРОТИ РУСИФІКАЦІЙНОГО НАСИЛЬСТВА. од: ЗБРОЯ ПРОТИ НЕСКОРЕНИХ	696
о. д-р Б. Курилас, ЧНІ: »РУХ ЗА КРАЩИЙ СВІТ«	707
Михайло Павлюк: »ІДЕОЛОГІЯ І КОЕКЗИСТЕНЦІЯ«	713
— — Пожертви на пресовий Фонд »Визвольного Шляху«	716
— — Пожертви на пресовий Фонд »Визвольного Шляху«	718

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

...*"Library & Book Supply"*
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АВСТРІЯ

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

США:

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N. Y.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
809, Starkweather Str.,
Cleveland, 13., Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 шіл.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

УКРАЇНА СТОЯЛА САМА

(30. ЧЕРВНЯ 1941)

За рік український народ, а його визвольно-революційні кадри зокрема, відзначатимуть двадцятиріччя великого акту в новітній історії України. 30-го червня 1941 року через радіостанцію ім. Євгена Коновальця проголошено всьому світові велику подію: відновлення незалежної української держави. Це сталося в той час, коли два тоталітаризми — німецький і московський зударилися на полях України в смертельній боротьбі за панування над нашою Батьківщиною. Берлін і Москва робили рахунок без українців. Тому Україна відкрила актом 30-го червня рівночасно два фронти.

Коли голова Національних Зборів заявив, що: «Ми вітаємо німецьку армію, як гостей на українській землі, й очікуємо, що вона підтримає українську революційну армію, яка твориться на українській землі в її боротьбі проти Росії за відновлення суверенної соборної ні від кого незалежної української держави», — було всім приявним ясно, що воююча Україна зголосила тут своє партнерство, яке мусить бути респектоване, якщо вона має бути союзником Німеччини. Коли ж буде інакше, збройна сила України й весь народ стануть на прою з кожним займанцем України.

Не пройшло багато часу, як український революційно-визвольний рух ОУН збройно виступив також проти Німеччини. Це був час, коли майже всі країни європейського континенту лежали під німецьким чоботом. Проте ж Україна не склала зброї. Берлін оскаржував її, мовляв, вона воює спільно з Москвою проти нього, а Москва висувала подібну брехню, нібито українська революційна сила ОУН-УПА співпрацює з Німеччиною. Ці клевети найкраще підтверджували об'єктивну правду: Україна воювала на два фронти. Уже тоді, актом 30-го червня 1941 року вказала вона шлях волелюбному людству стати до безкомпромісного бою проти всякого тоталітаризму й колоніалізму: Москви й Берліну, а захищати неподільну волю і незалежність націй, не бльокуючись ні зі Сталіним, ні з Гітлером. Здійснення такої концепції війни принесло б було тривкий мир і безпеку всьому світові на руїнах обидвох тоталітаризмів, обидвох імперіалізмів і колоніалізмів в Європі.

Коли за рік українське громадянство відзначатиме 20-тиріччя від дня мужнього історичного виступу воюючої України, буде важливим вка-

зати вільному світові на ці правди, які тоді захищала Україна і які виправдалися об'єктивно на сьогоднішній день. Відрадно відмітити, що публікації глибше думаючих західних дослідників, які шукають правди, підкреслюють цю роллю і вказівки України. Хоч прикрим є, але треба сказати обов'язково, що деякі партійно-політичні діячі у своєму вузькому засліпленні ще не добавили доцільности історичного акту 30-го червня, його всенародної вартости. Але пройде час, минуться пристрасті, прийде вірна оцінка цього акту, як акту всієї нації, а не однієї людини чи групи людей. Тоді забудуться вже й імена, що стояли за цим актом, а останется лише чин, що був чином нації. Чим скоріше це станеться, тим краще. Це буде доказ політичної зрілости і наших теперішніх противників.

А покищо йде змаг нації за самоствердження правд 30-го червня 1941 року, за волю її на її землі.

Лариса МУРОВИЧ

ПОВСТАНСЬКИЙ СТЯГ

Не для химери Ви й пригод сваволі
Покинули життя буденних благ,
Щоби із лісу, в боротьбі за волю
Святити жертвами — повстанський стяг.

Щоб у годину вірности й завзяття,
В святім союзі неба і землі
Валити темне царство супостата,
На зачаток нової будівлі.

В одвічнім русі, що живить природу,
В невтомнім рості, що не має меж,
Усі змагання нашого народу,
Як корабель — досягнуть побереж.

Лиш часом ліс прибіжищем, як хата,
Перед зловіщим оком в час знемог,
Та стяг все кличе знову наступати
Аж до хвилини повних перемог!

3. КАРБОВИЧ

СТРАХ МОСКВИ ПЕРЕД ВОЛЕЛЮБНИМ СВІТОМ

Лондон, у червні 1960

Зірвання Хрущовим паризької конференції «на вершинах» виявило знаменну річ: страх Москви перед силою США. Бож незвичайно відрадне явище, що американські літаки розвідували територію большевицької імперії на протязі цілих років, є наявним доказом оборонно-воєнного слабосилля СССР. Безпосередній висновок з цього факту: США були і є спроможні досягти кожної хвилини найважливіші центри російської воєнної індустрії і зрівняти їх з землею атомними бомбами без ніякого спротиву Москви, яка не має змоги контролювати американських полетів над її територією. Більше того, для американського літунського нападу є відкритий теж сам центр воєнних злочинців — Москва. Вистрілення до Місяця ракети, вислання у міжзоряні простори «спутників» та інші пропагандивні — до речі, важкі до перевірення — досягнення большевиків здаються дрібничками у порівнянні з розкритою над Свердловськом правдою: США є потугою, яка зуміла впродовж трьох років переводити розвідувальні полети далеко понад сповиту в таємницю територію — тисячі кілометрів поза залізною заслоною, не натрапляючи на ніяку протидію з боку Москви. За ці сміливі полети та технічну досконалість американського розвідувального літунства волелюбний світ може мати тільки признання для США. Цілком не зле, що якраз з цього приводу Москва зірвала паризьку конференцію, до якої вона просилася протягом років та до якої добивалася усіми можливими трюками, пресією, облудними заявами миролюбства й погрозами. Коли ж стало ясным, що Захід не поступиться в справі Берліну, їй не залишилося нічого іншого, як зірвати конференцію під будь-яким pretextом, щоб зберегти в психологічній війні своє обличчя. Поворот большевицької делегації на конференцію з порожніми руками був би повним осоромленням Москви й її сповидної сили.

Американські розвідувальні полети над московською імперією показали всім поневоленням і вільним націям, що територія СССР є в основі безборонна перед ворожим нападом. Чи ж американські літаки, які на протязі трьох років вільно гуляли над московською імперією, не були спроможні засипати бомбами важливі центри СССР, якщо б Америка не була справді миролюбною країною? Адже ж вони не натрапляли на ніякий спротив большевицьких літаків і большевицької радарної системи. Всі ці факти напевно усвідомлюють собі уярмлені народи, перед якими, як блискавка, розкрилася правда про «силу» й «потугу» Москви, про її «сталінських» чи тепер «хрущовських соколів», літаки яких так легко знищували під час минулої світової війни німецькі винищувачі.

Треба припускати, що свідомість цього глибоко закарбувалася в пам'яті борців за волю за залізною заслоною, в пам'яті усіх уярмлених і гноблених.

Легенда про непереможність ССРСР, яку так наполегливо й дбайливо розбудовували досі москалі та їхні п'ятиколонники, включно з дефетистами й пацифістами вільного світу, розвіялася несподівано немов дим. Тому гістерія московських сатрапів на паризькій конференції, нахвалювання їхнього речника про далеке випередження Заходу в воєнно-технічному аспекті, домагання у зв'язку з тим різних поступок від західних держав, хамська поведінка московського ведмеда, що зневажав президента Айзенгауера, мали одну-єдину мету: пустими словами й фразами про власну силу відвернути увагу від свого безсилля, ще раз залякати, грізними погрозами відплати ще раз приховати болючу для Москви правду про слабосилля її імперії, порушення її території, не тільки прикордонної, але й самого центру зброєнь!

Тут, на жаль, треба признати, що Москві ще раз поталанило. Бо замість того, щоб підхопити сміливу американську заяву (після першої по-дитячому безпорадної!) про те, що оборонні сили США вже протягом довшого часу успішно просліджували територію ворога всього людства, і вдарити в тріумфальний тон переваги зброєного потенціалу Заходу над Москвою, західні державні мужі, разом з переляканою пресою і розгубленою публічною opinio, почали критикувати відважний вчинок Пентагону, бо, мовляв, він спричинився до розбиття (нікому й так не потрібної, хіба Хрущову!) конференції «на вершинах». Користуючись цими настроями на Заході, Москва ще раз зуміла відвернути загальну увагу від властивої справи — доказу її слабосилля, і спрямувати її на манівці дивного жалю за втраченою нагодою чергового пустопорожнього базікання — паризькою конференцією, яка напевно була б закінчилася таким самим осоромленням Заходу, як це було в Женеві.

Дикі орди завжди приховували свій страх перед сильнішим противником тим способом, що підбадьорювали себе лютим криком і нахабністю. Це тепер прекрасно продемонстрував у Парижі Хрущов, расовий речник московської орди. Тож неповажними видаються намагання західних політиків шукати виправдання хамської поведінки большевицького кацка в таких твердженнях, мовляв, на нього був тиск кремлівського генералітету, сталіністів чи китайських комуністів, які примусили «миролюбця» Хрущова зректися своїх мирних плянів. Вчинки Хрущова є ділом московського народу, страх якого він висловив своєю брутальною постановою і намаганням приховати цей страх за гаслом про воєнно-технічну перевагу ССРСР. Цей галас мав теж на меті залякати розбуджені надією уярмлені нації, коли вони пізнали, що американці, відносно свobodно, контролюють, здавалося б герметично замкнену, територію московської тюрми народів. Хрущовське зневажування Америки мало метою знехтувати й збагателізувати важливість відрадної правди, — що Москву можна знищити перед тим, поки почне діяти большевицька воєнна машина й поки прокинеться з п'яного сну в кремлівських царських хоромah новий «вождь» загарбників, «товариш» Хрущов. Бо нахва-

лювання Москви про велику прецизність большевицької оборонної системи має сумнівну вартість. Досі ще ніхто не зістрілив літака з височини 20 кілометрів, щоб він майже непошкоджений приземлився, зберігаючи в собі апаратуру, фотознімки й т. п. Не можна теж легко відкидати сумніву, чи сам літун не служив Москві, а принаймні, чи большевицька розвідка не довідалася наперед про реченець і місце старту американського розвідувального літака й таким чином слідувала за його польетом від самих кордонів ССРСР. Бо сила Росії є в моральній слабості Заходу, в можливій зраді. Тільки зрадою всяких гіссів, вайтів, розенбергів, понтекорвів, фуксів та ін. Москва дістала таємниці термоядерної зброї. Захід легкодушно годує в себе московських гадюк, які кусають його зрадливо, готуючись до смертельного нападу. Геніяльності в творчій винахідливості пошехонці не проявляють аж так багато, щоб уважати їх здатними до створення епохального відкриття. Вони є неперевершені лише в одному: в брехні, обмані, залякуванні, приневолюванні інших служити їм, як це вони зробили з схопленими німецькими атомними знавцями, чи нашим земляком Капицею, заставивши їх під примусом розбудовувати большевицьку воєнну техніку.

Навколо невдачі Москви в Парижі вже починають снуватися різні здогади про присмерк зірки Хрущова — «миролюбця», прихід до влади сталіністів і тим подібні, інспіровані самими москалями, сугестії, з метою примусити Захід до поступок. А «товариш» Нікіта прекрасно заграв свою роль, по-мистецьки обманувши Мекміллена заявою, мовляв, він не може сам вирішувати й зміняти сказаного, а мусить насамперед телефонічно поговорити з ЦК у Кремлі. Ба, що більше, московська хитра гра — всюдиприявність у Парижі маршала Маліновського в ролі нібито наглядача над «бідним миротворцем» Хрущовим, катом мільйонів українців, мадярів та ін., дає усім снобам на Заході нагоду виправдувати хамську поведінку Нікіти супроти президента Айзенгауера. Ці самі сноби розписувалися ще вчора на сторінках світової преси про те, що Хрущов закріпив свою монодиктатуру, бо повикидав усіх своїх суперників та посадив на стілець титулярного президента свого поплічника. Сьогодні вони твердять, мовляв, Маліновський має обов'язок пильнувати виконання доручень ЦК КПСС відносно «жертви» цього ж ЦК — Хрущова. Бо нібито Хрущов знайшовся раптом у руках мілітаристів, агресорів, поганих сталіністів, паліїв війни, хоч якраз сам Хрущов викинув раніше расових сталіністів Молотова, Кагановича, мілітариста Жукова, та ліквідував «оборонця» примату легкої індустрії перед важкою, Маленкова.

В той час, коли був ліквідований Маленков, як захисник примату легкої промисловости перед важкою, а Хрущов перемігав, як речник зброєння ССРСР, на Заході жаліли за «миролюбцем» Маленковим, правою рукою померлого тирана Сталіна, а дивилися кривим оком на Нікіту, якого, мовляв, підтримав войовничий генералітет армії, очолений Жуковим. Опісля зідхання усіх снобів та дефетистів у вільному світі звернулося в бік «героя переможної війни» Жукова, «приятеля» президента Айзенгауера, вояка, «який сам пережив страхіття війни», тож «не

може бути мілітаристом і агресором», як Хрущов — політрук. «Миролюбець» і «приятель» Айзенгауера швидко пішов у забуття з волі Хрущова й незабаром Захід почав захоплюватися «пацифістом», «антимілітаристом» та «миролюбцем»... Нікітою. Сьогодні ж Хрущов є в очах західних снобів такий бідолашний і жалюгідний, що треба над ним милосердитися, бо ж він мусить відпускати своє місце в авті Маліновському, а сам вдовольнятися «причіпкою!» Такі слова пише поважний швайцарський часопис «Вельтвохе» в передовій статті свого чільного редактора Л. Штукі. Справді, кого Бог хоче покарати, тому...

А тим часом справа не в особі Хрущова, ані Суслова, чи Маліновського, а в цій новій провідній верстві, що виросла серед московського народу на протязі 40 років большевицької системи, і яка бере владу в свої руки, щоб здійснювати волю цього народу. Це є верства Брежньова чи Суслова, яка приходить на зміну поколінню Ворошилова чи Молотова. Тому немає ніякого значення відхід чи затримання у Кремлі Мікояна, як не має значення те, чи на місце Конєва приїде якийсь... Віслюков, а на місце Хрущова... Жучков. Бо виросла нова провідна верства, яка вестиме, як і попередня, московський народ до нових загарбниць і нових підбоїв світу. Захід даремно надіється на речників якогось миролюбного курсу в СРСР, бо воля московського народу була, є і буде така: підкорити собі весь світ вогнем і мечем, зрадою і облудою, обманом і фікцією, комуною чи «православ'єм»... І з яким кремлівцем Захід не переговорював би, він завжди мусить рахуватися з волею народу, репрезентованого командною верствою нових чи старих панів — Хрущових чи Брежньових, Суслових чи Подгорних. Кожночасний речник цього народу завжди робитиме — більш чи менше вдало — тільки те, що лежить в інтересі цієї верстви і її плянах, накреслених з волі московського народу, поки цей народ не загарбає увесь світ, або поки його потворна імперія не розсиплється в порох.

Тому, крім наполегливого зброєння, крім сторожкості, щоб не повторилися «нові Пірл Гарбори», треба Заходові пам'ятати, що вирішальну роль в переможному поході проти російського загарбництва відіграватимуть уярмлені народи, їхні революційні кадри, визвольні зриви, які вимагають моральної і матеріальної підтримки США і взагалі вільного світу. Без зміни дотеперішньої політики США і західних потуг у відношенні до уярмлених російським імперіялізмом націй в СРСР і сателітних країнах, без політики визволення в пляні розподілу російської імперії на національні незалежні держави в етнографічних межах усіх народів, зокрема уярмлених в СРСР, врешті без занехання русофільського курсу, що його ведуть «Американський Комітет Визволення» та радіостанція «Свобода», перемога над большевизмом є неможлива. Бо ще ніколи сама технічна перевага не вистачала до повної перемоги над російською імперією.

Непередрішений і просто проросійський курс цих американських установ відбирає в уярмлених націй довір'я до США, як до справжнього захисника білого московського імперіялізму, що повинен прийти на зміну

червоному. США стають в очах уямлених народів (включно з Україною) проімперіялістичною силою, яка хоче зберегти в Європі колоніальну російську імперію в той час, коли навіть дрібні африканські держави дістають самостійність. Практична політика АКВ та американського стейт депарменту протирічить ухвалі Конгресу США про «Тиждень поневолених народів», з чого стає ясным, що Америка веде нещирі, подвійну політику. Найвищий державний орган — Конгрес США заявляється за самостійність народів і розподіл російської імперії, а стейт департамент солідаризується з «приватницькими» АКВ в намаганні зберегти цю імперію.

Опортунізм стейт департаменту видно ще й в іншому відношенні. Він погоджується на зміну самої назви радіостанції «Визволення» на «Свобода», себто, резигнує з динамічного, зобов'язуючого поняття «визволення» (щоб «не дражнити» Москви!) на користь неясної, ближче неокресленої «свободи». Такими засобами не можна перемогти більшовизму. Все добре, що його придбали своєю резолюцією і її проголошенням американський Конгрес і през. Айзенгауер, а Пентагон своєю політикою зброєння і контролі злочинних приготувань до війни на території СРСР, стейт департамент розмінює через АКВ на дрібну монету і в практичній дії перекреслює волю американського народу підтримати боротьбу за визволення уямлених російським імперіялізмом і комунізмом народів, за їхню національну незалежність. Продовжування такої політики — проти волі Конгресу США — може привести вільний світ, очолений Америкою, на край провалля.

«... Якщо б політика західних потуг розвивалася була згідно з законами простої логіки — а ця лінія покривалася з лінією сподівань поневолених Москвою народів, — то вони повинні були шукати вирішальної розправи з СРСР зараз по розгромленні Німеччини. Життєві інтереси поневолених народів вимагали розгрому, а принаймні погамування московсько-більшовицького загарбництва. Умови для цього були неповторно сприятливі: мілітарна машина Заходу була в повному русі, під зброєю були мільйони досвідчених вояків, тоді, як советська армія була докраю вичерпана та позбавлена найбільш необхідних боеприпасів. В доважок Захід у більшовицькому заціллі міг розраховувати на підтримку розбурханих національно-визвольних рухів, зокрема тих народів, які були в союзі з Заходом і з того титулу мали повне право чекати від нього допомоги».

(СТЕПАН БАНДЕРА: «Атомна війна і визвольна революція»

МОСКОВСЬКИЙ СФІНКС

Весь вільний світ намагається розгадати «таємницю» сучасного комуністичного сфінкса, збагнути оцю «загадкову істоту», що у вигляді комунізму, його «прогресивних» ідей та «мирних» кличів викликає у світі хвилювання, непевність, тривогу й страх за долю народів і людини, за майбутнє християнської культури й цивілізації. Всі намагання західних провідних мужів «договоритися» із сучасним самодержцем Московської імперії Нікітою Палкіним та покласти основи під т. зв. «мирне співіснування» між комуністичним і західним світом, постійно зазнають поразки. А вслід за тим західні пацифісти, що без упередження ковтають московську блекоту й захоплюються хрущовським «миролюбством», зчиняють ще більший галас про необхідність «договоритися» з Нікітою та припинити всі мілітарні заходи оборони Заходу. Вони навіть не приховують своїх утопічних, обманливих ідей, а просто вимагають, щоб західний вільний світ роззброївся, відтягнувся від самооборони, чим, мовляв, виявить свою добру волю на «мирне співіснування» з комуністичним бльоком, який по смерті Сталіна ніби занехав свої агресивні заміри.

Страх перед атомною війною призводить до того, що Західний світ замість зміцнювати свої сили спротиву комуністичному імперіалізму, губить їх у «боротьбі за мир». Так у гістичному хаосі ідей пацифістів губиться і правда про «загадкову істоту» комунізму й мало хто відважується ствердити, що він є продовженням незмінного московського месіаністичного імперіалізму, який від віків намагається опанувати й підкорити собі цілий світ.

Тим часом розгляд безпеки й миру в світі ніколи не буде повний і корисний у наслідках, якщо не буде з'ясована суть конфлікту, що існує між Окцидентом і Росією-Московією — двома протилежними світами у сприйманні концепції життя як суспільности, так і людини-одиноці.

Живемо в час великого конфлікту двох цивілізацій, двох політичних, соціальних і культурно-релігійних ідеалів; конфлікту, що його загально можна назвати — Європа і Росія-Москва.

І цей конфлікт передбачали Ляйбніц, Наполеон, Гюго, Енгельс і Біконфільд, а з жаждою помсти бачили його у своїй уяві Герцен і Леонтьєв, Бакунін і Горький та цілий ряд інших московських «мислителів».

В одному з своїх «Дневників писателя» Достоевський подає дуже істотну характеристику москаля:

«Чому майже дев'ять десятих москалів у своїх мандрівках за границею пристає все до лівих європейських верств, які сказати б, відкидають свою власну культуру? Чи в цьому факті не виявляється російська душа, якій європейська культура завжди була чужою? Я, власне, так і гадаю. Європейці бачать у нас скоріше варварів, які волочаться по Європі та тішаються, що знайшли щось, що можна руйнувати, які руйнують задля самої руйнації, задля приємности, щоб лише побачити, як усе розлетиться у звалища, як гуни, що вдиралися в старий Рим, руйнуючи

святе місто, не маючи й поняття про те, що за скарби культури вони нищили...»

Ненависть большевиків до «капіталістичного світу» ніщо інше, як природна ненависть москалів до Заходу. Не дарма ж Герцен посилав західньому світові прокляття словами: «Хай живе хаос, вів ля морт!» А М. Горький закликав: «Якщо ворог не піддається, його треба знищити!»

Незалежно від того, хто в Москві панує — царський чи большевицький режим, там завжди існує воюючий з Заходом московський месіанізм, що є спільною ідеологією як московського царату, так і московського комунізму, а також т. зв. московського солідаризму на еміграції, який у вигляді «антикомунізму» продовжує московську імперіалістичну дію. Усі форми згаданих явищ виповнені московським месіанізмом. Незалежно від соціально-політичного режиму, що хвилює панує в московського народу, москалям, а зокрема їх інтелігенції, завжди притаманна глибока містична віра у велике покликання, у світову місію «матушки-Россії».

Московські інтелігенти могли змальовувати свій народ або рожевими фарбами, як це робили народники, або — як Чехов у своїх «Мужиках», — порівнювати його з худобою, або цілувати поли його смердячого «зіпсуна», як це робив Толстой, або тремтіти в страху перед його «несхопним еством» та апелювати до царських багнетів, як це робив Струве. Так чи інакше, був цей народ для московської інтелігенції «народом-богоносцем», а коли й худобою, то «священною» худобою, якій повинні поклонятися всі «язики».

Не лише Ленін, а теж і «папа» слов'янофілів, царславець Леонтієв писав минулого століття («Восток, Россия і Славянство»):

«Я вірив і ще вірю, що Росія, яка має стати на чолі якоїсь нової східної державности, повинна дати світові й нову культуру, змінити цією новою слов'янсько-східною цивілізацією занепадаючу цивілізацію романогерманської Європи».

Віщуючи Заходові швидку загибель, поет Тютчев писав: «Над гігантськими руїнами Заходу, мов святий ковчег, ще більша Росія... Хто посміє сумніватися в її покликанні...»

Майже дослівно це саме, що тепер говорить Хрущов про «капіталістичні держави», писав про Захід С. Булганов: «Захід сказав уже все, що міг сказати. Екс оріенте люкс! Тільки Росія покликана перебрати духовий провід над Європою».

А. Герцен ідеалізував російське кріпацтво, так само як Хрущов ідеалізує соціалізм і колективізацію. Герцен порівнював російське кріпацтво з «невільничим» життям англійського селянина, вклавши в поему «Розговор з англичаном» енергійний вияв ненависти до європейської цивілізації. Мріяв він про велику, ним сподівану, хвилину упадку Заходу, подібно як тепер маячить Хрущов.

Ю. Самарін тішився ролею, яку доведеться грати Росії у «цілім світі», а Бакунін вірив, що «російський народ внесе в історію нові засади, створить нову цивілізацію, нову віру, нове право і нове життя».

Горький «плює в обличчя» Америці і «прекрасній Франції» в ім'я московських босяцьких ідеалів. Ленін узурпує собі становище «первоапо-

тола» соціалістичної «церкви», перед буллами якого мають падати трони навіть соціалістичних божків Окциденту.

«Наше діло — пише Чаадаєв, — внести спасаючий принцип порядку в світ, що став здобиччю анархії. Росія не сміє кинути цієї місії, що повірена їй царем, небесним і земним».

Саме віра в цю «місію» стала основою твердження графа Беркендорфа: «Минуле Росії було гідне подиву, теперішність її — більш ніж блискуча, а майбутнє — перевищить усе, що може собі представити людська уява».

Одні ідеологи московського месіанізму виступали зі «здоровими реформами» московського державного будівництва, що мали «врятувати» Європу. Інші «лікували» світ московською «общиною» або бачили свою «місію» у «визволенні слов'янства» (білі інтернаціоналісти), або бачать у «визволенні світового пролетаріату» (червоні інтернаціоналісти). А ще інші — в теоретичнім ідеалі «морального відродження людськості» через Росію. Одні мріяли про «Москву — Третій Рим», інші мріють про «Москву — столицю Третього інтернаціоналу».

Відомий московський філософ Бердяєв, хоч і антикомуніст, радіє, що советський патріотизм це ніщо інше, як тільки російський патріотизм: «Об'єктивний змісл історичного процесу, який саме тепер (1937 р. — Ред.) відбувається в Росії, лежить у збиранні російського народу під прапором більшовизму. З духової і моральної точки погляду я відкидаю рішуче советську владу, бо вона стікає кров'ю і запрягла народ у нечуване ярмо. Але в даний момент — це єдина сила, що спроможна охоронити Росію перед можливими наступами й інвазіями... В Росії вивторюється советський патріотизм, який є ніщо інше, як тільки російський патріотизм».

Сучасної комуністичної зовнішньої політики не можна розглядати під кутом: «революція — реакція», «пролетаріат — буржуазія», а лише під кутом протиставлень між Москвою і Заходом. Коли більшовики використовувать національно-релігійні рухи Орієнту проти Заходу, то це заклик не до клясової, пролетарської, а до національної боротьби проти Заходу. Коли шукають прихильності і союзу в котрогось короля Орієнту, то це не союз з «інтернаціональною революцією» проти «інтернаціональної реакції», лише союз з державами проти держав, себто імперіалістична політика, боротьба за гегемонію Москви над світом.

Протизахідня політика Москви ясно віддзеркалена і в політичній теорії Леонтієва:

«Всі слов'яни — писав він, — південні й західні, такі дорогі для мене в культурно-побутовім сенсі, ніщо інше, як неминуче лихо, бо ті народи, в постаті своєї інтелігенції, нічого, крім найординарнішої і звичайної європейської буржуазії, світові не дають...» І жаліє він, що «наші західні й південні однодумці далеко більше, ніж ми подібні всіма своїми чеснотами й хибами до європейських буржуїв найбільш пересічного типу...» «Коли світ — пише він — мусить скоро відкинути буржуазну цивілізацію, то новий ідеал людськості вийде безперечно від Росії, від народу, в якого слабше розвинені буржуазні чесноти...»

Як бачимо, теорія цареславця Леонтієва така сама, як і «батька пролетаріату» Леніна. Леонтієв, у часи якого передовим герольдом тогочасної «буржуазної культури» була Франція, писав про неї так:

»Коли для дальшої незалежності східно-російської думки від думки романсько-германської, коли для того щоб ступити на новий, інший шлях культури та державних форм, щоб усе нижче й нижче падала в очах людей Сходу повага романсько-германської цивілізації, — потрібно, щоб заботи відносно цієї цивілізації якнайшвидше перейшли в дике поле упередження до неї, то треба бажати, щоб якнайшвидше та остаточно скомпромітувала свій геній країна, якій належить ініціатива в сучаснім поступі...«, себто — Франція.

»Чи можливий — питається він, — тріумф і панування комуни без вандалізму, без матеріального руйнування пам'ятників мистецтва, бібліотек тощо? Звичайно, ні. А при сучасних засобах нищення обернути більшу частину Парижу в руїни і згарища далеко легше, ніж у старі часи було зруйнувати великі культурні центри, як Вавилон, Нініву, старий Рим. А цього має бажати той, хто прагне нових форм цивілізації...«

Наведені цитати — це не витяг із статті чи промови Леніна, Сталіна або Хрущова, а витяг із статті захисника царату, московського патріота-імперіяліста, що був свідомий непримиренної ворожості між його країною і Європою. Відклик московських комуністів до пролетаріату — це лише засіб для досягнення московської месіаністичної мети, яка не має нічого спільного з визволенням пролетаріату, як і не мав панславизм із визволенням слов'ян.

В політиці комуномосковських ватажків панує незмінно той же самий московський месіаністичний імперіялізм, що так виразно схарактеризований відомим московським письменником Ф. Достоевським:

»Все в нас, незважаючи на всю різногосподність, все ж зводиться до однієї спільної думки — загальнолюдського єднання... Отже, коли російською національною ідеєю є кінець-кінцем тільки всесвітнє загальнолюдське об'єднання, то це означає, що вся наша вигода в тому, щоб усі, припинивши до часу всякі сварки, стали росіянами і націоналістами...«

В кожній міжнародно-політичній, «мирній» чи збройній, акції сучасні комуномосковські ватажки керуються московським месіанізмом і вживають таких засобів, ідей та кличів, які ведуть до «світового загальнолюдського об'єднання», схарактеризованого Достоевським.

А засоби ці — брехня, підступ, провокація, інтриги, розклад християнської культури і цивілізації. Вірний учень і послідовник Леніна Преображенський у книжці «Норми класової моралі» пише про засоби політики комуномосковських ватажків так:

»У боротьбі упокореної класи проти її ворогів брехня і підбурювання дуже часто виступають як найважливіша зброя. Вся конспіративна праця революційних (комуністичних — Ред.) організацій залежить від спантеличення властей держави. Робітнича держава, оточена з усіх боків ворожими капіталістичними державами, визнає брехню за дуже необхідну і корисну для її закордонної політики...«

Будь-які сподівання на зміну політики Нікіти Хрущова, на його справді «добродійні» заміри — це утопія, обман вільного світу, спрямований на його знищення. Про це ясно заявив Д. Мануїльський ще в 1931 році:

»Війна між комунізмом і капіталізмом не може бути уникнена. Покищо ми ще не досить сильні, щоб наступати. Але наш час прийде — років

через двадцять або тридцять. А щоб перемогти — мусимо заскочити. Буржуазію в першу чергу мусимо заспокоїти, а тому ми й почнемо найбільш енергійну в світі кампанію за мир. Ми дамо ще небувалі обіцянки та висловимо готовість піти на нечувані поступки. Нерозумні й прогнилі капіталістичні держави з радістю потягнуться до співпраці з нами — на власну свою загибель. Вони полізуть до нас в обійми, загублять усяку обережність, а тоді ми їх розтрощимо своїм залізним кулаком».

«Миролюбне» цитування Нікіти Хрущова в міжнародній політиці повністю підтверджує комуністичні засади — «мета виправдує всі засоби». Він бо то «пом'якшує міжнародний клімат», дає «новий вклад у справу зміцнення миру в усьому світі», то так брикне копитом у бік «капіталістичного Заходу», що «мир» зависає на волосинці.

«Мирне співіснування» Заходу з Московською імперією, ще раз підкреслимо, це утопія, й то дуже небезпечна. Московський месіянстичний імперіялізм мусить бути знищений спільними силами вільного Заходу і революційно-визвольними рухами поневолених в СССР народів. Розрахунок на «політичну еволюцію» в СССР, на зміну політики Хрущова — фальшивий і безпідставний. Масмо безліч історичних доказів, як Москва обманювала світ, зрадою і підступом розправлялася із своїми ворогами й непевними приятелями. «Мирне співіснування» з Західним світом Хрущову, без сумніву, потрібне, але тільки на те, щоб приспати чуйність західних держав, розкласти й здеморалізувати їх народні маси, підірвати їх мілітарну силу й спроможність, щоб вкінці досягнути повну перемогу над вільним світом.

Невдача Паризької конференції «на вершинах» це ще один із численних доказів, що політика Москви не змінилася, йде далі шляхом московського месіянстичного імперіялізму. Не змінилася і природа москалів, представником яких виступає тепер Нікіта Хрущов. А «русску душу» дуже слушно схарактеризував Лерг, професор паризького університету, у своїй книжці (п. з. «Русска душа», 1934):

«Одногослосні свідоства стверджують, що москалі, безмежно добрі й терпеливі. здатні на безмежну брутальність... Брутальна людина — це примітивна звірюка, що одного дня, без усякого пропорційного належного приводу (найновіший приклад: «зістрілення американського літака», що викликало звірячу лютість Хрущова, — Ред.), ніби зривається з ланцюга... Цей нарід (москалі) такий уперто покірний, захоче у своїх глибоких надрах успадковану від предків брутальність. Тому, як тільки з того народу падають якісь моральні перепони, цей нарід, ніби такий сумирний, ніби такий пересякнений добротою й альтруізмом, зривається і діє, як тічка диких звірів, грабуючи, вбиваючи, палячи все, що під руку попадає...»

Це московське варварство буде загрожувати цілому світові, буде його хвилювати, тримати в непевності так довго, аж поки державні мужі вільного світу не змінять своєї угової політики відносно Москви і не стануть на єдиноправильний шлях знищення московської імперії, координуючи свою дію та тісно співпрацюючи з національно-визвольними рухами поневолених народів в СССР.

Михайло ПАВЛЮК

ПРОВАЛ ДВОХ НАМІРІВ

Щойно минуло 30 років, як Москва почала здійснювати свій намір зменшити питому вагу української економіки в усій системі московсько-советського господарства. Ця перша спроба відома, як розбудова важкої чорної металургії на Уралі й у Сибіру.

Про початок провалу цього пляну ми вже писали в статті «Гребуніок Москвою вугілля й заліза України»). Тоді ми констатували, що вичерпання запасів якісної руди на Уралі спричинилось до загальної кризи в постачанні залізною рудою уральських і кузьбаських доменних печей та примусило переходити на руду з малим відсотком заліза. Крім того ми подавали обґрунтовані припущення, що українська якісна руда значною кількістю транспортується на уральські заводи. Тепер, через три роки, можна подати факти, які доводять, що кризовий стан для важкої чорної металургії на Уралі й у Сибіру ще більш поглибився в порівнянні до 1956 року.

У згаданій статті ми відмічали, що Москва покладала основні надії на розбудову рудників у північній частині Тургайської долини Казахстану. Та руди ці з таким малим відсотком заліза, що без спеціального процесу їх збагачування, вони не надаються для економічного використання, навіть при умові, що в ССРСР не існує конкуренція. Треба мати на увазі, що з усіх прикмет якісної руди на першому місці стоїть відсоток заліза в ній, бо при малому відсотку заліза в руді пропорційно зменшується продуктивність доменних печей. Найкращим сирівцем для доменних печей є скрап (покидьки, брукт) заліза, криці й чавуну. Але збільшення чорного металу в господарстві можливе лише при добувнні його з руди. Кращі залізні руди світу мають в собі від 60 до 70 відсотків заліза. До таких руд належать руди Кривого Рогу в Україні.

Москва не подає відомостей про відсоток заліза в рудах Тургайської долини Казахстану, зазначає тільки, що в 1958 році (себто через 5 років після початку розробки цих руд) там добуто лише 1,2 мільйона збагаченої руди. Цей дуже мізерний показник ніби фактичного тепер видобутку руди доводить про брехливість твердження Хрушова, який на закид американського сенатора Гарімена, що ССРСР не посідає достатньої кількості залізної руди на Уралі й у Сибіру, нахвлявся, мовляв, з одного лише Тургайського родовища большевицька держава матиме 80,0 мільйонів тонн руди. Відомо теж, що в інших родовищах залізної руди, які большевики почали розробляти після виявлення недостачі руди на

*) Див. «Визвольний Шлях», кн. 6, 1957 р., стор. 637-646.

Уралі (Мінусінськ на Кузбасі й Караганда у східній частині Казахстану), залізні руди мають малий відсоток заліза. Отже, за ці три останні роки стан постачання залізною рудою уральських та сибірських заводів чорної металургії виявляє постійний провал. Тим часом офіційні большевицькі дані про видобуток руди, витоплювання чавуну та криці за 1958 рік та на кінець семирічки Хрущова виглядають (у мільйонах тонн) так¹⁾:

	Продукція ССРСР		Продукція УСРСР		Питома вага України	
	1958	1965	1958	1965	1958	1965
		(плян)		(плян)		(плян)
Залізна руда	85,7	159,0	49,8	79,5	56,1	49,7
чавун	39,7	70,0	20,1	31,6	50,7	45,1
криця	54,9	91,0	21,7	31,5	39,5	34,5

**Зростання продукції руди, чавуну, криці та прокату
в Україні (в мільйонах тонн):**

	1955 р.	1956 р.	1957 р.	1958 р.	1960 р. (плян)
Залізна руда	39,9	43,6	47,1	49,8	59,8
чавун	16,6	17,1	18,5	20,1	24,9
криця	16,9	18,3	19,6	21,7	—
прокат	13,6	14,6	16,1	17,7	20,4

Цифри таблиць — це виключно большевицькі офіційні дані, тому, як завжди, перебільшені. Але для нашої мети — з'ясування, яким способом Москва прикриває справжню питому вагу України в видобутку якісної залізної руди та використання українського чавуну, ці советські дані є цілком достатніми.

Залізна руда Криворізького рудного басейну складається переважно з руд, які мають від 60 до 70 відсотків заліза. Коли припустити, що українські домни подають руду пересічно з 65% заліза, то видобуток чавуну за роками з попередньої таблиці повинен бути такий (у мільйонах тонн):

	1955 р.	1956 р.	1957 р.	1958 р.	1960 р.
Видобуток руди	39,9	43,6	47,1	49,8	59,8 (плян)
вихід чавуну з руди з 65% заліза	25,9	28,3	30,6	34,3	38,9 (плян)
Фактичний вихід чавуну за советськими даними	16,6	17,1	18,5	20,1	24,9 (плян)
українські домни не додали чавуну	9,3	11,2	12,1	14,2	14,0

¹⁾ Звідомлення Центрального Статистичного Управління — «Радянська Україна», 21. 1. 1959 р., «Комуніст України» 1959, ч. 14, стор. 1, «Народне господарство Української РСР» 1958 р., стор. 36 і 489.

Ця аналітична таблиця показує, отже, що за 1955-1958 роки домни України не додали чавуну 46,8 мільйона тонн. Очевидно, що примінена нами метода не може давати точних цифр, бо при доменному процесі крім відсотка заліза в руді можуть діяти на вихід чавуну ще й інші чинники. Але в роки НЕП-у, коли вживалась якісна руда й управи шахт не мали бажання штучно збільшувати видобуток руди, бо ще не було плянового господарства, видобуток чавуну давав такі відсотки: 1924 року — 77 %, 1925 р. — 72 %, 1926 — 77 %, 1927 — 63 %, 1928 р. — 63 %. А в роки до війни, вже при пляновому господарстві, вихід чавуну давав від 46 до 53 відсотки²⁾.

Тим часом в роки, які ми досліджуємо, вихід чавуну коливається від 39 до 41 відсотка на тону руди. Все вище подане доводить, що в ці роки українські домни працюють не на найкращих рудах, а переважно на рудах середньої якості, чи навіть значною мірою на збагачених рудах. Запаси якісної руди в Криворізькому басейні обчислюють на 1200,0 мільйонів тонн, тому стає ясним, що найкращу руду вивозять на Урал, бож для большевиків не є вигідно транспортувати низької і середньої якості руду на віддаль 800-900 кілометрів. Що ця система грабежі української руди розрахована не на короткий період, а на довгий протяг часу, видно з того, що й на 1960 рік большевики плянують видобуток чавуну з українських домн лише у висоті 43 відсотки, а виконання пляну може бути й меншим. Доказом того, що Москва має намір вивозити якісну руду з України впродовж необмеженого часу, є ще й те, що в нашій Батьківщині приспішено будується 5 великих рудозбагачувальних комбінатів у Криворізькому басейні та один комбінат для Кременчуцького родовища. Є цілком ясним, що цю збагачену руду не будуть вивозити на Урал, бо й після збагачення руда має пересічно невеликий відсоток заліза. На протязі майже 80 років праці рудних шахт у Криворізькому басейні створились біля кожної шахти цілі гори покидьків під час сортування руди. Новобудовані збагачувальні комбінати й мають обробляти ці покидьки виключно для домн України.

За большевицькими джерелами залізорудні запаси Кременчуцького родовища є дуже значні й високої якості. Тому, коли повністю поширяться розробку цих покладів, питома вага України в постачанні рудою чорної промисловости СССР зросте ще більше, ніж вона є тепер. З таблиць видно теж, що на протязі 4 років та за пляном на 1965 р. витоплювання криці в Україні лише незначно перевищує витоплювання чавуну, в той час, коли в цілому СССР вихід криці є на багато відсотків вищий, що видно

2) «Вихід промислової продукції в Україні 1913-1956 рр.», Інститут для вивчення СССР, стор. 14 і 20. Дані про інші роки не вважаємо за достатні, бо автор узяв їх не з першоджерел, а сам їх вираховував. Таке обчислення може ховати в собі дуже великі помилки.

з наступної таблиці³⁾ (кількість видобутку криці подана в мільйонах тонн):

СССР

Роки

	чавун	криця	% видобутку криці
1913	2,9	2,4	82,7
1928	2,8	2,7	96,7
1930	3,4	3,2	94,0
1936	8,8	8,0	90,0
1958	39,7	54,9	138,2
1965	70,0 (плян)	91,0 (плян)	130,0 (плян)

УСРСР

1955	16,6	16,9	100,2
1956	17,1	18,3	107,0
1957	18,5	19,9	107,5
1958	20,1	21,7	100,0
1965	31,6	31,5	99,0 — плян

Треба мати на увазі, що кожного року певна частина чавуну не перетоплюється на крицю, а йде на виробництво предметів з чистого чавуну. Крім того, перетоплювання чавуну на крицю не дає на деякий відсоток того самого тоннажу, що завантажено в мартен у вигляді чавуну, бо в процесі перетоплювання частина чавуну згоряє. Тому показані в таблиці відсотки виходу криці з загальної кількості виробу чавуну є більшими. Це дає підставу твердити, що, скажімо, у 1958 році витоплено в усьому СССР 40-45 відсотків не з чавуну, а зі скрапу заліза, чавуну й криці. А це ствердження є незвичайної ваги, особливо, коли взяти до уваги, що й плян на 1965 рік передбачає неменший відсоток витоплювання криці зі скрапу. Виходить, що вся криця, яка була витоплена з 1955 р. і яка за советськими плянами й даними має бути витоплена протягом хрущовської семирічки, на 40-45 відсотків не є збільшенням кількості криці в корисному вжитку, а є перетоплюванням уже раніше виробленої. За даними большевиків виходить, що за цей період мартени СССР вже частинно дістали й повинні дістати приблизно 200-220 мільйонів тонн скрапу, в той час, коли СССР без сателітів має у корисному вжитку не більше ніж 550-700 мільйонів тонн заліза, чавуну й криці. З большевицької преси відомо про кампанію збирання скрапу. Можна припускати, що за перший рік цієї кампанії зберуть в СССР навіть 20 мільйонів тонн скрапу, але є явною і нахабною брехнею твердження, що СССР з сателітами може назбирати щороку по 20-25 мільйонів тонн скрапу на протязі 10 до 12 років. Отже, Хрущов намагається наздігнати США в кількості витоплювання криці не з основного сирівця — чавуну, а перетоплюванням скрапу, що його СССР не може мати в такій кількості, як показує даними. Крім того все це доводить, що большевицькі дані про крицю є за останні 5 років значно зфальшовані, можливо, що й на десятки мільйонів тонн. В дійснос-

³⁾ В. Голубничий, «Вихід промислової продукції України 1913-1956», стор. 20 і 22.

ті гостра криза недостачі якісної руди на Уралі й у Сибіру продовжує тиснути на советську економіку і сама Москва не передбачає послаблення цього тиску навіть на кінець семирічки, тож намагається приховати цю кризу найгрубшим фальшуванням показників витоплювання.

Коли звернемось до таблиці, що показує відсоток виходу криці з чавуну на мартенах України, то побачимо, що ці мартени працюють переважно на чавуні з малим відсотком скрапу. З цього висновок, що більшу частину зібраного в Україні скрапу вивожувано й вивозиться далі на Урал. Крім цього до 20 відсотків криці з українських мартенів не дістається до прокатних цехів України, а вивозиться теж на Урал.

Ця коротка аналіза, базована виключно на советських офіційних даних, показує, що довга й вперта спроба Москви зменшити питому вагу української важкої чорної металургії в господарстві СРСР шляхом розбудови такої ж металургії на Уралі й у Сибіру не дала достатнього наслідку. Велика переоцінка запасів якісної руди на Уралі й у Сибіру спричинилась до тривалої кризи на їхніх заводах, послаблення якої сама Москва ще не передбачає на кінець семирічки. Москва намагається приховати цю кризу всякими комбінаціями, показуючи теж меншу питому вагу України в чорній металургії СРСР, ніж вона є насправді.

З прикрістю треба ствердити, що українські економісти у вільному світі (чи з браку економічної ерудиції, чи з небажання ґрунтовно й всебічно аналізувати большевицькі цифри) часто повторюють большевицькі брехні про успіхи на Уралі й у Сибіру та зниження питомої ваги української чорної металургії.

Друга спроба зменшити питому вагу України в господарстві СРСР належить ініціативі Хрущова. На засіданні Верховного совета в 1953 році Хрущов заявив, що він сам та інші були свідками, як Московщині два рази забракло хліба з України: під час громадянської війни, та другий раз, під час війни з німцями. Тому Хрущов запропонував перетворити природні пасовиська Казахстану в другу базу постачання зерном Московщини⁴). За хрущовським проєктом, треба було заорати понад 30 мільйонів гектарів цілинної землі. Хоч цей проєкт не зустрів такої прихильності, як у свій час проєкт Сталіна розбудувати на Уралі й у Сибіру чорну металургію, Хрущов домігся того, що його плян почали здійснювати.

Коли взяти до уваги посівну площу України з Кримом на 1955 рік приблизно в 31,2 мільйона гектарів, то плян Хрущова зарисовується, як створення другого джерела постачання зерном, яке повинно було, на думку Москви, значно послабити ролю України в усьому господарстві СРСР. Треба підкреслити, що цілинні землі не є суцільним простором землі, а порозкидані по різних частинах східної частини Росії та в Сибіру й найбільше в Казахстані (приблизно 20 мільйонів гектарів). Тому, що большевики подають кількість врожаю не окремо з піднятої цілини, а разом з посівною площею усіх тих теренів, де цілина була розорана,

⁴) Roy MacGregor Hastie, «The Life and Times of Nikita Krushchev», London, November 1959, p. 114.

доводиться брати під увагу й площі, які культивовано до заорювання цілини. У 1953 році ці площі обчислювано так⁵⁾:

Урал — 5928,0 тисяч гектарів, Башкірська АССР — 3060,7 тис. га, Долишня Волга — 7454,6 тис. га, Північний Кавказ — 3146,2 тис. га, Зах. Сибір — 8095,3 тис. га, Схід. Сибір — 2007,7 тис. га, Казахстан — 7885,0 тис. га, разом 37577,6 тисяч гектарів. План заорання цілинних земель передбачував здобуття нових 36,0 мільйонів гектарів, тому загальна площа під засівом мала б виносити 74 мільйони га.

Масова оранка цілини почалась у 1954 році, отже спроба послабити пшеницю України в царині сільського господарства СРСР триває вже 6 років, з яких щодо погоди два роки були сприятливі (1954 і 1956), три роки посушливі (1955, 1957 та 1959) та 1958 рік середньої придатності для вирощування збіжжя. В обидва сприятливі щодо погоди роки, як подає проф. А. З. Архимович (що спеціально слідкує на підставі большевицьких джерел за «успіхами» на цілині), більшість врожаю загинула, як на полі, так і на токах під відкритим небом, через брак шпихлirів, транспорту, нестачу робітної сили, пізної косовиці й т. п. Подібні явища, тільки з меншими втратами, спостерігалось і в ті роки, коли врожаї були дуже мізерні.

Кожного року, як тільки починався на цілині збір зерна, в большевицькій пресі тих районів можна було знайти дані про колосальні втрати врожаю. Хрущов подає час від часу цифри врожаю, але він не відділяє окремо заорані за плянню цілини, а вкупі з землями, які оброблялись і раніше. З його доповіді на грудневому пленумі виходить, що в 1958 р. на цілині оброблялось приблизно на 17,5 м. гектарів менше, ніж спочатку було заорано. Себто заорали, зіпсували природні пасовиська й потім припинили заорювати на зернові культури⁶⁾.

Пересічний врожай з гектара цілини коливається від 16 до 20 пудів, а фактично він є ще менший, бо не враховується втрат зібраного зерна. Такий мізерний збір врожаю на цілині не може покрити витрат, бо ж на засіяння одного гектара треба 8 пудів. Зрозуміло, що з такою пересічною врожайністю з гектара не лише не можна зменшити питомої ваги України в продукції зерна, але теж не можна повернути витрат та покрити страти врожаю в інших частинах СРСР, що їх спричиняє там вплив робітної сили й машин, направлених переважно на цілинні землі.

Провал з цілинними землями не тільки означає невдачу з пробою послабити значення України, як дотсвця хліба для Московщини, але й наслідки цього експерименту, дуже типового для комунізму та для самого Хрущова, є багато більшими й загрозливішими, ніж Москва могла сподіватися, а саме:

1) Фахівці доводили, що хрущовський експеримент з цілинами може привести до вивітрювання дуже тонкого прошарку родючого ґрунту, що його раніше захищало густе коріння степової трави. Недавно наспіла вістка, що на Кавказ, Румунію, Угорщину, Словаччину й навіть на Юго-

⁵⁾ «Сельское хозяйство СССР в 1955 г.», «Народное хозяйство СССР в 1956 году».

⁶⁾ Н. С. Хрущов: «Доповідь на пленумі ЦК КПСС 15. грудня 1958 р.», «Правда», 16. 12. 1958.

славію нанесло зі сходу хмари пилу, який деколи закривав світло сонця. Цей пил осідав у згаданих країнах такою кількістю, що значно пошкодив посіви. Здається, що це є підняті на заораних полях Казахстану частинки родючого ґрунту⁷⁾. Не знаємо, щоб большевики подавали якісь інформації про це, але маса пилюки могла бути занесена тільки з цілинних земель Казахстану, Калмицьких степів та степів Долішньої Волги, де є основна маса заораних напівпустель з дуже тонким прошарком родючого ґрунту, що його легко може зірвати буря⁸⁾. Отже, хрущовський експеримент може закінчитися перетворенням напівпустель Казахстану й Калмицьких степів у піщану пустелю. Хоч ця загроза може припізнитися, то неспірним фактом є те, що через вивітрювання вже знизилася родючість розораних цілинних земель.

2) Коли вивітрювання (ерозія) ґрунту ще тільки загрожує казахстанським цілином, то друга катастрофа є вже реальністю.

Ще задовго до заорання цілини большевики розгорнули у великих розмірах на казахстанських степах вівчарство, використовуючи для цього досвід місцевих мешканців, що жили на протязі поколінь з скотарства. Кількість овець в Казахстані сягала 23 мільйонів голів, крім того там було на випасі понад 5 мільйонів рогатої худоби. До заорання степів ця велика кількість худоби й овець мала добрі пасовиська та потрібний корм на зиму. Коли ж знищено степи, зменшилася пропорційно й можливість заготівлі сіна, тому большевики почали кормити худобу соломою. Однак, посуха в 1959 р. та рання зима спричинилися до невиконання плану заготівлі сіна на 35 % і соломи на 82 % (за большевицькими звідомленнями). Треба припускати, що фактичний стан був ще гірший. Вже в жовтні 1959 р. забракло кормів для 28 мільйонів штук худоби й овець, тож влада вирішила використовувати навіть грубе бадилля бур'янів. Але виявилось, що нема машин до різання не тільки цього грубого бадилля, але й звичайної соломи. Худоба голодувала й серед неї поширилися пошесті. До того ж зима почалася рано, вдарили великі морози, а худоба не була забезпечена стайнями. Таку інформацію про невідрадний стан основної скотарської бази СРСР подав був 3. 12. 1959 року лондонський «Дейлі Телеграф», посилаючись на офіційні джерела Казахстану.

Знаючи большевицькі методи господарювання, можна з певністю сказати, що після цієї зими мало що лишилося з овець і худоби в Казахстані. Посуха 1959 року охопила не тільки Казахстан, але всі землі довкола нього, тому про довозення сіна з інших країн не могло бути й мови. Ще рік тому Хрущов у своїй промові обвинувачував сталінське керівництво тваринництвом за те, що в 1950-1951 рр. загинуло від голоду 5 мільйонів штук рогатої худоби. Тепер покищо немає кому сказати, скільки худоби

7) «Шлях Перемоги», Мюнхен, 7. 5. 1960 р., «Обсервер», Лондон, 8. 5. 1960 р.

8) Хмари пилюки, що її нанесли вітри в згадані країни, не можуть походити з українських степів, бо степова частина України має дуже важкий ґрунт — глинястий чорнозем до метра товщини. При посухах цей ґрунт не розпилюється, а зсихається, як камінь, і тому мало піддається вивітрюванню.

й овець загинуло минулої зими. Але інші факти свідчать, що катастрофа досягла велетенських розмірів. Перекладаючи вину на інших, Хрущов зняв з роботи першого секретаря комуністичної партії Казахстану Беляєва, а пізніше перевів на низову роботу свого головного радника в сільсько-господарських справах, Кириченка. Як ми вже згадували, втрати врожаю в Казахстані були й раніше, але тепер, коли катастрофа постигла головну скотарську базу СРСР, давні приятелі диктатора заплатали за це своєю кар'єрою.

Про великі розміри катастрофи свідчить ще й це, що СРСР несподівано закупив дуже велику кількість вовни в Австралії, очевидно тому, що в Казахстані залишилось дуже мало овець, вовною яких можна б забезпечити постачання промисловості. Москва почала теж вихвалитися збільшенням на 36% заготівлі м'яса (убійна вага), з чого є ясным, що багато напівдохлої худоби й овець довелося дорізати.

Як бачимо, отже, перша спроба Москви зменшити питому вагу української чорної металургії потрапила в кризу, кінця якої і не видно, а друга спроба унезалежнити від України постачання сільсько-госп. продуктів для Московщини з цілинних земель, насамперед з Казахстану, спричинилась до такої катастрофи, що кінець цієї спроби вже не є далеким. Москва шукає тепер тільки шляхів, щоб пристойно вийти з цієї авантюри. В промовах Хрущова вже можна натрапити на твердження, що «головним та вирішним джерелом збільшення збору зерна є підвищення врожайності». Тільки Хрущов не уточнив, що таке підвищення врожайності є можливе лише на придатних для рільництва землях, а не напівпустелях.

Тим часом турботи Москви з намаганням зменшити питому вагу України не обмежуються тільки на залізі й зерні. В останні роки СРСР почав розбудовувати добування природного газу, потрібного як пальне й сировина для хемічної індустрії. В США видобуток природного газу досяг уже 330 мільярдів кубометрів; в СРСР він дорівнював на 1958 рік лише 20,5 мільярда кубометрів. На кінець семирічки заплановано добути 150 мільярдів кубометрів.

Простори РСФСР є великі і тому, можливо, в майбутньому ця республіка й інші, без України, знайдуть на своїх теренах достатні, а може й дуже великі запаси природного газу. Але покищо Україна далеко випередила Московщину й решту підсоветських республік у видобутку цього важливого природного продукту. В державних межах теперішньої України є два джерела природного газу — в Дашаві (біля Дрогобича) та Шебелинці (біля Харкова). Ще в 1955 р. закінчено будувати газопровід від Дашави до Москви. Тепер будується газопровід до Ленінграду з відгалуженнями на Мінськ і Ригу. В 1957 році закінчено будувати газопровід від Шебелинки до Дніпропетровська і будується до Пскова й далі до Ленінграду. Як бачимо, сама Україна мало користує з своїх джерел природного газу, бо його забирає Москва. Згадані газопроводи мають у діаметрі 500 до 700 міліметрів.

Родовища природного газу в межах Кубані теж належать до українських, а не до московських. На Кубані є два родовища з великими перспективами — біля Стан. Канівської, майже на березі Озівського моря, та біля Ставрополя. Сама Московщина має покищо лише одно родовище

газу біля Ельшанки, недалеко Саратова на Волзі. Для яснішого перегляду теперішньої, а головню майбутньої питомої ваги українського природного газу в постачанні його для Московщини, подаємо зведення:

Україна має родовища природного газу в: Дашаві, звідкіля йдуть два газопроводи, діаметром 1000 міліметрів, на віддалі 3975 кілометрів до Москви й Ленінграду, в Шебелинці один (529 мілім. діаметра), на віддалі 2000 км, в Ст. Канівській один газопровід (1000 мілім. у діаметрі) йде на віддалі 1870 км до Москви й Ленінграду, в Ставрополі два газопроводи (1540 мм у діаметрі) на віддалі 2600 кілометрів. Московщина має тільки один газопровід з Ельшанки, 320-міліметровий, що йде на просторі 843 кілометрів⁹⁾.

У нашому зведенні показано довжину та діаметр газопроводів, що вже працюють, є в будові або заплановані для будівництва. Треба мати на увазі, що розвиток видобутку природного газу залежить звичайно від винайдення родовищ. Але використання цих родовищ можливе тільки при розбудові мережі газопроводів, головню магістральних. Коли ж таких газопроводів немає, то газ не можна використати повністю і доводиться його зайвину спалювати чи випускати в повітря. Ця обставина дає змогу бачити в нашому зведенні, з яких місцевостей Москва плянує збільшити видобуток газу з 50 мільйонів кубометрів до 150 міл. на 1965 рік і 270 міл. на 1972 рік. Довжина газопроводів, що її ми подали, дає ясну вказівку, які джерела газу, на думку Москви, є найбагатші на запаси. А діаметр газопроводів вже тепер показує, які родовища мають найбільшу питому вагу в видобутку газу на найближчі роки. Загальний діаметр магістральних українських газопроводів дорівнює 4,069 метра, а Московщини лише 0,320 метра, або приблизно 8 відсотків. **Отже, на найближчих 7-10 років питома вага природного газу з України для потреб Московщини буде творити не менше 92,0 відсотки.**

Як буде виглядати справа в дальшому майбутньому, важко відгадати, бо здається, що Москва не дуже поспішає вишукувати газ на московських теренах, а воліє радше використати джерела газу на українських теренах. Крім того появились в советській економічній пресі статті, які доводять нерентовність дальшого видобутку бурого вугілля з підмосковського басейну. Вони висловлюють погляд, що вугілля з України є дешевше, ніж з цього басейну. Досі большевики завжди вихвалялись значним видобутком вугілля з підмосковського басейну, його підземною газифікацією та методом його добування. Під Москвою є лише буре вугілля, чотири рази менше калорійне, ніж чорне. Слід припускати, що справа не в собівартості видобутку підмосковського вугілля. Така пресова кампанія може означати, що підмосковський басейн вже вичерпується і що чотири газопроводи з українським газом спричиняться до зменшення потреб в низькокалорійному вугіллі. Так чи інакше, Україна мусить покривати, чи своїм газом, чи своїм вугіллям, ті потреби, для заспокоєння яких досі вживалось вугілля з підмосковського басейну.

⁹⁾ Р. Полянский: «На строительстве трубопроводов», 1958 р.

Богдан БОРА

Б а т ь к о

На скибі зріс. Вона його кормила.
Її теплом він до костей пропах.
Вона в мозолях, на його устах,
В складках сорочки, за каймою бриля.

Він сам як скиба, жилава й тужава.
Слова — скупі, вагітні і прісні.
Думки ж його — як жайвора пісні,
Хоч доля змалку щерблена, іржава.

За обрій борозна — єдиний шлях,
Куди стекли його літа і сила.
Під скибу він і одпочити ляг,

Яка його, безсмертного, родила.
Живе в хлібах, у зіллі край доріг,
В крові і м'язах правнуків своїх.

1960

В и з в о л е н н я . . .

Ідуть. Шляхи вгинаються під сталлю.
Про волю й землю рупори кричать.
А білі села сторожко мовчать.
В очицях вікон синява печаллю.

У кожний двір націлилися дула.
Від кожного порога — хресний шлях.
Розстрілюють. Вивозять. Лемент. Жах.
І в розп'яття Христові — лайка й куля.

Насилують дівчат. Якась з одчаю,
Щоб не родить байстрят своєму краю,
Шубовснула із кручі у ріку.

Не видержала мати лихоліття.
Забігла в сіни — звисла на шнурку...
Запала Ніч двадцятого століття.

1960

Михайло МУХИН

БІЛЬШЕ СВІТЛА!

(Закінчення, 8)

Не зважаючи на всю категоричність тверджень Драгоманова в його першій еміграційній брошурі, ми не схильні їм вірити. Нам здається, що він дуже міцно викривляє історичну перспективу на користь своїх «всеросійських» переконань і почувань. Справа не стояла блискуче для російської державности, як це намагався представити Драгоманов. Не можемо докладніше займатися виясненням цього питання за браком місця, але коротко завважимо, що ближчим до історичної правди є свідчення одного москалізаційного і протиукраїнського пресового органу, який усе ж у порівнянні з Драгомановим мав ту добру сторону, що був принаймні одвертим, незамаскованим ворогом. Маємо на увазі одну статтю в київському журналі «Вестник Юго-Западной России», що у своїй полеміці з «Метою», часописом тогочасних молодих львівських українських націоналістів, висловився 1863 року так (подаємо в скороченні):

«Коли прилучити до цього деякі рештки непорозумінь, посіяних колись між москалем та тубільцем, що з традиції збереглися ще й досі, та ту антипатію, яку намагаються викликати в душі українця до москаля хохломани, що стало нашіптують тубільцеві про його неволю під ярмом Москви, про те, що москаль для нього цілковито чужий, то виявиться, що і тут і там у масі народу вже тліють іскорки сепаратизму, що при першій політичній бурі можуть бути роздмухані прожекторами гетьманщини в пожежу. Якою б малою і якою б віддаленою ця небезпека не була, але є та аксіома, що вона існує, що усунути її треба, поки вона мала й віддалена, що гасити пожежу, розжеврену бурею тяжче, ніж затоптати іскру, що тліє під попелом, і що, при нашій бездіяльності, іскра сепаратизму, видобута ще Шевченком, роздмухана перенесенням його останків в Україну, може нам наробити — раніше чи пізніше — чимало зайвих турбот...¹⁾

Історичним завданням Драгоманова й тих, що з ним, було саме гашення цих іскор сепаратизму і ненависти до Москви. Своє історичне покликання Драгоманов і драгоманівці виконали: 1917 року, коли нарешті все було чи мало бути так, як передбачав «Вестник...», коли з іскор мала постати величезна пожежа — прийшла драгоманівська Центральна Рада і цей колективний багатоголовий Драгоманов разом із своїми виконавчими й політичними органами, створивши великий мур обскурантизму й десятиліттями плеканого канонізованого драгоманізму, не допустили до повалення, до знищення завчасу російської зверхности в Україні. Драгоманівці з завзяттям, гідним кращого вжитку, тупо і злобно поборювали найменший прояв українського самостійництва від весни 1917 до початків 1918 року, а коли з великим болем серця побачили нарешті себе примушеними оголосити акт нелюбої їм самостійности, то було вже

¹⁾ Вестник Юго-Западной і Западной России, «Кое что о хохломанском журнале «Мета», Київ, 1863.

пізно: обеззброєна цією мафією ворогів української самостійності Україна впала протягом дуже короткого часу легкою жертвою наспіх виряджених із московських центрів, Москви і Петербургу, порівнююче малочислених загонів червоної гвардії. Пізніші події вже ніколи не давали такого довгого періоду, що був би подібний до початкової доби революції, коли впродовж майже десяти місяців, від початків березня 1917 до січня наступного року, під впливом початкового паралічу і дезорієнтації москалі не встали були робити поважніших перешкод навіть такій справі, як творення українського війська. Спочатку Міхновський, великий, але занадто самітний проводир українських самостійників, був опанував навіть перший, ним зорганізований, «Всеукраїнський військовий з'їзд» (травень 1917 р.), але соціал-демократи зручним демагогічним підступом знищили всі наслідки праці Міхновського та його однодумців — молодих українських старшин і козаків, та віддали українські військові частини на поталу московському хаосові, який закінчився — тріумфом большевиків.

Але вернемося до вже згаданої першої драгоманівської еміграційної брошури, яка, так як і ціла діяльність драгоманівська від 1876 до 1917 року, приносила такі величезні зиски і відсотки для московського імперіалізму з величезного капіталу — створеної Драгомановим дезорієнтації і розгубленості серед густого лісу московських демократично-ліберально-поступово соціалістичних оман і фальшів, до яких завів українську політичну псевдоеліту Іван Сусанін — Міхаїл Драгоманов. Історична роль Драгоманова цілком подібна до ролі Сусаніна в опері Глинки, хоч кінець його зовсім не подібний до смерті Сусаніна, що гине від шабелі ворогів московського царя... Зазначимо лише те, що коли життя Драгоманова й не можна назвати, як оперу Глинки — «Жизнь за царя», то все ж можна його назвати чимсь дуже до того близьким — «Жизнь за Москву»...

Історична праця д-ра Іллі Витановича: «Володимир Навроцький, 1847-1882. Перший український статистик-економіст у Галичині на тлі доби» (Л. 1934) — дає речевий перегляд взаємовідносин між Навроцьким, почасти й іншими тогочасними галицькими народовцями, і Драгомановим. Характеризуючи їх листування, Витанович пише:

«Їх листування переважно має тон спокійний і стосується до взаємних інформацій у справах літературних, головню в справах редагування «Правди», на яке Навроцький має великий вплив і з заслання. Він із заслання весь час посередничав у зносинах Драгоманова з «Правдою» також і з того приводу, що в редакції у Львові ніхто не міг читати рукопису Драгоманова, не було кому перекладати праць Драгоманова із чужих мов, а також посилала редакція до Ряшева Навроцькому праці Драгоманова перед друком до оцінки, бо ніхто не визнавався так добре, як він, у порушуваних там питаннях, тим більше, що часто вони були досить драстичні, а то й противні галицьким народовцям. Через те часто проволікався друк праць Драгоманова в «Правді», редакція давала свої коментарі, а це лютило Драгоманова щораз більше, аж поки не довело до розриву галицьких народовців з Драгомановим, хоч Навроцький, прихильник здорової, розумної критики, довго старався зберегти

співпрацю Драгоманова у «Правді» і успокоював обидві сторони» (стор. 36).

У цій викладі Витанович значно звужує причини розходження між галицькими народовцями і Драгомановим. Справжня причина була та, що з Драгоманова щодалі, то все більше виходив наверх панрусизм, з яким народовцям, противникам москвофільства, ніяк не було по дорозі. Далі сам Витанович пише про «тодішні думки його (Драгоманова) хоч ширію та роздвоєної душі, якої й не могли зрозуміти галицькі народовці, та й на яку так часто нарікав Франко» (стор. 37).

27-го грудня 1872 р. Драгоманов пише листа Навроцькому, в якому вичитує йому «патерностер»... Гостро ганить його за те, що в Галичині з-за «панрусизму» й «панславизму» робиться крику більше, ніж треба. Нарешті, в певнім місці листа... перестає бути українцем і перетворюється на москаля:

«Це писав я, як українець. А тепер буду говорити яко українець і росіянин, що не є синонімом москвина. Поки ви будете лаяти Каткова і компанію, — я б тільки сказав вам: киньте це діло, бо ви не знаєте його як треба, тому й не зможете і виляти його як треба... Коли ви почнете лаяти наш уряд — скажу те ж саме, прибавивши, що він вас не чіпа (???). А коли ви всю Росію будете малювати як Москву, та ще й «загребушту Москву», — то тут уже прямо треба сказати вам, що ви не знаєте, про що говорите, бо справді у вас нема не тільки книг і журналів, но навіть усіх газет, які б характеризували все духовне життя російської громади... Придивившись добре до літератури в Росії, ви б побачили, що в ній швидше б знайшли союзника, ніж ворога... бо література ця ідеями демократична, манерою критична, мовою живо-народна... Яко росіянин рад би я був більш енергічному виступу галицьких народовців на реалізм і критику позитивну у поезії і літературі, на лібералізм і демократизм у соціальних і політичних ділах»²).

Далі Витанович переходить, між іншим, до розгляду первісно надрукованої італійською мовою праці Драгоманова «Український літературний рух у Росії і Галичині, 1798-1872», яку з своїми критичними зауваженнями переповів Навроцький у «Правді» за 1873 рік. В цій статті, як пише Витанович, Драгоманов уважав, що «література українська на Наддніпрянщині мала сповняти лише ролю для «домашнього обиходу» (вжитку) і дорівнювати льокальній літературі московській. Українцям не треба відриватись від Росії не тільки політично, а й морально; не кидаючи спільного даху — російської літератури, розвивати у приязні з великоруською народну українську (літературу). Галицька ж література, яку Драгоманов відділяв від української, придніпрянської, мала для Галичини сповняти й ту ролю, яку, за теорією Драгоманова, для Придніпрянщини сповняла місцева українська та ролю спільної «російсько-європейської літератури». Навроцький, передаючи зміст уже першої праці Драгоманова, виступає проти «деяких українських патріотів нашого часу, до яких і п. Україно (псевдонім Драгоманова під італійською працею, — Ред.) належить здається, яким багата, усією потугою зцентралізованої на півночі держави підпирана, література великоруська не

²) Наведено за Витановичем, стор. 38.

допускає самостійного, мужеського погляду на питому мову й свою власну літературу, а спонукує їх ставляти дивну теорію якогось февдального порядку між літературами і мовами двох народностей³⁾.

У цих мужніх завваженнях Навроцького в «Правді» особливо глибока думка про «бабськість» усіх концепцій Драгоманова та щиромосковські ідеї для підпорядкування української літератури московській.

Нарешті Витанович наводить, між іншим, уривки з листів Драгоманова до Навроцького з 29 квітня та 26 серпня 1873 року, в яких він постійно протиставляється формальному націоналізмові, вважаючи що «націоналізм тільки тоді міцний, коли на космополітичних основах поставлений, національна партія тільки тоді може рахуватись слугою прогресу, коли її ідеї і дорога зливаються з дорогою передової всесвітньої партії...» Тому вважає, що український рух може мати успіх тільки в союзі, або хоч у «согласі» (погоджуванні) з космополітичною демократією, якої російська (а особливо великоруська) молодіж з одною з немалих груп... «Тому Драгоманов — пише Витанович, — протестує, щоб «Правда» ганила всю Росію. «Уряд, попів, панів і т. д. — рвіть, коли хочете і скільки хочете. Але ось біда, що як тільки хто в вас Росію лас, так зараз своїм пишається⁴⁾.

Перебуваючи за кордоном у 1870-1873 роках, Драгоманов скоріше всього уважав себе за висланника «поступової Росії», хоч для цього не конче мусів мати «імперативний мандат» від якоїсь групи т. зв. поступових і ліберальних москалів. Деякі вислови в його листах до Стасюлевіча можуть навести на припущення, що справа ця стояла більш оформлена, що якась змова між ним і приятелями Стасюлевіча (Піпін, Орест Міллер, тоді ще Ал. Суворін) могла бути. Завданням його було привести Галичину «к общему для всех порядочных людей у России» поступово-ліберального курсу, як він не раз писав до Стасюлевіча... Зрештою, коли б і не було такої змови, все одно Драгоманов діяв так, наче б змова була. Якщо він згодом менше упоминався за свою «общерусскость», то не тому, що він програмово її зрікся, а тому, що із свого досвіду з Бучинським, Навроцьким та іншими галицькими народовцями він міг побачити, що з цими «мазепинцями» треба поводитися значно обережніше. Отже, не змінючи програми, він дещо змінив, злагіднив лише свою тактику і не пхався всюди відразу з своїм «всероссийським патріотизмом» чи «щирим уніонізмом», інакше кажучи — «єдинонеділимством», як він не раз величається перед Навроцьким та Бучинським.

* * *

У своїм листі до Остапа Терлецького з 20 червня 1876 р., Навроцький писав дуже тверезо про майбутній драгоманівський журнал «Громада»:

«Відома річ, що безоглядний соціалізм і безоглядний націоналізм виключають себе взаємно. Цього вам доказувати не треба. Соціалізм — рідна дитина космополітизму і тому ворог усякої національності. А крім цього космополітизм має рацію тільки при вічній згоді поміж народами, а в поодиноких народів тільки тоді, коли вони великі, сконсолідовані й цивілізовані. Всього того ми не маємо, тому не можемо кидатися

³⁾ Там же, стор. 39-40.

⁴⁾ Там же, стор. 40.

в руки безоглядного соціалізму. Питання: як та конечна для нас згода між тими двома остаточностями дасться перевести? Скільки ми можемо жертвувати для соціалізму, щоб він не став на перешкоді народності, це значить — до консолідації та освіти. Що думає почати «Громада»? Чи гадає пропагувати крайній соціалізм космополітичний, тим самим із виключенням усяких поглядів на народність, чи навпаки — «хоче боронити інтереси національні, а коли так, то як далеко буде поставлено соціальне питання понад інтереси народності, або навпаки»⁵).

31-го липня 1876 року Навроцький також, як подає Витанович, робить у листах до Драгоманова застереження проти самих теоретичних спекуляцій, проти «виставлювання на перший плян таких надуживаних термінів, як соціалізм і т. п.».

Між іншим, на цім ґрунті розважань Навроцького на тему першости національного чи соціального елементів у програмових питаннях (проблема, яку пізніше висував Житецький і вирішував її так само, як і Навроцький, себто — даючи першість справі національній) варто зазначити одне цікаве місце, на жаль, закоротке, з листа Драгоманова до Павлика з 5 липня 1890 року, яке кидає трохи світла на невияснену ще й досі в усіх деталях історію заснування женецького драгоманівського органу «Громада»:

«Повернувшись із Шезьєру, застав у Подолинського і у Вас готову програму журналу «Україна» і тільки добився переміни імені (чого тепер простити собі не можу) і потім пом'якшення програми»⁶).

Отже з цих слів самого Драгоманова виходить, що Подолинський і Павлик мали на увазі назвати журнал іменем нашої Батьківщини, Драгоманов же «добився» зміни цієї назви на «Громаду», що звучить по-загальнолюдському й майже комуністично. На жаль, не подано, в якому саме сенсі злагіднив програму Драгоманов, але судячи по зміні назви журналу, злагіднив він, мабуть, програму на відтинку національним.

Д-р Ілля Витанович у своїй праці про Володимира Навроцького, розглянувши досить докладно взаємовідносини між цим несправедливо забутим і рано померлим (1847-1882) видатним українським патріотом і економістом та злим духом українського руху, Драгомановим, зауважує, що «не поділяв Навроцький віри Драгоманова в поступовість російської молоді, яка «вийшла поза межі національності на широке поле загального прогресу тоді, коли інші слов'янські молоді партії застоялись у тих межах».

Цілком природно, що українець Навроцький, який не дав запаморочити себе ідейками Драгоманова, органічно не міг пристати на типово й взірцево московсько-месіянстичні гасла Драгоманова (гасло клясичних московських месіянстів «русский народ — богоносець» заступлене у Драгоманова варіантом дуже до цього близьким: «русский либерал — правдоносець»). Не піддавався Навроцький і драгоманівському мітові «поступовости російської молоді».

Між іншим, Витанович наводить ряд цитат із статті Навроцького «Наша теперішня постать»⁷), де яскраво з'ясована справжня роля Дра-

⁵) У Витановича наведено на стор. 77.

⁶) Переписка з Павликом, VI, стор. 55.

⁷) Львівська «Правда» річник XI, чч. 17-19.

гоманова в українській русі 70-их років минулого століття в Галичині. Навроцький висловлюється так:

»Драгоманов відзивався до нас не в ім'я України, не як земляк, він відзивався до нас в ім'я російського прогресу... Україна, земляцтво, патріотизм український стояли (у Драгоманова) на такім заднім пляні, що їх видно не було, не то що. Це все виглядало йому як страшна застояність, недалеко обскурантизму — хоч, мов назбитки нам народовцям, підписувався українцем... Розводити в нас прогрес на основі російської культури була страшна фікція з його сторони«⁸⁾.

Царська Росія довгі роки, від початку 60-их до початку 80-их років XIX-го стол., тримала при своїм посольстві у Відні незвичайно зручного і влізливого агітатора панрусизму й панславизму, протоєрея Раєвського. Той протоєрей Раєвський і, зокрема, ті гроші, які через нього передавав царський уряд, відігравали першорядну роль у створенні й розвитку москвофільства в Галичині й на Закарпатській Україні. Перед тим визначну роль в цім самім напрямі відіграв своїми відвідинами і листуванням також професор Московського університету Михайл Пйотровіч Погодін (1800-1875). Про роль цих двох осіб — Раєвського і Погодіна — у нас принаймні ніби знають: відомо, що від цих двох висланців Москви пішло цареславне москвофільство у Галичині й на Закарпатській Україні. Але й про цілком подібну роль апостола модерного москвофільства Михайла Петровича Драгоманова, — а він робив те саме, що Раєвський з Погодіним, дарма що не на славу царської, а на славу ліберально-поступово-соціалістичної Росії, — знали в минулому все ж досить численні одиниці серед тогочасної української інтелігенції й у Києві й у Львові, на жаль, серед нащадків про це вже забули.

В обличчі такого негативного ставлення Бучинського і Навроцького з товаришами до репрезентованої Драгомановим ідеї зреформованого панрусизму, досить дивно виглядає основна теза новітніх оборонців Драгоманова, що він, мовляв, був дуже типовий для свого часу, а тому не вільно його критикувати з поглядів теперішності. Сучасні Драгоманову Антонович, Кониський, Михальчук, Навроцький і Бучинський дивилися на нього так само, як дивимося ми. Отже навіть ця обмана читачів »тогочасними умовами«, для яких Драгоманов ніби був цілком добрий та нормальний. Він усе був аномальний для українських умов і українського ґрунту. Інша річ, що для московської пропаганди в Україні він не був аномальний.

Щоправда, досить великі спустошення в українських рядах почала робити драгоманівщина вже й тоді, — хоч не в таких великих розмірах, як пізніше, — наприкінці XIX-го і на початку XX-го століть, зокрема на Наддніпрянщині. Теж і в Галичині драгоманівщина принесла чимало злих овочів: пригадаймо хоч би й те, як у 1919 році такі випробувані й висококваліфіковані драгоманівці, як Василь Панейко й Степан Томашівський, з Парижу диктували щиродрогоманівський крок диктаторові ЗУНР Петрушевичеві — іти на порозуміння з армією Денікіна. А Осип

⁸⁾ У Витановича стор. 79.

Назарук, теж сержант драгоманівської гвардії, співав Петрушевичеві те саме в Кам'янці на Поділлі...

Тридцять п'ять років перед тим, поки драгоманівці Панейко з Томашівським припленталися під браму московської амбасаді в Парижі, щоб пактувати з Сазоновими та Маклаковими про перехід Галицької армії на бік генерала Денікіна, один визначний український діяч у Галичині, народовець вісімдесятих років **Дам'ян Гладилевич**, писав 14 грудня 1884 року Кониському слова, що свідчили про помітні вже тоді наслідки провокаторської діяльності Драгоманова:

«...Драгоманов... вкинув у болото ідею національності і під неясним якимось указуванням гуманізму зворушив багатьох, іменно молодших, людей, які голосно — і у Вас і у нас — голосили нічтожність (незначність, нікчемність, — Ред.) народности, не даючи одначе нічого наочного в заміну. Драгоманівщина завдала нам удар великий, бо вона викликала байдужість, відчувила багатьох здібних робітників від своєї народної ідеї»⁹).

Варто нагадати, що майже до самого кінця свого життя Драгоманов був бойкотований більшістю західноукраїнської суспільности, з університетською молоддю включно. Із споминів Юліяна Бачинського про його зустрічі з Драгомановим на початку 90-их років мин. століття видно, що українська тогочасна академічна молодь цілком оправдано трималася супроти Драгоманова одиноко доцільної тактики — повного бойкоту. Про свою тогочасну зустріч у віденських каварнях з Драгомановим Юліан Бачинський пише:

»Враження зробив на мене (Драгоманов) дивно симпатичне. Та лагідність лица, очей, легкі рухи рук зразу здивували мене. Видався мені наскрізь добрим чоловіком. Наступного дня я прийшов в умовлений час до каварні й там уже застав Драгоманова. Сидів при столику під деревом у городці перед каварнею і ждав мене. Мене здивувало, що сидів сам, що нема коло нього нікого з січовиків. А в каварні, в середині, бачив я їх крізь відчинені двері — сиділо їх там досить при столиках, читали часописи, жартували, деякі грали в більярд. І опісля, коли я ще сидів з Драгомановим, п'ючи »чорну«, ніхто не навідався до нього, прийшло ще кілька січовиків до каварні, і ніхто з них не присів, а всі, що приходили й відходили, лише крадькома озирались на нього, — видно було, що всі знали, що то Драгоманов, та всі його юминали. Мені було дивно і якось стидно, але я скоро зрозумів, що це значить: хоч усе це були бундючні віденські січовики, то все ж таки сини галицької Рутенії, яку так безпощадно розшарпував той — смок, той — там під деревом... В Тіркеншанц-реставраціон, як у полудень у каварні Корба, так і тепер на тім комерсі, ніхто з галичан не забажав познайомитися з Драгомановом, хоч я звертався з тим до декотрих із них, і всі оминали стіл, при яким він сидів, і лише з-під ока озирались на нього, як на прокаженого. І видно було, що всі його боялись і всім було якось ніяково, що він до них прийшов»¹⁰).

⁹) Україна, 3, 1927, стор. 36, 38.

¹⁰) Юліан Бачинський: »Спомини про Драгоманова«, Вістник Союзу Визволення України, Відень, 15 серпня, 1915.

Значно краще для історичної долі нації було б дотримання цього бойкоту супроти ідей і творів Драгоманова безперестанку до світової війни. Тоді не було б того буянства драгоманівщини, яке нестерпним потоком розливалось по Наддніпрянщині через наших пресових лордів, українських Ротермів та Бівербруків, проф. М. Грушевського та Є. Чикаленка, які у своїх найпоширеніших і найавторитетніших передвоєнних органах пресових — «Літературно-науковому Віснику» та «Раді» допускали лише драгоманівське трактування української справи, які весь час говорили і мріяли про порозуміння української демократії з демократією російською. Вони затаювали — і затаїли — перед довірливим українським загалом одну дуже неприємну для їхніх лагідних сердець правду: про безкомпромісовість українського історичного конфлікту, який виключає всяку можливість порозуміння.

* * *

Коли зозуля своїм зозулячим звичаєм знесе яйце в гніздо маленьких співочих птахів, то справа завершується все тим, що велике зозулине пташеня повикидає маленьких своїх сусід, нащадків господарів гнізда. А стероризовані батьки знищених зозулею пташенят безупинно нестимуть на крики нахабної зозулі їжу для цієї ненажери, доки вона не підросте остаточно й не залишить спустошеного гнізда бідних співочих птахів, що з такими жертвами і трудами вигодували «в найкращій вірі» чужого підкидька. Ця кумедія — дуже звичайна лісова кумедія, — про хитрезна зозулю та бідненьких наївних співочих птахів з їхніми ще більш бідолашніми пташенятами — цілком нагадує кумедію з московським строїнським підкидьком Драгомановим, якого бідолашна, гноблена й визискувана Україна вигодувала до велетенських розмірів з його драгоманівщиною вкупі. А Драгоманов з драгоманівцями вже подбали про те, щоб справжні сини України і спогади про них у народі були скинені з українського гнізда, знищені в народній свідомості.

Так були знищені, викреслені з свідомості українців і Кониський, і Антонович, і Михальчук, і Житецький, і Бучинський, і Навроцький та багато інших, бо це не було в інтересах модерного москвофільства, яке настановило на українським Олімпі — москвофільських богів з Драгомановим на чолі. Противники модерного москвофільства та його Магомета-Драгоманова — знеславлені й забуті. Все, що про них дозволяється знати, обмежується кількома образливо-сухими рядками. До того ж їх усіх укупі, й кожного зокрема, уявляють «вдячні» нащадки як «реакціонерів», «бюрократів», «фашистів» і т. п. Загальнонаціональна любов і пошана припала на долю пророка модерного москвофільства і драгоменят, московської зозулі та її відгодованих українською кров'ю та українськими соками зозуленят...

Коли, нарешті, настане кінець цьому ганебному й самовбивчому явищу? Тепер настала крайня пора знищити всіх модерно-москвофільських ідолів з найголовнішим ідолищем Драгомановим на чолі. Їх треба було знищити давно, і коли б це було сталося — не було б тих національних катастроф і сучасної нашої руїни, яку модерно-москвофільські ідолища мали накликати на наш нарід і країну, і накликали.

Григорій ВАСЬКОВИЧ

ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ

(Продовження, 2)

П л о т і н

Крім шарових концепцій Платона й Арістотеля доводиться ще коротко розглянути також інші філософські теорії, які відзначаються тим, що вказують на регіональний (Гаймзет) характер буття. До такого роду теорій зараховують деякі історики науку Плотіна про гіпостазу, що певною мірою відповідає шарам сучасної онтології. Однак Гартман звертає увагу на те, що в шарах Плотіна зовсім не виявлено самостійності одних шарів супроти інших. Він каже, що нижчі гіпостазу в цій теорії є еманациєю вищих і, образно кажучи, можна уявити, ніби вони навішені одні на одних. Ця теорія Плотіна є по суті конструйована спекулятивно і лише в деяких рисах відповідає дійсності. Натомість дещо більше подібності до сучасної шарової теорії можна побачити щойно в новішій філософії. Зокрема французькі мислителі досить виразно й оригінально зафіксували в своїх працях властивості реального буття, так що німецький історик філософії Гаймзет навіть присвятив окрему розвідку¹⁰⁾ тій проблематиці, в якій старається представити онтологічні шарові концепції трьох найвизначніших французьких філософів.

Д е к а р т

У загальному Гаймзет хоче вказати на участь французької філософії в освітленні реальної дійсності для того, щоб за допомогою історичного розслідування розбудити зрозуміння до нової онтології і для її теперішніх завдань. Він вважає, що онтологічна теорія Гартмана не є концепцією одного мислителя, а лише принципово схопленим вислідом сучасного наукового розвитку, при чому велику заслугу для витворення цієї теорії треба, на думку Гаймзета, приписати Декартові, Контіві й Ботру. І хоч Гартман у своїй примітці до праці Гаймзета про початки шарових теорій французьких мислителів підкреслює, що французькі мислителі не витворили загального, дійсно онтологічного образу реального світу, так само як не витворили його тодішні німецькі філософи, бо не зважаючи навіть на те, що, наприклад, у німецькій філософії теорії Шеллінга, Гегеля, Кравце і Ляйбніца розрізняють певне ступенювання буття, проте, загально беручи, всі ці мислителі, зокрема німецькі, — як каже Гартман, — не мають нічого спільного із справжніми шарами реального буття. Однак, користуючися працею Гаймзета, незалежно від наведеної примітки

¹⁰⁾ Н. Heimsoeth, Zur Ontologie d. Realitätsschichten in d. französ. Philosophie, Blätter f. D. Phil. Bd. 13, Heft 3, 1939.

Гартмана, треба таки за Гаймзетом ствердити, що т. зв. дуалістична теорія Декарта була першорядним відкриттям, бо вона вказала на онтичну гетерогенність двох засягів буття в рамках емпіричної реальності, що звичайно, Гартман також сильно підкреслює. Декарт пізнав, що реальність у її досвідній дійсності й даності охоплює дві зовсім різні сфери буття, які мають цілком різний характер і це є найголовнішим в Декартовій теорії. Але при обговоренні заторкненого питання, Гаймзет односторонньо вказує на те, що Декарт, висунувши думку про різницю між матеріальним і психічним світом, неправильно пояснив взаємовідношення цих двох сфер буття, бо коли розглянути цю справу емпірично, то виявиться, що в реальній дійсності нема двох координованих і рівнорядно поруч себе існуючих незалежних субстанцій, а навпаки, дві відкриті Декартом субстанції можна окреслити тільки, як дві сфери реальності, з яких одна є надбудовою другої. Слабою сторінкою Декарта являється власне той факт, що він не дав правильного пояснення відношень двох субстанцій між собою, а крім того не узглядив всіх онтологічних шарів буття, обмежуючись тільки матеріальністю і духовістю. Декарт дійсно спромігся тільки поставити перший крок у напрямі дотеперішнього представлення реальної дійсності, себто — в напрямі до нової онтології, але, на жаль, цілої ширини проблеми він не зумів належно розпізнати й розробити.

Конт

Інакшими мотивами у своїх філософічних міркуваннях керувався Конт. Він теж, подібно як Декарт, рішуче виступив проти моністичних теорій, але поруч з тим він взагалі не вірить у позазмислове пізнання остаточної причини й суті буття, даючи на місце метафізики свою теорію позитивних наук. Тим способом він, очевидно, не хоче робити звороту від буття до суб'єкту, як це мало місце в пізніших позитивістичних і критичних мислителів, бо його позитивні науки ґрунтуються на онтологічному підкладі. Уважаючи, що людському пізнанню доступні тільки самі феномени, Конт вказує на той факт, що правдивий порядок наук може бути досягнутий лише на основі самих явищ, які відповідають даним наукам. Розглядаючи такий підхід Конта, Гаймзет виразно вказує, що Контові позитивні науки мають онтологічний характер. Якщо дивитися на них з погляду онтології, то тоді нам вдасться устійнити два наступні суттєві моменти в навчанні Конта: поперше, тут представлено, що буття не є простим і гомогенним, а навпаки — воно складається з багатьох, виразно різних родів дійсності. Подруге, ці гетерогенні роди дійсності не стоять вільно й координовано поруч, — а виявляють зв'язну впорядкованість, при чому цей зв'язок витворює своєрідну ієрархію і залежність поодиноких засягів буття, а тим самим витворює ієрархію поодиноких наук. У такому підході видно, що Конт більше наближається до новоонтологічного окреслення дійсності, ніж Декарт, якщо він визнає не тільки гетерогенність буття, себто його шаровий характер, а також і ієрархічну залежність між поодинокими шарами у їхньому взаємовідношенні.

Ботру

Ще більше від Конта до новоонтологічного окреслення дійсності наблизився пізніший французький філософ Ботру. Він у своїх дослідях не виходить від класифікації наук, а займається самими онтологічними питаннями, уважаючи, що реальний світ упорядкований за ієрархічним принципом. Займаючись питанням людської волі, Ботру бачив, що для належного висвітлення цього питання слід прийняти концепцію гетерогенної побудови дійсності. Щоб людська воля була в цілості зрозумілою, то для того треба вважати її як окрему властивість буття, яке побіч інших властивостей творить спаяну цілість універсуму. Кожен рід дійсності має своєрідні властивості, він, так сказати б, є світом для себе, і щойно взаємне впорядкування цих світів у своєрідному нашаруванні витворює універсум. В ієрархічній побудові універсуму визнає Ботру органічний зв'язок окремих видів буття між собою, при чому вказує одночасно на той факт, що вищі роди буття завжди більш компліковані від нижчих і до того мають спроможність формувати цей нижчий світ, з якого самі вийшли. Цей важливий онтологічний момент переваги вищих шарів виступає в Ботру зовсім ясно, тим часом, як Конт мало його підкреслив. Також особливою заслугою Ботру є піднесення психічно-духових властивостей людини до висоти онтологічного регіону, чого Конт зовсім не зробив. Зате він у своїм вченні не взяв до уваги соціальних і суспільно-історичних явищ, які були вже висунені Контом, а перед тим Гегелем, і які особливо широко розробив пізніше Гартман, як онтичний шар об'єктивного духу. — Даючи ці найзагальніші риси онтологічної концепції Ботру, треба наприкінці згадати, що він не обмежився тільки гетерогенною онтологічною теорією, опертою на досвіді. Ботру приймає також конструктивну концепцію моністичної метафізики, в якій говорить про телеологічний спиритуалізм. Все ж таки, якщо обмежитися його визначенням реальної дійсності, то тоді не можна заперечити, що філософічна концепція Ботру має онтологічно шаровий характер.

3. Перші схеми шаровості психічних явищ

Короткі аналізи старовинних і новіших онтологічних шарових концепцій, проведені Гартманом і Гаймзетом, являються дуже цінним здобутком у ділянці шарової проблематики. Поперше, вони кидають належне світло на онтологічну шаровість, а подруге, ці аналізи мають особливе значення з огляду на те, що завдяки своєрідному підходові до онтологічної шаровості вказують на три суттєві питання, які належить ставити при розгляді всяких шарових теорій, не тільки онтологічних, а й психологічних. Питання, які можна поставити на основі аналіз Гартмана і Гаймзета, могли б звучати так: 1) яка ділянка дійсності є предметом шарових поділів у поодиноких теоретиків шаровості?, 2) на чому полягає шаровий характер даної ділянки дійсності? і, врешті, 3) яке взаємовідношення між поодинокими шарами можна устійнити у відносній шаровій теорії? Із праць обох дослідників виходить, що вони з такими питаннями підходили до теорій старовинних і новіших філософів, і ці питання треба в свою чергу ставити до кожної психологічної шарової концепції, якщо

хочемо дати їй належну оцінку і виробити собі відповідне поняття про значення даної теорії для суттєвого дослідження психіки. Осягнення належного погляду на значення різних шарових концепцій, зокрема тих, які не виступають ясно окресленими під кутом шаровості, але які являються провідниками для виразно означених шарових концепцій, є дуже важливим завданням і до розробки його ми хотіли б приступити саме із цими наведеними вгорі трьома питаннями, які слід ставити до кожної шарової теорії.

Отже, приступаючи, по вступному розгляді онтологічних теорій, до наświetлення деяких важливіших поглядів про шаровість психіки, тих поглядів, яких поява була спричинена новочасними психологічними і біологічними дослідями, доводиться насамперед ствердити, що виникнення цих перших шарових розрізнень виразно зарисовується засадничо в чотирьох більш-менш самостійних психологічних підходах, які різними шляхами доходили до шаровості людської особи взагалі і людської психіки зокрема. До тих підходів можна було б зарахувати наступні досліді психіки: а) медично-патологічні дослідчі праці, б) досліді над розвитковими властивостями психіки, в) досліджування людського характеру й типології, г) психологічні праці феноменологічної школи¹¹⁾. Всі ці ділянки психології мають очевидно спільну мету. Всі вони хотіли дійти до належного дослідження психічних явищ, їхні підходи дуже різноманітні. Різноманітне в них також поняття шаровості психіки і коли ми хочемо розглянути поодинокі, згадані тут, підходи, то не на те, щоб подібно як Тіле показувати конвергенцію (Лерш) окремих шарових теорій, але якраз навпаки, на те, щоб показати різнозначне представлювання психічної шаровості поодинокими авторами. Коли проаналізувати різні психологічні теорії шаровості, то показується, що в тому випадку нема покищо узгіднення не тільки щодо питання, якими шарами розпоряджає психіка, але також не узгіднено, які властивості психіки можна взагалі уважати шаровими. Ми побачимо на основі представлених тут різних підходів, що досі психічну шаровість розуміли порізно, а це, річ ясна, має погані наслідки для самої концепції шаровості.

а) Медично-патологічний підхід

Ф. Краус

Якщо будемо шукати шарових концепцій в ділянці медично-патологічних дослідів, то прийдеться особливо відзначити твори Ф. Крауса¹²⁾. Ці твори дуже обширно опрацьовані й оперті на основі численних дослідів, при чому Краус намагається суттєво представити насамперед фізіологічні і біологічні процеси особи з тією метою, щоб їх можна було

¹¹⁾ Тут треба вказати на цю обставину, що коли говорити про сам спосіб наświetлення показаних щойно психологічних підходів, то в тому випадку, опрацьовуючи дане питання, не можна буде придержуватися хронологічного порядку, зв'язаного з появою окремих творів, тільки будуть розглянені деякі замітні твори поодиноких дослідних ділянок відповідно до їх важливості для шарових концепцій.

¹²⁾ F. Kraus, Die allgem. u. spezielle Pathologie d. Person, 1919, 1926.

належно відмежувати від психічних явищ. Завдяки своїй меті його твори цінні не тільки для самої медицини, а також, однаковою мірою, і для загальної психології, тому що вони представляють нам межові відношення двох шарів дійсності в такому чотиришаровому (Гартман) творі природи, яким є людський індивід. Людський індивід цілковито відрізняється від інших живих творів природи і для його окреслення Краус вживає термін «персона» або особа в розумінні Штерна. Він каже за Штерном, що «ядро досліду особи лежить у психо-фізично-невтральній властивості людської організації, яка є внутрішньо-розчленованою цілістю, а крім того воно лежить в обопільному взаємовідношенні органічності й психічності між собою і довкіллям»¹³). На основі такого твердження можна прийняти, що Краус, подібно як Штерн, особою вважає прямо психофізичного індивіда. Однак Краусове визначення особи має зовсім своєрідний характер тому, що він не тільки не погоджується з методологією Штерна, зокрема з його різким відділюванням психічності і органічності, а також сильно підкреслює ту обставину, що в організації кожного індивіда має особливу вагу перш за все організм зі своєю структурою і фізіологічно-хімічними процесами, які потребують належного розгляду, тому що в залежності від них проявляються анімальні процеси.

В психофізичнім індивіді, або в особі, Краус розрізняє дві окремі властивості, які одночасно тісно пов'язані між собою, але які все таки відзначаються своєрідними законностями. Одна з тих властивостей особи це органічна система, діяльність якої полягає на фізикально-хімічних процесах, а другою властивістю є анімальна якість індивіда, що охоплює психічні явища й спроможності живого організму. Першу властивість називає Краус глибинною особою і вона являється об'єктом його численних дослідів, на основі яких він старається виявити, що, властиво, в особі належить до вегетативної якості, а що в ній є анімальне. При допомозі таких клінічних дослідів і через розрізнення двох властивостей особи Краус хоче вказати на той факт, що багато процесів, які зараховуємо до психічних явищ, є по суті біологічними і тому їх розгляд з боку фізіології і біології зможе зробити також немало послугу психології, звільняючи її від непсихічного баласту.

Досліджуючи органічні процеси, Краус присвячує особливу увагу вегетативній системі. Представлена ним вегетативна система має вигляд релятивно автономного і замкненого в собі комплексу функцій, найважливішими складовими частинами яких є ендокринна система (внутрішньо-секреторна) і автономно-нервова. Обидві вони складаються з різних ланок, яким притаманні різноманітні функції, а до того співпрацюють спільно, в постійній взаємодії. Поодинокі ланки вегетативної системи стоять наче вузли сітки, в корелятивному відношенні одні до одних. Кожна функційна зміна однієї ланки провадить до реактивної зміни іншої функції, або багатьох інших функцій. Реакції вегетативної системи залежать дуже великою мірою від кожноточасних конституціональних (вроджених), або констелятивних (виникаючих з кожноточасної комбінації елементів) станів тієї системи, при чому вона намагається

13) F. Kraus, Allgem. u. spezielle Pathologie d. Person, Teil 2, S. 3.

утримати функційну рівновагу через постійну взаємодію своїх поодиноких ланок, щоб тим способом бути еластично пристосованою до поставлених організмові домагань. Функційна єдність вегетативної системи, яка охоплює внутрішню секрецію, автономну нервову систему і її гуморальне міље, має вигляд держави в державі, або глибинної особи в особі. Система залоз внутрішньої секреції, що вбудовані в глибинну особу наче особливі функційні комплекси, переливає їхні продукти, гормони, в кровообігні шляхи, а кровообігні шляхи, які стоять під директивами автономної нервової системи, дають масу своїх інкретів (подроздненої гормонної матерії) кожнотчасним потребам організму. Гормони, в свою чергу, діють на вегетативну систему в напрямку послаблення або зміцнення її збудливості так, що наслідком того витворюються замкнені функційні колообіги. Обидві системи внутрішньо-секреторна і автономно-нервова діють спільно на ефектори (Ерфольгсorgane). При чому вони взаємно себе піддержують, а навіть, у випадку необхідності, можуть одна одну частинно заступити. Властивим завданням вегетативної системи є постійне пристосування організму до тих умов, які викликані довкіллям власним життям і, врешті, взаємовідношенням між організмом і оточенням так, що в загальному без вегетативної системи нема ніякого тілесного ані психічного життя¹⁴).

Надаючи особливу вагу органічним процесам, Краус не хоче заперечувати самостійности й своєрідности психічного життя, але старається якнайбільше зберегти позицію природничих наук, виводячи суб'єктивність з причинового зв'язку функцій органічної системи, себто — він намагається розглядати психічні процеси лише в зв'язку з біологічними, тому що психічну діяльність, на його думку, завжди супроводять фізіологічні процеси. Розглядаючи працю Едінгера з ділянки досліджування мозку, Краус твердить, що щойно з розвитком мозку у вищих індивідів наступають складні психічні явища. Наприклад, корінному мозкові «палеєнцефальон» притаманні відчуття й порухи (Резепціонен і Мотус) та деякі реляції між відчуттями й порухами, через що він є носієм багатьох рефлексів та інстинктів, але зате в цьому корінному мозкові зовсім не виступають сприймання, ані жодна діяльність, а також не творить він ніяких асоціацій, ані спогадів. Щойно з розвитком кортикального мозку вищі індивіди дістають спроможність пізнання і дії (гнозисен і праксисен). В деяких тварин, а особливо у людей, до відчуттів і порухів корінного мозку долучається ще спроможність розумових сприймань, роблення осудів і напрямленої дії і щойно ця здібність заслуговує того, щоб її означити як свідомість, бо інші психічні функції не відбуваються у свідомості, хоча час від часу деякі з них підносяться до неї. Беручи до уваги наведені досліді Едінгера і визнаючи їх цілком правильними, Краус особливо підкреслює той факт, що основою для явищ пізнання й діяльності, а також для асоціації — є явища відчуттів і порухів, які уможливають ці вищі психічні функції, при чому самі вони не зникають, а задержують в організмі свою діяльність і надалі. Тут треба згадати,

¹⁴) Це коротке навітління представленої Краусом вегетативної системи зроблено за Бравном з його праці «Вітале персон». E. Braun, Die vitale Person, Leipzig 1933, S. 46.

що до найнижчих змислових відчуттів і порухів доходять ще такі елементарні почуття, якими, за Штумпфом, є тілесні болі, задоволення, м'язневі і сексуальні почуття, почуття свербіння, а Краус додає до цієї групи ще й почуття голоду і спраги. Найнижчі змислові почуття стають, у свою чергу, основою для всяких вищих почуттів, які з'являються в психіці також щойно при відповідному розвитку кортикальних частин мозку. Всі вищі психічні явища індивіда, які виникають відповідно до розвитку кортикального мозку, охоплює Краус поняттям кортикальної особи, розрізняючи в цілісній організації індивіда глибинну і кортикальну особу.

Саме розрізнення глибинної і кортикальної особи, яке дав нам Краус, має для сучасної психології немале значення. Напр., Тіле пише, що «побіч феноменологічної школи праця Крауса немало спричинилася до нової розробки концепції шарового поділу особи» (Тіле, Персон унд Характер, 1940, стор. 9) і це завваження Тіле має своє обґрунтування. Коли розглянути твори Крауса, там можна виразно заперімітити шаровий характер побудови особи, при чому навіть у ширшому обсязі, ніж це міститься у змісті слова «глибинна» і «кортикальна» особа. На основі Краусових дослідів маємо можливість бачити, що кожна з цих названих «осіб» охоплює в собі не по одному, а власне по два онтичні шари дійсності в новому онтологічному розумінні, на які Краус виразно старався вказати своїм описом, підкреслюючи одночасно відповідні законності такої шаровості, як, напр., залежність психічних явищ від органічних процесів, або законність виступлення нових спроможностей особи, що особливо виразно представлені Краусом у його міркуваннях про свідомі психічні функції людини. Тому ми хотіли б звернути увагу головним чином на той факт, що Краус, завдяки своїм дослідом над фізично-психічними процесами людини, під назвою глибинної і кортикальної особи, витворює дуже аналогічний поділ людського індивіда до антропологічного поділу Арістотеля, з яким ми мали можливість познайомитися в інтерпретації Гартмана. Крім аналогічних поділів обидва дослідники подібні в своїх працях також тим, що ані Арістотель, ані Краус не клали в основу своїх творів концепції шаровості як такої, а спиралися, насамперед, на емпіричний матеріал і дійшли до подібних висновків.

Б р а в н

Присвячуючи відносно мало уваги психічним властивостям особи, Краус зайнявся в основному вегетативною системою. В його творах дуже ґрунтовно представлені фізіологічно-біологічні процеси і тому не дивно, що Бравн, навітлюючи вітальні функції найнижчого психічного шару, на-в'язує свої дослід до праці Крауса, підкреслюючи її велике значення. Він пише, що ми знаємо відносно мало про фізіологічні процеси в нашому організмі, але наше знання значно поширюється на основі дослідів Крауса, який, завдяки своєму всеохоплюючому знанню, дав широке уявлення про вегетативну систему. І дійсно, представлена Краусом функційна цілість органічної системи особи з одночасним підкресленням властивостей і засягу органічних функційних процесів стала вартісним мате-

ріалом для зрозуміння межових відношень між органічністю і психічністю. Ці межові відношення визначені в праці Бравна¹⁵⁾, який теж обговорює ту саму органічно-психічну межу, але бачену з позиції психічності. Між творами обох авторів існує навіть певна подібність, що на неї вказує сам Бравн, підтверджуючи цю подібність тим, що в обох випадках представлені відносно самостійні функційні комплекси, які в глибині (тілесних або психічних) явищ виконують свої дуже складні процеси. Функційні комплекси створюють одночасно різноманітну оформлену основу, на якій виростають тілесні і психічні функції вищого порядку. Тут вказано також на обставину, що вітальні функції, які створюють фундамент усієї психічної особовості, певною мірою аналогічні до вегетативної системи, з якої виростають вищі анімальні функції.

В праці Бравна найважливіше для нас те, що він, займаючись кількома, найбільш зближеними до організму психічними функціями, виразно послуговується шаровою схемою, кажучи, що шарове розрізнення психічних явищ спричиняється до відповідної проглядності і тому являється корисним для практичного застосування в медицині. Загально беручи, Бравн говорить виключно тільки про шаровість психіки, розрізняючи властиво три її шари: найвищий шар свідомих психічних функцій, далі — нижчий шар анімальних функцій, і врешті — найнижчий шар, який охоплює близькі тілові, вітальні функції. Цей найнижчий, психічний шар він називає вітальною особою і головню ним займається в наведеній тут праці, обговорюючи поодинокі важливіші функції цього шару. До головних функцій вітальної особи зачисляє Бравн такі основні психічні якості, як поштовх, настрої, дразливість і життєвий ритм: сон-пробудження. Ці вітальні якості, спільно з інстинктами й гонами мали б саме творити релятивно самостійне і замкнене в собі ядро особовості, з якого пливе життєва сила в горішні шари психічності. Без постійного відпливу цих фундаментальних функцій вітального шару в нутро психічності не могла б відбутися жодна вища діяльність.

Всі функції вітальної особи стоять у тісному динамічному зв'язку. Вони впливають одні на одних і взаємно себе зумовляють, витворюючи одну цілість, яка прямує до постійної рівноваги. В цілісній побудові особи ці функції виступають на грані між тілом і душею, одержуючи імпульси з обох боків, при чому самі вони входять також у соматичні і психічні функції. У відношенні до тіла, вітальна особа створює найвищу регуляційну систему, яка вбудована в комплікований регуляційний механізм організму. Натомість із боку психічності, вітальні функції мають завдання давати в розпорядження анімальному, психічному і психомоторичним функціям життєву силу, що необхідна для процесів цих функцій. В тому випадку поштовх служить, у першу чергу, активним функціям особовості, отже духовій і психомоторичній діяльності, тоді як збудження і настрої безпосередньо підпорядковані пасивним функціям особи, таким, як сприймання і перероблювання тілесних і психічних подразнень. Функція сну-пробудження у своїй періодичній фазовій зміні займається регулюванням витрачених і досягнутих вітальних сил. **Кожна**

15) E. Braun, Die vitale Person, Leipzig 1933.

дія певної означеної вітальної функції веде до діяльності всіх інших функцій, але на вимогу тимчасової потреби, може часом одна, часом друга вітальна якість перейняти функційну гегемонію. Коли ж говорити про вищі психічні функції, то їхня діяльність провадить, у свою чергу, до функційної зміни загальної вітальної особи. Наприклад, воля ставить своє домагання до поштовху і має певною мірою спроможність викликати поштовхові запаси енергії, які вона зуживає для власних цілей. Так постають колові функції між поодинокими властивостями вітальної особи і між такими ж властивостями вищих психічних функцій. Якості вищих і найвищих психічних шарів своєю дією впливають регулюючо на вітальні функції і їхню діяльність, та в залежності від своїх цілей можуть їх змінювати чи пригашувати.

Як бачимо, своїм насвітленням структури і взаємовідношення психічних функцій, Бравн виразно підкреслює основні принципи психічної шаровості. Він не тільки вказує на специфічні, квалітативно різні, властивості вітальних і свідомих психічних явищ, а також хоче вказати на залежність вищих функцій від нижчих і на перевагу цих вищих над нижчими.

Ф р о й д

При дальшому розгляді медично-патологічних теорій, які вказують на шаровість психіки, не можна поминути дослідних праць Бросера і Фройда¹⁶⁾, як основоположників психоаналітичної школи. Ці віденські лікарі, свого часу (ще при кінці XIX стол.) зацікавилися гістеричними захворюваннями і в процесі своїх дослідів дійшли до переконання, що в одному індивіді існує не одно, а кілька угруповань психічних змістів, що проявляються незалежно один від одного. При чому кожне угруповання старається альтернативно притягати до себе свідомість індивіда. Якщо ж при такому поділі особи свідомість лишається прив'язаною до одного з цих психічних станів, то даний стан називається тоді свідомим станом, тоді як другу групу душевних станів, відділену від свідомості, названо несвідомим психічним життям. Якраз цей поділ на свідомі і несвідомі психічні стани спричинився до того, що прийнято гіпотезу про своєрідну шаровість психіки, яку глибинна психологія старається дослідити при допомозі психоаналітичної методи.

Не маючи наміру основно розглядати методів і наслідків праці психоаналітичних шкіл, ми хочемо вказати тільки на цей факт, що між детермінацією психічних явищ глибинної психології і новим шаровим поділом психіки, репрезентованим переважно характерологічними напрямками, існують суттєві різниці. Шаровість, висунена психоаналітичною школою, ґрунтується, як бачимо, на тому, що деякі свідомі переживання людини, які з певних причин сильно зіштовхнені з актуальною свідомістю — не пропадають безслідно, а задержуються далі в психіці індивіда, витворюючи там своєрідні комплекси. Ці комплекси творять шар несвідомого психічного життя, при чому вони не пасивно зберігаються у нутрі пси-

¹⁶⁾ Prof. Dr. Sigm. Freud, Über Psychoanalyse. (Fünf Vorlesungen in Clark University, September 1909). 6. unveränderte Aufl., 1922.

хіки, а, навпаки, в певних моментах активно протиставляються свідомому переживанню людини. Особливо важлива в тому випадку обставина, що несвідомо існуючі комплекси могли витворюватися протягом цілого онтогенетичного розвитку, при чому, не зважаючи на їхнє джерело походження, вони обов'язково мусіли бути хоч один раз усвідомлені в психічному об'єкті, який при допомозі свідомих функцій зіштовхнув їх у несвідомі глибини психіки.

Приймаючи погляд, що зіштовхнені комплекси мусять знаходитися десь у невідомому нам психічному стані, глибинна психологія визнала існування несвідомого шару, але в тому випадку шаровість психіки досліджено зовсім з іншого боку, ніж це зробили нові теоретики шаровості. Нові шарові концепції побудовано на інших засновках. Їхні автори не виходять від самого матеріалу психічних переживань, а здебільша від різних функцій психіки, які займаються переробленням, свідомо або несвідомо, переживаного матеріалу. В цьому випадку досліджуються різні спроможності людського індивіда, зважаючи на різницю між тими психічними функціями, які притаманні людям на нижчому ступні філо- і онтогенетичного розвитку, і тими, які розвинула в собі культурна людина. Далі береться до уваги особливість процесів, що витворені генетично ранішими психічними функціями, порівнюючи їх з процесами вищих функцій. В організмі людини мають можливість постійно проявлятися обидва роди функцій при умові, що прояви раніших проходять звичайно неусвідомлено, а генетично новіші функції проявляються виключно тільки у свідомій діяльності. Ці різниці між психічними функціями лягли власне в основу нових шарових теорій, які беруть до уваги одночасно не лише якісну різницю психічних функцій, а також фундаментальне значення первісних і перевагу над ними пізніших функцій та їхнє взаємодіношення.

б) Розвитково-психологічний підхід

Вернер

Беручи до уваги вищенаведені трактування проблеми шаровості психіки (в одному випадку виходимо від переживаних явищ, поділяючи психіку на свідоме й несвідоме життя, а в другому — вихідною точкою являються існуючі функції психіки, які поділено на вищі й нижчі шари), мусимо в дальшому нашому розгляді рахуватися з цією обставиною існування двох підходів і виразно вказувати, який рід проблем обмірковують поодинокі, наведені в цій праці, теорії. Досі не всі психологи достатньо брали до уваги різницю між родом функцій і матеріалом переживань психічності, а таке розрізнювання має немале методологічне значення, якщо говорити про шарову побудову психіки. Стежачи, однак, за поодинокими концепціями шаровості, можна дослідити, котрому з цих питань присвячує якийсь автор більше уваги. Напр., коли оцінювати під цим оглядом навіть обговорювані вже тут перші дві теорії Крауса й Бравна, то виразно бачимо, що обидві вони, — зокрема теорія Бравна, — займаються, перш за все, психічними функціями. Натомість Фройд, а також

значною мірою Кречмер, займаються, насамперед, особливими властивостями психічних переживань. Кречмер надає проблемі переживань настільки великого значення, що навіть у своєму визначенні душі говорить, що душа — це переживаний світ.

Не можна однак твердити, що порушеного тут питання в психології взагалі дотепер не добавчувано. Його вже особливо виразно окреслює Вернер¹⁷⁾. Займаючись устійнюванням важливіших розвитково-психологічних понять. Він пише, що «матеріал психічних переживань — це окреме питання психології, дослід якого не можна утотожнювати з проблемою досліді різних психічних функцій. У психічності треба розрізняти з одного боку особливість існуючих психічних функцій (себто, якого роду є функції і як вони проявляються), а з другого боку — саму форму психічно переживаних явищ, які являються витворами функцій»¹⁸⁾. В аспекті цього розрізнення Вернер побудував свій обширний твір про розвиткову психологію. В цьому творі він старается показати, на основі численного матеріалу, поперше, своєрідність психічних функцій, а подруге, властивості переживань усяких ідивідів на різних ступнях їхнього розвитку. З допомогою порівняльної методи, Вернер висвітлює існуючі паралелі між об'єктами поодиноких галузей розвиткової психології, беручи при цьому до уваги також психопатологію. Він вказує, що первісні люди, діти, також психопати і тварини відзначаються в протилежність до культурних людей комплексним характером усіх своїх психічних функцій. В культурних людей психічні функції більш здиференційовані й відділені внаслідок онто- і філогенетичного розвитку. Це саме стосується також до форми переживань. Психічні змісти примітивних народів, дітей і психопатів дифузні, тоді як в культурних людей вони великою мірою розчленовані.

Тому, що диференціяція і розчленування є наслідком філо- і онтогенетичного розвитку, то справі розвитку надає Вернер дуже великого значення. Він старается представити огляд всього психічного життя в аспекті розвитку. Орієнтуючись у тому випадку на біологічну теорію розвитку, Вернер доказує, що розуміти єдність індивіда науково, у його часовому формуванні, можна лише за допомогою генетичного погляду. Так, як модерна біологія вже не могла б обійтися без поняття розвитку й десценденції, тому що дослід тваринного і рослинного світу виявляє ступнево нашаровану різноманітність, так само і психічне життя мусить бути розглядане у його історично часовому нашаруванні. Самі перекрої одного тільки психічного стану, навіть найбільш характеристично описані, не дадуть задовільного знання про психічне життя, якщо не будуть розглядані під кутом взаємовідношення до раніших і наступних станів. Таким чином Вернер доходить до чіткої теорії генетично-психічної шаровості індивіда, обґрунтовуючи її тим, що «коли розглядати індивіда стосовно до його властивостей і зовнішньої поведінки, при досягненні повного розвитку даного індивіда, то виявляється, що один і той самий індивід не завжди відзначається однаковою висотою психічного рівня, а залежно від зовнішніх і внутрішніх обставин він переживає й мислить, так би мовити, в різних шарах свого духовного життя¹⁹⁾». Раз виявля-

17) H. Werner, Einführung in die Entwicklungspsychologie, Leipzig 1933.

18) В наведеному творі Вернера, стор. 42.

ється в психіці функції вищого шару, а раз нижчого. Цей факт підтверджує існування генетично наверхстованих шарів у психіці індивіда, тому що примітивна, первісна поведінка й постава культурної людини, не виявляється лише в деяких переживаннях, а постійно є в первісних шарах, які в ході розвитку не пропадають, стають основою всього духовного й інтелектуального життя. Тут вказано на фундаментальне значення первісних психічних шарів, які не перестають існувати в духовнім житті людини навіть тоді, коли набирають значення вищі функції психіки. В протипагу до первісних шарів кожен вищий шар представляє собою щось зовсім нове, чого не можна вивести з раніше існуючих наверхстованих ступнів, при чому нові властивості у вищих шарах треба розуміти не як механічний додаток, а як творчий розвиток. Нові досліді показали, що розвиток треба представляти у формі типового ступенування, в якому вищі ступні відзначаються новими витворами, чого раніші зовсім не мали.

Приймаючи основну тезу, що розвиток психічних функцій і перероблюваних ними переживань відповідає біологічній генезі, Вернер докажує, що суть біологічно-психічного розвитку полягає на постійній диференціації і централізації. Зростаюча диференціація, яка виявляється в гармонійному розчленуванні біологічних органів і психічних функцій, має ту властивість, що впорядкована в централізованій системі. Такий біологічно-психічний розвитковий паралелізм можна доказати на основі досліді нервової системи. Напр., коралі ще не мають жодної диференціації й централізації нервової системи, але дещо вищі організми, як медузи, вже її мають. Натомість хробаки, в свою чергу, мають навіть чітко диференційовану нервову систему, а хребетні тварини мають найбільш диференційовані нерви, при чому ці нерви є одночасно централізовані в мозку й хребті. Коли розглядати людську нервову систему, то бачимо, що тут відбувається постійна диференціація й централізація, при якій існує перехід функцій із нижчих у вищі (новіші) нервові центри (закон Монакова). Людські сприймання й порухи централізовані тільки у великому мозку, тоді, як тваринні мають таку централізацію в нижчих центрах. На основі цієї обставини мусить бути визнаний психофізичний закон розвитку, що відбувається в усіх психічних функціях і проявляється в усіх переживаннях. При диференціації не приходить, очевидно, незалежнення вищих функцій від нижчих, а навпаки; тут панує взаємодія при одночаснім підпорядкуванні нижчих функцій вищим. Напр., мислення при допомозі осуду й пояснення запроваджує певний порядок в різнорідних зміслових враженнях. Отже, загально беручи, розвитку людської духовности треба шукати в постійній централізації надрядних функцій. Зростаюче пізнання світу відбувається наслідком осягнення специфічних, абстрактних спроможностей мислення, які витворилися з нижчих сфер, де мислення зливалось в недиференційованих «відчуттях» і конкретній дії. Якщо собаки при ушкодженні мозку можуть ще бачити, а люди в такому випадку зовсім сліпі, то це можна генетично пояснити тим, що з поступом розвитку, сприймання цілковито опановане горішніми центрами. Воно стає «раціоналізоване».

19) H. Werner, Einführung in d. Entwicklungspsychologie, 1933, S. 2.

Говорячи про шаровість психічних функцій і переживань, Вернер не робить жодної формальної шарової схеми, як деякі інші теоретики шаровості. Для нього кожна ознака розвитку спричиняється до нового шару (ступня), так що в тому випадку можна говорити про велику кількість психічних шарів, які постійно проявляються в розвиненому індивіді. Такий підхід випливає з цього засновку, що в розвитковій психології не можна обмежитися описом одного перерізу психіки, а треба постійно стежити за різницями, які перманентно відбуваються протягом цілого життя організму. Однак представлення кожночасного психічного розвитку — це не легка справа і практично її не можна здійснити. Тому навіть Вернер описує лише найбільш помітні фази в розвитку людини, а саме: психічні спроможності дітей і формальні духові спроможності дорослої примітивної людини, порівнюючи їх властивості з психопатами й тваринами з одного боку, а з другого — з культурними, нормальними і цілком розвиненими людьми. Він у своїй праці обговорює, щоправда, всі психічні функції індивіда, але переважно лише в двох стадіях розвитку — дитячу психічність (до тієї групи зараховано примітивних людей, психопатів і тварин), протиставленням якої є психічність дорослої культурної людини. Таке наświetлення, якщо зробити з нього відповідний висновок, можна в дійсності звести до двох, щонайбільше — трьох шарів психіки, як це, зрештою, і роблять нові шарові теорії, стараючися описати один переріз дозрілої, найбільш розвиненої психіки культурної людини, в якому обговорюють всі шарові ступні індивіда.

К р е ч м е р

Ще раніше від Вернера розвиткову проблему підкреслив Кречмер у своїй медичній психології²⁰), представляючи диференціацію основних механізмів і типів душевного життя на розвиткову історичній основі, відповідно обмірковуючи анатомічно-фізіологічні властивості організму і їхнє значення для психіки. Коротко обговорюючи всякі біологічні процеси та відношення цих процесів до психічності, Кречмер приймає тезу, що властивості психіки можуть бути обмірковувані лише спільно з властивостями організму цього індивіда, в якому психічність знаходиться. Головні психічні функції: свідомість, поштовх і афективність мають особливо близьке відношення до анатомічно-фізіологічної структури, при чому кореляцією психічних шарів, якщо про такі говориться, не можна уважати тільки відношення між корінним і новим мозком, а також відношення між самими верствами нового мозку (Кречмер: Медична психологія, стор. 44). Щоправда, Кречмер займається відносно мало описом психічних функцій людини на основі анатомічної побудови організму тому, що групування і опис цих функцій на такій основі ще не вистачаючи для представлення психічного життя в його повноті. Анатомічно-фізіологічні функції і їхнє ґрунтовне значення для психіки недосліджені покищо настільки, щоб можна було виключно ними обмежитися при обговоренні всіх властивостей психіки. Для цього потрібно також іншої методи і та-

²⁰) Ernst Kretschmer, *Medizinische Psychologie*, neunte unveränderte Auflage, Stuttgart 1947. (Erste Auflage 1922).

кою методою мав би бути розвитково історичний підхід. Тому Кречмер звертається до розвитково історичного дослідження психічних переживань, щоб тим способом досягнути емпіричний фундамент для висвітлення дійсної побудови психічності. Річ ясна, що в розвитково історичних дослідженнях береться до уваги також всі функції психіки, але все таки подібні дослідження спіраються, насамперед, на конкретні психічні переживання, якими займається психологія дітей (онтогенеза), психологія примітивних людських спільнот (філогенеза) і, врешті, психологія тварин. Пізнавальна вартість цих трьох ділянок психічного життя, звичайно, не рівнозначна при розгляді розвитково історичної побудови душі, (напр., для процесу відображення найкращим джерелом є психологія примітивних народів, тоді як процес душевного вияву можна краще вивчати при дослідженні дітей і тварин, бо дорослі змінюють вияв через виховання, а до примітивних людей нема легкого доступу). Але ці всі ділянки разом одні одних взаємно доповнюють.

Аналізуючи психічні процеси сприймань, афективності й намагань в аспекті філо- і онтогенетичного розвитку, Кречмер не займається психічними функціями як такими, а властивістю й формою психічних переживань. Він хоче, перш за все, представити ту форму змістів людської психіки, яку вона прибирає, почавши вже від низького ступня розвитку, щоб тим способом навітлити дійсну побудову психічності. За його навітленням усі психічні процеси індивіда мали б відбуватися з допомогою »психічних апаратів« (під тим поняттям Кречмер розуміє цілісну функційну систему психіки). Ті психічні апарати віддзеркалюють працю сенсорно-моторних апаратів організму і через це їх можна уважати своєрідним психічним образом (відбитком) тілесних функційних апаратів. В тому випадку не говориться про якусь специфічну структуру психіки, розміщуючи поодинокі функції у простірну схему, а представляється її спроможності, які відбуваються в засягу прецизно організованої структури організму. Психічні апарати треба розуміти як вроджені властивості психіки, які з розвитком організму поширюють свої спроможності тією мірою, що спричиняють велику різницю між психічними властивостями первісної людини чи дитини і культурною людиною. З допомогою тих апаратів проходять усі процеси сприймань, афективності і намагань, причому наслідком розвиткових спроможностей витворюється шарова побудова психіки. В ділянці сприймань образова синтеза змислових відчуттів є власне найнижчим ступнем психічного процесу, на якому розвивається зображення й мислення, як вищі шари психічних спроможностей. Ця форма шаровості стосується теж до афективності і прямувань та залежить від філо- і онтогенетичного розвитку людини.

При обговорюванні психічних апаратів і їх способу діяльності, Кречмер звертає особливу увагу на гіпоноічні і гіпобулічні механізми душі, які містяться на периферії свідомого психічного життя і під час психічного захворювання інколи приводять навіть до роздвоєння свідомості. У зв'язку з тим він приймає існування нижчих шарів »сфер« психічності, які містяться несвідомо в психіці культурної людини і в певних обставинах можуть виступати навіть у свідомих переживаннях. Під впливом якихось

переживаних подразнень, прояви цих механізмів можуть виступати як «примітивні реакції», включивши при тому в співдію заховані комплекси душі, що часто зовсім унезалежнюються від вищих шарів особи. Крім цього у звичайному психічному житті розвиненої культурної людини працюють поодинокі гіпоноічні і гіпобулічні шари в тісному взаємозв'язку з вищими шарами. Прикладом такої співпраці може бути та обставина, що аперцептивне мислення ношене струмом вільно-асоціативних душевних процесів, а цілеве мотивоване хотіння отримує постійно приплив гіпобулічних детермінант (сил, які визначають напрям і мету психічної дії), перш за все суб'єктивного роду. Описуючи досить обширно ці механізми, Кречмер виразно вказує на існування нижчих і вищих шарів психіки. Але, не зважаючи на те, він недвозначно підкреслює, що вживаючи поняття шар, робить це тільки для образowego представлення психічних явищ і переживань. Його користування поняттям шар не повинно, однак, означати, що він мав би уважати саму психіку як щось, дійсно поділене на шари, за таким принципом нібито вони відповідають розвитково-історичному наверствуванню мозкових апаратів, чи як «шари в розвитково-історичному змислі» мали б відповідати тільки різнорідному функційному способові проявів тих мозкових апаратів (Медицина психологія, стор. 84).

(Далі буде)

Лариса МУРОВИЧ

П і с л а н ц і

Прийшли вночі і слід остався в дворі,
Країни див — післанці непокірні.
Задивлені у мерехтливій зорі,
А завжди лиш одній між ними вірні.

Хто Ви? Пождіть! Із хати всі гукали —
Хоч голос свій дозвольте нам почути!
Невже ж Ви ті, що ми Вас ожидали,
Що Вас і в снах не всіли ми забути?

Вони ж пішли без слова у тумані,
Як і прийшли на крилах темних ночі —
Та почуття підняли гураганом
І блиском віри запалили очі.

Проф. д-р **Н. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО**

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК, ЯКОЮ ВОНА СПРАВДІ БУЛА

(Відповідь на статтю п. С. Нагая*)

На превеликий жаль лише в травні 1960-го року мала я нагоду прочитати статтю-рецензію п. С. Нагая, присвячену моїй книзі «Українська Академія Наук», тт. I і II, Мюнхен, 1955, 1958 рр. Мушу сказати, що поява в такому журналі, як «Визвольний Шлях», статті присвяченої моїй книзі, зробила мені велику приємність, тим більше, що рецензія ця («критика») в загальному цілком доброзичлива. Тут хочу висловити низку не заперечень, не дискусійних заяв, а просто деяких пояснень щодо становища Української Академії Наук та її діячів.

Перше пояснення — про «дома суа», відносно моєї особи. Я ніколи не була в Академії Наук «академіком» (стор. 1291). Я була там з 1924 року «нештатним» науковим співробітником, а з 1925 до звільнення в 1934 році, та знову — з 1937 до 1941 року — «штатним» науковим співробітником, себто була «в штаті» й одержувала щомісячно платню.

В структурі Української Академії Наук було три категорії наукових співробітників: перша — дійсні члени (академіки), друга — штатні наукові співробітники. Обидві ці категорії одержували щомісячно платню. Третя категорія — позаштатні співробітники, регулярної платні не мали, а іноді одержували гонорар за зроблену працю, або діставали її пізніше, коли видавали такий гонорар за друковані праці. Позаштатні або нештатні співробітники мали право користуватися бібліотеками та діставали наукові відрядження з оплатою подорожей та «добових». Кількість таких співробітників була дуже велика. Наприклад, в 1928 році було 28 академіків (у Києві) та біля 1000 штатних і позаштатних співробітників. До реорганізації — краще б мовити, розгрому, — Української Академії Наук на початку 1930-их років було три академіки, що мали катедри історії України: Д. І. Багалій 1918 року, М.С. Грушевський з 1924 року та М. Е. Слабченко з 1929 року. Після руйнації старої Академії, з перетворенням її на колектив інститутів, до 1941 року катедра історії України не була заступлена.

Таким чином я не була й не могла бути «академіком» ВУАН і дістала це звання лише в Українській Вільній Академії Наук на еміграції.

*) «Історія Української Академії Наук в освітленні проф. д-р Н. Д. Василенко-Половської. Критика й додатки», «Визвольний Шлях», кн. 11 (145), листопад 1959, стор. 1291-1297.

Але залишаючись науковим робітником, я завжди була в курсі того, що робилося в ВУАН. Відносно I-го відділу — завдяки дружнім відношенням з рядом академіків: Д. І. Багалієм, при якому я була 3 роки співробітником з окремими науковими дорученнями, а потім — членом і вченим секретарем Комісії для вивчення соціально-економічної історії України, де він був головою; з Ф. І. Шмітом — з яким довгий час співпрацювала в Археологічному інституті; з академіками А. Ю. Кримським та С. О. Єфремовим, як головою і секретарем I-го відділу. З другого боку — мій чоловік, М. П. Василенко, був академіком, головою Соціально-економічного відділу і в нашій хаті відбувалися різні наради, на яких завжди бувало багато академіків.

В твердженнях п. С. Нагая не все правильне, що є цілком природним, бо він був далекий від життя ВУАН. Тому я хочу уточнити те, що може не досить яскраво було подане в моїй книзі «Українська Академія Наук» і дало привід для непорозуміння.

Так п. С. Нагай пише: «Чому саме призначено (урядом) москаля Фомина (членом Президії, — Н. П.-В.), не приходиться говорити» (стор. 1294); «...оголошення (!? — Н. П.-В.) Симінського академіком і призначення його членом Президії, при повному замовчуванні згаданих та подібних згаданим науковцям, в інженерних колах викликали здивування. Але розгадка цього явища видна з пояснень авторки, як провадились ті призначення та «вибори», і що відіграло вирішальну роль» (стор. 1295).

В цьому, що пише п. С. Нагай, є явне непорозуміння, яке я вважаю за потрібне з'ясувати.

В моїй книзі я оповідала може не досить докладно, як відбувалися обрання академіків у ВУАН. Перші академіки в 1918 році були призначені гетьманом П. Скоропадським у порозумінні з Комісією, яка складала статут Академії. Після того обрання академіків відбувалося вже на підставі статуту Академії. Академіки намічали певного кандидата на вільну катедру, кандидат подавав, разом зі своєю згодою на обрання, відповідну заяву, життєпис, список своїх наукових праць. Усе це передавалося на рецензію відповідному фахівцеві. По одержанні рецензії на засіданні Відділу Академії (Історично-філологічний, Математично-природничий або Соціально-економічний) відбувався перший ступінь обрання кандидата представниками близьких до нього фахів. Разом з рецензіями обговорювали його наукові заслуги перед українською наукою, загальний моральний та політичний характер кандидата та виносили йому «дігнус». Після того відбувався другий ступінь виборів. Голова Відділу робив відповідний внесок на Спільному зібранні всіх академіків, яке (зібрання) знову ж всебічно обмірковувало кандидатуру й обирало кандидата на академіка. Під час виборів, права кандидата на крісло академіка вирішували не тільки його науковими заслугами, а також і тим, якою мірою він, характером своєї праці, буде корисним для розбудови певної галузі науки в Україні. Наприклад, відомий геолог В. І. Лучицький, видатний фахівець, українець з походження, не став

академіком Української Академії Наук тому, що в ті часи він не цікавився українською геологією, і весь його інтерес був зосереджений на геології Німеччини. Другий бік характеристики кандидата був у тому, як він ставився до Української Академії Наук, до української науки. Питання це у 20-их роках було дуже гостре й важливе. Чимало українських учених, українців з походження, не визнавало ні української науки, ні української мови, ні Української Академії Наук. Обрати видатного вченого, але людину байдужу до української науки, української культури, а часто й ворожу до них — не було в плянах Української Академії Наук, яка будувала свою працю — в той період, коли уряд ще мало втручався у справи ВУАН, — на ентузіястах.

Проф. А. Ю. Кримський — ентузіяст Академії, який віддав їй усе своє життя, — писав у звітному про діяльність УАН до 1-го січня 1920 року, що «немає де правди сховати: доводилося і доводиться чути від певної частини українців та й деяких росіян, що, мовляв, Українська Академія Наук це тільки вивіска, а всередині йде руська робота, бо «української культури нет», кажуть росіяни, бо «орударі» т. зв. Української Академії Наук — обрусителі, кажуть незадоволені українці¹⁾.

Звичайно, будувати нову установу руками подібних скептиків було неможливо, тому, обговорюючи наукові праці кандидата, обговорювали також його ставлення до української культури й Академії Наук, зокрема. Я ніколи не бувала, — і за статутем 1918-1919 років, як наукова співробітниця, не мала права бути, — на засіданнях як I-го відділу, до якого належала, а тим більш на Спільному зібранні академіків. В обох інстанціях брали участь тільки академіки; на засіданні Відділів брали участь директори деяких установ, з правами академіка. Це були О. С. Грушевський та Е. К. Тимченко, але на Спільному зібранні вони участі не брали. Та завдяки відношенням з академіками I-го відділу, як А. Ю. Кримським, С. О. Єфремовим, Ф. І. Шмітом, Д. І. Багалієм, доводилося мені часто чути, які думки висловлювали там з приводу «дігнус» кандидата; з другого боку — від чоловіка, М. П. Василенка, академіків Л. М. Яснопольського, К. Г. Воблого я знала й про засідання III-го відділу. Прикладом того, як багато уваги зверталось на загальну характеристику кандидата, може служити такий випадок. Обговорюється на Спільному засіданні кандидатура проф. Ф. Г. Яновського, відомого лікаря, відданого Україні, кристальної душі людини. Бере слово академік астрономії та математики Д. О. Граве та заявляє, що він вважає незручним обрання проф. Яновського, бо він ходить до церкви й, проходячи повз церкву, — хреститься! Заява ця викликала загальне обурення проти Д. О. Граве. Цей епізод цікавий тим, що ілюструє, які далекі від наукових заслуг кандидата питання могли бути поставлені під час обговорення кандидатур на академіка. До речі, за весь період з 1919 до 1928 року я не пригадую жодного випадку, щоб Спільне зібрання не підтримало кандидатур, обраних Відділами. Навпаки, бували випадки, коли засідання Відділу відмовляло кандидатів (бо там були фахівці), а на Спільному зібранні представники всіх відділів вирішували питання про обрання кандидата: математики

1) Звіт про діяльність Української Академії Наук за 1921 рік, Берлін, 1922.

— правника, філолога — зоолога і т. д. Таким чином кандидатури досконало обмірковувалися і до Академії потрапляли не тільки видатні вчені, а й віддані українській науці діячі.

Дуже важливим фактом, який сприяв високому рівневі академіків, було те, що за статутами 1918 та 1919 років обрання Спільним зібранням було остаточним, і обрання академіка не потребувало затвердження його в цій гідності іншою інституцією. Другим важливим моментом була доживотність академіків — вони залишалися у своєму званні до смерти, були, за висловом Французької Академії, «безсмертні». Зміни вніс наркомісар освіти М. Скрипник: у 1927 році він «звільнив» академіків Ф. І. Міщенко та К. В. Харламповича, як колишніх професорів Духовних Академій, переглянув і затвердив список інших академіків і надалі нових академіків затверджував Наркомат освіти.

З наведених мною фактів ясно, що «москаль» Фомін, обраний ще в 1919 році, був обраний після досконалих обміркувань, як особа корисна для української науки. Дійсно, все майже життя, яке провів він у Києві, він вивчав фльору України й організував в Академії її вивчення. Щодо К. К. Симінського — певно, що якісь були причини, яких я не знаю, що дали перевагу К. К. Симінському перед названими С. Нагаєм професорами. Можливо, саме наявність ентузіазму відносно ВУАН.

З 1928 року все змінилося: Колегія академіків, яка керувала Академією, залишилася тільки номінально. Замість Спільного зібрання академіків була введена Сесія Академії Наук, яка збиралася чотири рази на рік, і в якій мали право брати участь усі наукові співробітники, а присутніми могли бути всі, хто бажав. Так само зібрання Відділів відбувалися з участю наукових співробітників, які мали право посідати посади в Президіях Відділів та Академії. Таким чином кермо правління було забране з рук академіків.

Як згадано вище, уряд затверджував обрання нових академіків. 1927-го року він не затвердив на катедру Політичної економії професора С. І. Сонцева (обраного ще в 1924 році), а 1928 року — фахівця міжнародного права В. Е. Грабаря. Обидва випадки не мали нічого спільного з науковими заслугами. Цікаві причини незатвердження: першого, С. І. Сонцева, — на підставі перлюстрованого листа, що цілком прозоро було йому сказано; другого, В. Е. Грабаря, через те, що мати його, відома в історії Західної України Ольга Грабар, донька Адольфа Добрянського, брала участь у процесі москвофілів. Але ж В. Грабар виховувався в Росії і цей процес аж ніяк не перешкоджав кар'єрі його брата І. Е. Грабаря. В даному разі уряд нібито зробив знак уваги українцям — не затвердивши академіка, обраного Українською Академією Наук. Це було напередодні процесу СВУ.

Не зважаючи на затвердження урядом обраних академіків, в останні часи своєї внутрішньої автономії Академія Наук відмовилася обрати на академіків запропонованих у 1927 році урядом Г. О. Шліхтера та С. Ю. Семковського-Бронштайна і поставила до них звичайні умови — подання наукових праць для рецензування академіками. Праці С. Ю.

Семковського-Бронштайна рецензував акад. О.М. Гиляров, а О.Г. Шліхтера — К. Г. Воблий. Обидва рецензенти дали негативні рецензії. Рецензія Гилярова давала можливість прийняти Семковського, як члена-кореспондента. Ця історія викликала в урядових та партійних колах обурення, зокрема тому, що Сталін уже був вирішив дати Шліхтерові Академію Наук «на поталу», зважаючи на повну його нездатність. Як відомо, в 1929 році обидва ці кандидати були «обрані» на академіків і Шліхтер дістав керівну посаду віцепрезидента.

Мені дуже шкода, що п. С. Нагай не прочитав уважно 57-ої сторінки I-го тому «Української Академії Наук», де я кажу про «новелю», введену урядом у 1927 році — затвердження академіків, та стор. 130-тої про роки обрання академіків Фоміна і Симінського (1919 та 1926, в 1928 р. Симінський уже був членом Президії ВУАН).

Друге завваження п. С. Нагая є в тому, що я нібито — чи з незнання, чи з недбайливости — проминула низку дуже поважних інститутів та наукових установ України.

Мушу сказати, що праця моя присвячена тільки діяльності й долі Української Академії Наук. Я не ставила собі за завдання охопити в одній праці всі науково-дослідчі установи та інститути України. Деякі з них називає С. Нагай, але це невелика частина їх. Чому ж мала я згадувати їх та персональний склад, що працював у них? Моя праця написана не лише на підставі моїх спогадів, а ще більшою мірою на підставі документальних джерел. Для моменту заснування Академії в 1918 році таким вічним джерелом є II-ий том «Історії України» Д. Дорошенка, де подані матеріали про Академію Наук і її завдання, установи, що входять до її складу, перші академіки тощо. Для дальших часів я використовувала «звіти» Академії, в яких перелічувалося склад установ, інститутів, ліквідацію одних та заснування інших. Жодного з тих інститутів, які назвав п. С. Нагай, в системі Академії Наук не було, як і не було великої кількості інших установ. Деякі, як наприклад, Геологічний Комітет у Києві або Науково-дослідча Катедра культури України в Харкові (пізніше Наук. Дос. Інститут історії української культури ім. академіка Багалія) та багато інших були тісно пов'язані працею з ВУАН, але не були в її системі і не згадувалися ні в планах, ні у звітах ВУАН. Інше діло Одеське Наукове Товариство при ВУАН, але автор статті й сам каже, що не зберглося документальних даних про його роботу.

Так само я не ставила собі за завдання подати імена видатних учених, а лише осіб, пов'язаних з працею ВУАН. Тут, звичайно, в праці є багато недоліків. Зібрати імена всіх співробітників мені не пощастило.

В цілому, підводячи підсумки, я повинна подякувати авторові статті за те позитивне, що він оприлюднив з моєї праці, надто маловідомої широкому колу читачів. Щодо питань, у яких ми розходимося з автором — притягнення інших установ, я радила б авторові написати працю «Науково-дослідчі установи України».

Олекса ВОРОПАЙ

»СИМОНОВЕ ЗЕЛО«

День св. Апостола Симона Зілота¹⁾ в народній традиції є тим днем, коли чарівниці йдуть у ліс збирати зілля, яке на Київщині називається »Симонове зело«, а на Лівобережжі — »Сименове зило«.

»В цей день ходять по лісах, збираючи зілля. Селяни думають, що цілющу траву дає Зілот, і що він порядкує рослинами«²⁾.

»Симон Зілот — це Миколин батько... В цей день жінки, а особливо знахарки, ходять по лісах та збирають різні трави — »Симонове зило«, яке від Зілота дістає цілющу силу...«³⁾.

»... Звичайно, підійшовши до рослини, стаємо обличчям на схід сонця, хрестимося з молитвою, а потім обертаємося на захід, вириваємо рослину і приказуємо:

Мати Божа ходила,
Зілля родила,
Відром поливала, —
Нам на поміч давала!...«⁴⁾

»На Сименове зело« рвуть зілля, і всяке вирване в цей день згідливе од усякої хвороби«⁵⁾.

»На цей день, як рвуть або копають зілля, то кажуть:

Миколин батько велів,
Щоб ти, зілля, було лікарством
Од всякої хвороби!

А як у кого хворіють свині, то той каже:

»Миколин батько велів, щоб ти, зілля,
вилічило моїх свиней«.

Сказавши так, бере те зілля, варить його в горшку, а як вистигне, напуває свиней«⁶⁾.

»На Семенове зело баби стараються до схід-сонця назбирати різних трав та нарвати коріння. Все те вони засушують, а потім вживають від

1) 10-го травня за ст. стилем; 23-го травня за новим ст.

2) с. Солов'ївка, Радомиського повіту. За Чуб., III, 184.

3) За Ивановим. Куп'янський повіт на Харківщині.

4) Від Марії Г-ль з Полтавщини. — О. В.

5) Від Марії Т-ко з Київщини. — О. В.

6) Від Тимоша С-ко з Харківщини. — О. В.

всяких хвороб: роблять ванни, настої для пиття, дають жувати корінь і листя.

Коли рвуть траву, то говорять так:

Травка-травиця, красна дівиця,
Не я тебе садила, не я й поливала:
Господь тебе садив,
Господь і поливав, —
Всякому християнину на поміч давав!...⁷⁾

»На Симона Золота баби йдуть у ліс, шукають зілля: п'ятилижник на чай, а далі копають маслянку; корінь у неї жовтий, хороший, — його дають з хлібом корові, щоб вона була молошна, щоб масло було жовте. Як рвуть зілля, то приказують:

Пресвятая Діва Марія ходила по Святій горі,
Зіллячко копала, Симона Золота споминала, —
стань на допоміч нам!

Після того баби й молодіці (молоді йдуть за старими та учаться) піячуть, напечуть ото ще зранку дома млинців, сала, вареників, принесуть це до лісу, сідають у бору, п'ють по чарці, а як мало горілки, так ми видовбаємо з дуба жолудя і ним частуємося, щоб більше нам погуляти. Тоді як нап'ємося, то вже йдемо додому, качаємося, перекидаємося, тарілки поб'єм, щоб порожніми їх додому не нести!⁸⁾

»На Зільника жінки збираються до одної хати, якби до товаришки. Печуть яєшню, свіжу рибу, варять вареники, набирають ряжанки, ставлять кожна собі все це в корзину і гуртом ідуть до лісу. Там рвуть ромашку, цвіт брата і сестри, п'ятилижник, матошник, і потім сідають вкруг у лісі й починають пирскати зілля самогоном, чи горілкою, щоб зілля мало силу; потім починається гульня, випивають і приказують...«

В цьому ж селі (с. Українка на Київщині) інша молодиця, Настя Граб, заспівала пісню, яку звичайно жінки співають під час «гульні» з приводу зібраного зілля, —

Копай, мати, зілля, а з-під зілля коріння,
Полощи на річці та мочи й у горілці, —
Мочи й у горілці, та клади на тарілці,
Та клади на тарілці, та давай своїй дівці.
А я дівці нараю: »Піди, дівко, до гаю,
Шукай зілля розмаю.
Гей-гей, ох-хо-хо, —
Шукай зілля розмаю.
Ще й до гаю не дійшла,
Розмай-зіллячко знайшла, —
Гей-гей, ох-хо-хо, —
Розмай-зіллячко знайшла.

⁷⁾ Сл. Никольська на Слобожанщині. За Ивановим, стор. 243.

⁸⁾ Мелашка Гребиха, 80 років, с. Українка на Київщині. Зап. М. Гайдай.

Дуже цікаве оповідання Явдохи Галян, 37 років, з села Келеберда, Золотоніського повіту на Полтавщині; воно цікаве перш за все своєю повнотою і докладністю. Явдоха розповідає:

»На Симона Золота збираються до схід сонця баби й молодичі, одягнені в чисту білизну, копати зілля. Збираються не всі баби села, а тільки ті, котрі трохи знають зілля всяке, то од того, а то од голови, од живота, золотухи і щоб мити голову, щоб коси росли і дітей купати, щоб сухотів не було, і для скотини, од усяких наливів і од лишаїв. Знахарки рвуть зілля, яке, не знаю, для всяких любощів, або яких-то там чарів; вони нікому не кажуть, яке саме зілля рвуть. Коли зібралися, ідуть у діброву, чи на поле, на горби; ідуть далеко від села, щоб ніхто не бачив і, щоб там люди не ходили, бо вони (знахарки) знають, де зілля росте.

»О, вже пішла відюга (відьма) по зілля!« — кажуть по селу.

Є таке зілля, з якого рвуть листя, а на другому зривають тільки квіточки, а то є таке, що коріння копають. Оце прийшли до бору і як починають рвати зілля, то всі скидають з себе всю білизну, становляться голі, бо кажуть:

»Як нарвеш в одержі, то не буде помагать од всякої хвороби«. Маленькі діти, як ідуть разом з матір'ю, то їм можна рвать в одержі. Кожна баба, як нахилиться зілля рвать, приспівує (співає потихенько, щоб пастухи не чули):

Святий Авраам на це зілля орав,
А Бог садив, а Спас родив,
Мати Божа поливала
І на поміч це зілля давала.

Якщо жінка хвора, то приказує:

»... і хрещений, народжений, рабі Божій це зілля на поміч«.

Може ще які баби тайно собі щось шепчуть, а це завсіди тоді буває, то цього вже ніхто, крім них не знає. У старих людей є такий вже знак: як вона вже дуже стара, то вже як не ходить нікуди по зілля та шептять (знахарувать), то тоді вже по просьбі, або там уже в неї є такі рідні, що хотіли б навчитися, то вона вже тоді передає по секрету своє знахорство, бо як усі будуть знати, то не pomoжеться, а їй умирати не можна, бо тоді трудно буде умирати їй, вона ніяк не зможе вмерти, як не передасть свого знахарства, поки в стелі не зірвуть дошки в тому углі, де ікони стоять, доти вона й не вмере. Це у нас кажуть іноді:

»... От не вмирає баба, бо вона відьма була, багато знала шептать«.
А як уже вмере, то кажуть:

»Мабуть уже передала гріхи свої усі, що знала шептать«.

Копають зілля до схід сонця, поки роса опаде на зіллі, бо тоді вже не допоможе од усякої хвороби. Коли накопають, то забирають чи в кошики, чи в платки і тоді несуть вже додому. Котра баба близько, то забігає додому, заносить, а котрі даліше живуть, то йдуть до одної баби, або в садок, чи в хату, і вже приносять тоді горілки, вареники варять, яєшню пряжуть, їдять сметану, п'ють, танцюють і співають пісень.

Зілля рвуть таке: Золототисяшник, Череду (од золотухи), Ведмеже ухо (воно од наризів; його мочуть у горілці, і як нариває палець, то листочком обкладають ранку і вона загоїться), Ромашку для дітей пити, Полить од живота на горілці настоюють, і голову миють, Деревій теж од живота: мнуть його з сухим пшоном і трошки туди води вливають, і все мнуть його з сухим пшоном, і пшоно й деревій тоді цідять на тряпочку, і п'ють від болів живота (це, кажуть, його соняшники schoпили!), Підбіль (листки такі круглі від чирок, ран), Подорожник, Зіньоват (такі кущі здорові ростуть і рясно цвітуть жовтенько; це од сухотів купують дітей), Блекоту (од зубів; підкурюють їх, щоб не боліли), Матешник і Ракові шийки (це корінь од жіночої хвороби), Стосильник травичка, цвіте ліловенькими квіточками (це, щоб був апетит: мочуть в горілці і п'ють ще як чай), Трилисник — зілля (щоб у грудях не боліло), Материнку од кольки й від кашлю, Цінь (сухе зілля жовтеньке, купують дітей од золотухи), Чистець (прикладають до ран), Серпоріз — од порізів, Сокирки п'ють од живота, Коровки — колючка: витирають од ревматизму, настоюють на горілці, або на оцеті⁹⁾.

В селі Британі на Чернігівщині той же М. Гайдай записав від баби Уляни Міни, в році 1927-у, таку рецитацію до зілля:

»Золот Сімон оре, а Спаситель сіє,

нехай приймається,

А я зілля нарву, хай помагається!»

На Звенигородщині в селі Попівці, як розповідає Софія Терещенко, баби й молодіці, без дівчат, збираються на »Симона« вдень в одній якоїсь удови. Варять вони зілля всяке, виливають цю воду разом із зіллям у переріз (велика широка діжка). Кладеться на столі хліб і на хлібі рушник. Це все для самого »Симона« і вибирають якусь вдову і вона зветься »Симоном« — її роздягають, садовлять у переріз і купують. Одна жінка поливає на бабу, що сидить у діжці, а останні жінки до цього приспівують. Далі »Симона« витирають рушником, спочатку руки. Після того, як »Симон« вилізе з води, в тій воді купуються, роздягнувшись, всі баби й молодіці по черзі. Коли викупаються, всі йдуть у садок і там уже п'ють горілку і співають. Ще звечора баби поносять сюди страви: курей, яєць, масла, сала... Самогон заправляють корінням. Та бабуся, в котрій збираються, з самого ранку готує страву, — їй допомагають жінки.

Під цей час бабуся співає:

На шалвію окріп грію,

На тою — не буду.

Розсердила чор'зна кого,

Просити не буду.

Або:

В дзеньдзівері купалася,

В дзеньдзівері зросла, —

Проси Бога ти, Юхиме,

Щоб за тебе пошла¹⁰⁾.

⁹⁾ М. Гайдай, Етногр. Вісник, кн. 3. Київ, 1927.

¹⁰⁾ Е. В., кн. 3, стор. 98.

»Наші селяни знають багато трав і збирають їх здебільшого в травні місяці, або на »Симона Зилота«; вони вживають ті трави проти різних хвороб. Мати моя теж зналася на травах; від різі в животі вона збирала такі, як ніби цибулинки, що ростуть біля коріння достиглого соняшника¹¹⁾: настоювала їх на горілці і давала п'ять, як соняшники нападуть бувало. Чебрець (у нас казали щебрець) мати настоювала у кип'ячій воді, як чай, і давала пити нам, дітям, від кашлю. А як заболить, було, голова, то настоюють Стоголовник і парять ним голову, щоб не боліла. Подорожник (у нас говорили ранник) клали на рани, щоб гоїлись. Холодну м'яту пили від простуди, або як занудить чогось. Від простуди моя мати ще вживала Ромашку, Шалвій¹²⁾ та Іванів-чай, або його ще називають Плакун-зілля. Жовті квіти та жовті гвоздики варять і дають пити від жовтиці. Збирала моя мати ще деревій — від шлунку, та полинь — від пропасниці. Було назбирає того зілля, насушить і цілий рік масмо чим лікуватися, аж до наступної весни. Купованого чаю ніколи не пили, а все якесь сушене зілля з медом, і воно добре було...¹³⁾

Давно і всім добре відомий факт, що збирати матеріали про »чародійне« та »цілюще« зілля — це одне з найтяжчих завдань етнографії. У фаховій літературі ми постійно зустрічаємо нарікання етнографів на консерватизм народних знахарів та на їхню міцну віру в те, що зілля втрачає свою цілющу силу, якщо про нього буде знати багато людей.

Та не зважаючи на цей консерватизм, деякі засоби народної медицини вже давно були перевірені наукою, і тепер з успіхом застосовуються в медичній практиці. Так, всім добре відомий Горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) вважається одним з кращих ліків на хворе серце. А такий славний і ефективний лік, як пеніцилін, що її винайшов англієць Sir Alexander Fleming, був уже давно відомий і широко застосовувався нашими сільськими бабусями. Розуміється, вони його так не називали, а говорили: »Як рана загнилася, то треба прикласти цвіляку«. А щоб такий »цвіляк« здобути, то бабуся брала окрась чорного гливкого хліба, а ще краще шматок кислого тіста з діжі, і клала десь у вологому місці. Хліб або тісто швидко покривалися білою, або злегка зеленуватою цвіллю, — пеніцилом (*Penicillium*), який і має властивість лікувати гнійно-запальні процеси на тілі людей і тварин. Сучасна пеніцилін, яку ми дістаємо в аптеках, добувається з одного виду пеніцилу (*P. notatum*).

Третім прикладом може бути наша звичайна цибуля (*Allium sera*) та ще часник (*Allium sativum*). Хто ж з нас не знає, що як тільки десь у селі з'явилася заразлива хвороба, то селяни їдять цибулю і часник без хліба, але з горілкою — »щоб хвороба не вчепилася!« Звичайно всі ми сміялися над такою профілактикою, а тепер в науковій літературі читаємо:

»Досить протягом 1-5 хвилин пожувати зубець часнику, щоб уся багатороща флора бактерій у ротовій порожнині зникла!¹⁴⁾

¹¹⁾ Вовчок (*Orabanche cumana*)? — О. В.

¹²⁾ *Salvia* L. від *Salvare* — допомагати. Найчастіше вживається шалвій луговий (*Salvia pratensis* L.).

¹³⁾ Зап. від Івана Глушка з Лівобережжя. — О. В.

¹⁴⁾ Ботаніка для фармацевтів. 1956, стор. 88.

Як відомо, сучасна наукова медицина ще не знає засобів лікування від падучої хвороби (епілепсії), а народна медицина такі засоби знає.

Ось переді мною книжка про лікарські рослини, видана під редакцією академіка В. Г. Дроботька; тут на сторінці 248 автор книги, М. Носаль, розповідає таке:

»В 1938 році, під час збору матеріалів для однієї роботи, мені довелося особисто розмовляти з людьми, які повністю були виліковані від епілепсії рослинною сумішшю. Особа, котра лікувала таких хворих, проживала тоді в Луцькому повіті (тепер Волинська область). Довідатися повністю про склад суміші трав, незважаючи на всі зусилля, не пощастило, і тільки пощастило виявити, що в суміш входив Богульник болотний, або »багну« (*Ledum palustre* L.) та ще якийсь вид молочаю (*Euphorbia* L.). Лікування було досить тяжке. Пацієнт після прийняття ліків упадав у стан якогось шоку, після чого приходив досить довгий сон. В дальнішому випадки епілепсії припинилися назавжди»¹⁵⁾.

Отже, народне знання цілющого зілля — це не є тільки матеріал для глузування скептиків; навпаки, це місце, де ще заховані скарби людського знання; там є ще чому повчитися сучасній науці. А тому й цілком зрозумілий той великий інтерес до народного знання цілющих трав, який завжди проявляли і тепер ще проявляють поважні науковці. Але, як ми вже вище відмітили, здобувати ті знання — річ дуже нелегка.

З цього приводу можна було б навести багато прикладів, та обмежимося лише одним, але — як нам здається — цікавим випадком, коли збирачі етнографічного матеріалу втратили глузд і, розуміється, нічого не здобули.

Діялося це в році 1810-му. Граф Тадеуш Чацький, людина дуже освічена і з широкими науковими інтересами, задумав зібрати відомості про народні ліки. Для цього треба було вдатися до знахарок, чи відьом, у яких зберігалися всі ці секрети. Але як це зробити? Відьми ж у селах, тоді, як і тепер, практикували таємно. Селяни ж, які »в біді« зверталися до знахарки, так легко її не видавали та ще й чужому начальству: московському або польському.

Чацький почав діяти »згори«; він звернувся до київського губернатора, москаля Панкратєва, а той, у свою чергу, звернувся до повітових маршалків, а ці останні — до поміщиків: »Допоможіть, мовляв, графові Чацькому збирати відомості про народні ліки«.

І ось, в одному з повітів на Київщині (в якому саме точно, не знаю), якийсь дуже »мудрий« поміщик твердо вирішив таки дізнатися, котра з жінок у його селі відьма. Він зібрав усіх »підозрілих« бабів і наказав їх топити в річці, очевидно, на тій підставі, що »відьма не потоне, а завжди впливе наверх«. Але цей експеримент не вдався, бо, як каже офіційний лист, — »... происшествіе сіе имѣло весьма непріятныя послѣдствія«.

Отже, мабуть котрась із бабів таки втопилася.

Піднявся скандал. Справа дійшла до Петербургу і сам міністер освіти Російської імперії, граф Олексій Розумовський, син гетьмана України,

¹⁵⁾ Носаль М. Лек. раст. Киев 1959, стор. 248.

Кирила Розумовського, написав до Чацького, який служив у нього в міністерстві, досить різкого листа, в якому було зазначено: »...и вмѣняють Вамъ сіе въ вину«.

Чацький написав на той лист свій »отзвъъ«, якого ми не знаємо, але який мусить бути десь в архівах колишнього Міністерства освіти в Петербурзі. У всякому разі, довідався про цю справу і сам імператор, Олександр I, і »высочайше« заборонив Чацькому збирати відомості про народні ліки¹⁶).

Ось так і скінчився досить таки цікавий задум графа Чацького, зібрати відомості про народні ліки.

Та жаліти немає за чим, бо якби й пощастило Чацькому зібрати відомості про народні ліки, які переважною більшістю складаються з дикоростучих рослин, то ті відомості не мали б великої наукової вартости.

Справа в тому, що в кожній місцевості (повіті, чи й в окремому селі) одні й ті ж рослини мають різні назви, або навпаки, під однією назвою в різних місцевостях розуміються інші рослини. Так, наприклад, *Asparagus officinalis* L. на Київщині називається »Адамова борода«, на Чернігівщині — »Чортова борода«, на Волині — »Баб'ячий розум«, а на Херсонщині — »Заячий холодок«.

Під назвою »Плакун« одні розуміють *Lythrum salicaria* L., інші ж — *Epilobium angustifolium* L., а ще інші — *Gymnadenica conopsea*.

Під назвою »Маточник« на Волині розуміють *Ajuga genevensis* L., на Криворіжчині — *Ballota nigra* L., в Вєсєрабії — *Geranium pratense* L., на Могиланщині — *Linaria vulgaris*, на Київщині — *Melissa officinalis* L.

Та навіть наше, таке вже нам рідне »перекотиполе«, що його вітер, а нас доля —

... котить, а де спинить —
І сама не знає¹⁷).

— у різних місцевостях України розуміється по-різному: в одних це *Gypsophila paniculata*, в інших це *Carlina vulgaris* L., а у нас на Херсонщині це *Salsola ruthenica*, що восени зірвавшись зі свого німічного кореня, котиться степами десь аж до самого Чорного моря, ба навіть далі... Перекотився цей наш земляк і через моря та океани, і тепер уже котиться на полях Сполучених Штатів Америки¹⁸), як котився колись і у нас на розлогих степах України. Нехай наші земляки там зустрінуть його та привітаються з ним, як колись Михайло Коцюбинський, зустрівши рожеві мальви в Італії, скинув перед ними капелюха і сказав:

— Здоровенькі були! Як живеться на чужині?

Та вернемося до справи Чацького. Отже, якби місцеві поміщики, які переважною більшістю на рослинах не розумілися, збрали та переслали той матеріал через маршалків та губернаторів, то це була б така плутанина з назвами рослин та їх властивостями, що розібратися в тому хаосі було б зовсім не можливо, — чарівниці ж бо латинських назв не вживають.

¹⁶) Етн. Вісн., кн. 3, Київ, 1927.

¹⁷) Т. Шевченко, »Мар'яна-черниця«.

¹⁸) Див. Комаров, Избр. соч., I, стор. 169.

В своїй етнографічній практиці мені не раз доводилося зустрічати добрих знавців зілля; так, наприклад, в селі Вороновиця на Вінничині була така баба Горбанька, вона добре зналася на зіллі та займалася «народною медициною», — приймала хворих під час війни, як добрий лікар. Я був у неї на мешканні і, розуміється, старався записати все, що можна було, але багато не записав, бо належала вона до тієї категорії чарівниць, що ще міцно тримають секрети. Була самітня, а щоб було кому передати знахарство, взяла «за свою» дівчину-сироту, — «бож гріх умирати, не передавши секрету».

Будучи свідомий труднощів щодо народних назв окремих рослин, я застосовував таку методу: йшов до лісу, в поле, чи на луг, збирав там рослини, про які знав, або догадувався, що вони можуть мати значення в народній медицині, приносив їх додому і показував господаріні: «Ось, мовляв, назбирав зілля: годиться воно, чи ні?»

Іноді, але далеко не завжди, це давало добрі наслідки: баба Горбанька брала в руки рослину, уважно її оглядала з усіх боків, іноді розтирала поміж пальцями листок, нюхала його і щось собі мимряла під носом, а потім починала говорити.

І ось так я довідався, що «Петрів батіг» (*Cichorium intybus* L.) і «Кульбаба» (*Taraxacum officinale*) вживаються проти цинги і сухого кашлю, але це зілля не рветься, а копається з корінем, мисться, вариться і дається хворому пити п'ять разів денно.

Від звичайного кашлю треба «настояти» бузиновий цвіт (*Sambucus nigra* L.), липовий цвіт (*Tilia europaea* L.), або цвіт яблуні (*Malus silvestris*) і вишні (*Prunus cerasus* L.), все це вживати замість чаю.

Від золотухи треба варити і пити «Солодке зілля» (*Glycyrrhiza glabra* L.), яблуневу кору, «Череду» (*Bidens tripartita* L.), а якщо це не допоможе, то варити «Чистець» (*Chelidonium majus* L.) і парити хворого в гарячій ванні з цього вивару.

Від шлункових хворіб треба пити чай з лопухового коріння (*Arctium tomentosum* Mill. *сін.* *Lappa tomentosa* Lam.), або коріння «Переступня» (*Bryonia dioica* L.) вариться, змішується з горілкою і п'ється натщесерце, а як і це не допоможе, то тоді зварити горілки з коріння «Горчаку» (*Gentiana lutea* L.) і «... пити її за здоров'я всіх святих», і за тиждень, як рукою зійме.

Щоб зуби не боліли, треба зірвати перший цвіт вишень, зварити їх і парити ними зуби.

Від дитячих хвороб найкращий лік це перший цвіт соняшника (*Helianthus annuus* L.), змішаний з листям папоротника (*Dryopteris filix mas*) і травою «Ясинок» (*Lamium album* L.). У купілі з вивару цього зілля треба купати дитину тричі денно — «буде здорове, як опеньок».

Коріння жимолості (*Lonicera xylosteum* L.), або барбарису (*Berberis vulgaris* L.) треба покласти в спеціальне горня з дірочками на дні, те горня поставити на полумисок і засунути в піч. Під впливом температури з коріння в полумисок стікатиме сік, і ось цим соком баба Горбанька мастила рани на ногах хворого, які повідкривалися від простуди, — протягом двох тижнів «як корова язиком злизала!» Цей же сік, краплин по десять, змішувався з горілкою для тих, хто мав хрипоту від простуди.

Як покусас кого скажений пес, то на це є »Віннича« (*Sisymbrium sophia* L.), — яке також добре і від глистів, і від печінки...

Я міг би навести ще багато прикладів лікування зіллям, яке мені доводилося спостерігати і від баби Горбаньки, і від інших знахарів; але, як мені здається, і цих прикладів досить, щоб переконатися в тому, що знання цілющого зілля, а особливо під час війни, коли є велика нестача ліків, може стати у великій пригоді для людей.

В українських народних піснях іноді співається про те, що зілля вживається як засіб проти »зрадливого кохання«. Так, на Поділлі співають:

Попід лугом вода іде,
А в лузі немає,
Там козак гуляє,
На пастушків гукає:
— Ой, ви хлопці-пастушки,
Перекажіть дівонці,
Нехай мене не любить,
Своїх літок не губить!
Се дівчина зачула, —
Із вулиці махнула:
Добігає до воріт,
Стоїть її увесь рід; —
Добігає до хати, —
Стала плакати-ридати.
— Чого, доню, ридаш,
Карі очі теряєш?
— Ой, як не ридати,
Що покидає кохати!
Біжи, доню, до гаю,
Накопай зілля-розмаю!
— Я ж розмаю не знаю,
Хіба людей спитаю!
Ще й до гаю не дійшла,
Розмай-зіллячко знайшла;
Накопала коріння
З-під білого каміння,
Полоскала у річці,
Приправляла в горілці;
Полоскала у броду,
Приправляла у меду, —
Приставила до жару,
Біжить милий із жалю;
Іще зілля не кипить,
Уже милий копотить:
— Ой, дівочко, дівочко,
Нащо вариш зіллячко?
— На те ж варю, що знаєш,
Що з другою гуляєш!

В іншій пісні (дуже популярній) про чарування зіллям співається:

Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці;
Котрая дівчина чорні очі має,
То тая дівчина чарувати знає.
У неділю рано зіллячко копала,
В понеділок рано зілля полоскала,
У вівторок рано зіллячко варила,
А в середу рано Гриця отруїла.
Прийшов четвер, а Гриць помер,
Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.

Отже, як бачимо, в першій пісні справа з чаруванням закінчилась щасливо, бо «милий» прибіг до дівчини ще тоді, як зілля навіть і не вкипіло. В другій пісні чарування зіллям коштувало Грицеві життя. Це може бути одним із доказів того, що знання властивостей «чарівного» зілля не завжди використовується з доброю метою, — зілля не тільки лікує, а ще й убиває.

Що ж то за зілля?

Виявляється, що в українській фльорі є зілля з такою міцною отрутою, що ним можна труїти навіть звірів.

На болотистих луках України росте так зване «Чорне зілля» (*Ranunculus sceleratus*), воно таке отруйне, що пів унції його соку вистачило, щоб убити пса. Отруйність квітів цього зілля оберігає його від випасання, бо ні одна з тварин ніколи не відважиться його взяти до рота.

Друга рослина, — «Цар-зілля», воно досить гарно цвіте, і часто плачуться в квітниках біля хати. Це про нього співається в пісні:

Ой, є в мене таке зілля біля перелазу;
Як дам тобі напитися, забудеш одразу!

Можна повірити, що від того зілля «забувається одразу», бо воно таке отруйне, що в старовину його корінням труїли вовків.

Щождо «Розмай-зілля» (*Peucedanum ruthenicum*), про яке співалося в першій пісні, то воно зовсім не отруйне, навпаки, це зілля використовується в народній медицині як таке, що поліпшує травлення шлунку. Отже, «милий» не мав чого так дуже боятися.

На цьому ми й закінчимо нашу коротку розмову про зілля в зв'язку з днем «Симона Зілота» — покровителя і охоронця, за народним віруванням, цілющого і чарівного зілля.

Про зілля нам ще доведеться говорити і з нагоди «Зелених свят», і з нагоди «Івана Купала». Рослини ж бо завжди грали важливу роль в житті й діяльності людини взагалі, а зокрема в житті й діяльності наших предків, які жили і творили свої звичаї у близькому сусідстві з природою.

Лондон, 23. 5. 1960

М. Л-ко

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Продовження, 6)

8. ЗЛОЧИН ДЕДАЛА

Як міцний дуб живить своїми соками буйну повінь розкішного гілля, так Іон, син Кройзи і світлодайного бога Аполлона став прабатьком численного і здібного роду іонідів. (Так називали його нащадків, але що вони були, хоч і по жіночій лінії, також нащадками славного царя Ерехтеуса, а народна пам'ять тримала міцно спогади й перекази про щасливе життя за часів цього царя, то їх більше звали ерехтідами).

Спадщина Аполлона, бога поетів і мистців, — його творче надхнення — невмирущим потоком розвивалось і струмувало у цьому роді. В кожному поколінні, як зірки, сяяли і уславлювали його мистці, поети, скульптори, будівничі. Та найбільшого завершення цей рід осягнув, здавалося, в особі Дедала. Його могутній талант ніби не знав меж. Скільки величних храмів і неповторних у своїй красі пишних будинків збудував він! Якою різьбою вкривав їх стіни і кольони! Які статуї витесував із грубих брил мертвого каменя! Порівнюючи з його статуями, статуї попередніх мистців були муміями. Їх очі були закриті, руки безживно висіли вздовж тіла, кам'яні ноги були скуті в правдивій кам'яній непорушності.

Чарівною силою могутнього різця Дедал відкрив своїм статуям очі — і в них засвітився вогонь людського розуму, полум'я прагнень і почувань. Розбив кам'яну непорушність і скутість рук і ніг, — розпростер їх у живому і вільному рухові і статуї стали ніби одушевлені. Кам'яні — вони жили, рухались, промовляли. До того ж він був ще й винахідником — придумав і став уживати сокиру, буравчика і терези. Від нього це швидко пішло до загального вжитку. Люди стали рубати, свердлили і важити речі, а слава Дедала широко розійшлася по всіх відомих тоді країнах земної кулі.

Проте ця слава дісталась йому не легко. Творчість зрідка приносила йому насолоду, переважно ж — тяжкі муки, лютіші від усіх турбот. З дитинства очі його дивились на все якось особливо. Там, де інші люди бачили речі, — він бачив риси і лінії. Вони розбігались по прибережному піску, по морських хвилях, у повітрі, виглядали з кожного уламка скель, сплітались у чудні мережива і взірці й творили обличчя, фігури, сцени й пейзажі, але не ті, що були перед ним у природі. Ніби існувало якесь інше, тасмичне, життя навколо, внутрішнє життя речей та дивних, невідомих істот і сил. Воно виглядало з тих рис і ліній цілком ясно, але ховалось від допитливого людського ока. Чуть придивившись до них — і вже все зникло, лінії і риси сплелись інакше, і очі бачать інші взірці, мережива і сцени.

Дедал пам'ятав себе з найранішого дитинства. Ще відтоді він невпинно намагався схопити і затримати ці таємничі сцени і дивні видовиська. Як часто він прудкими, блискавичними рухами окреслював на піску те, що там бачив, або ножем різбив на м'якому камені вапнякових скель.

З вирізьблених, чи накреслених ліній виникали цілі шерехи облич і фігур. Іноді то були людські обличчя — різні: жіночі, дитячі, мужів і старців. Де і коли вони жили? Звідки усміхались або погрожували? Що розповідали загадковим поглядом очей, що виглядали з безвісті? Іноді ж то були дивні фігури з якогось іншого світу, — грізні й величні, або лукаві й зловорожі й рідко привітні. Їхні контури безкольоровими, прозорими, але ясними для Дедала лініями, лягали на пісок і скелі, але, ледве схоплені, міняли свій вигляд і вираз, і Дедал з відчасм і злобою стирів та затоптував усе накреслене й вирізьблене, що не відповідало вже тому новому, що він тепер бачив. До того ж ані пісок, ані м'який вапняк не тримали добре накреслених ліній. Пісок засихав і розсипався. вапняк швидко порохнявів і схоплені вирізані обличчя, підморгнувши з насмішкою й погордою обдуреному мистцеві, зникали й перетворювались на якісь зовсім інші.

Це доводило Дедала до розпачу. Проте, виростаючи, він все упертіше різбив і креслив, ніби провадив боротьбу з таємничими істотами, що визирали до нього з довкілля. Він повинен був перемогти їх, змусити слухняно і точно вкладатись у його вирізьблені образи і статуї.

Але вапняк рішучо не годився для такої праці. Матеріалом мусів стати мрамур. Тільки цей благородний, твердий камінь триматиме міццю лінії, які надасть йому рука мистця. Але чим його зрубати, врізати, стесати?! Шукаючи виходу, Дедал став придивлятися до праці ковалів, що витоплювали з руди залізо та кували ножі, серпи і мечі.

І тут його геній вперше засяяв ясним промінням. Він помітив, як твердне розпечене залізо, вкинуте в холодну воду, — і винайшов крицю! Міцну, гостру крицю, що могла рубати найтвердші речі, в тому й мрамур! І Дедал сам викував першу сокиру, насадив її на держак і став обтесувати мармурові брили, надаючи їм подобу людського тіла.

Благородний камінь скорився мистцеві. Але праця сокири була загруба. Вона не могла різбити тонких ліній. І Дедал у творчому захопленні став виробляти одно за одним різні долота й різці, зробив перше в світі свердло і цілу низку іншого потрібного йому в роботі струменту.

Це була перемога! Від твердого, недосяжного досі, мармуру, він міг відколювати найбільші і найдрібніші шматки, міг його згладжувати, шліфувати, різбити на ньому найтонші лінії.

Та перемога була не повна, — постали нові труднощі! Вирізьблені на мармурі лінії не передавали точно тих образів, що жили навколо Дедала і в його душі. Чуть видовжена чи вкорочена лінія, трохи товстіша, або надто тонка, іноді зовсім міняла характер і вигляд мармурового обличчя. Змінюючи її, треба було змінювати всі інші риси — і Дедал тижнями й місяцями витесував з мармуру десятки однакових облич, міняючи в них різні риси і вивчаючи, як змінювався від того характер і вираз обличчя. На це пішло багато років, та Дедал відчував у собі кров бога Аполлона і вона кликала його до невпинної і твердої боротьби аж до остаточної перемоги.

І вона нарешті прийшла ця, так довго очікувана, перемога! Дедал так пізнав таємну вдачу й природу всяких рис і ліній і їх комбінацій, а його руки стали такі вправні, що він точно і легко став різьбити все, що хотів: сміх і горе, прагнення й пристрасть і найскладніші, глибоко сховані таємниці людської душі він швидко й точно вирізьблював на обличчях і в поставі своїх статуй. Жодна риска, вирізьблена його безпомилковим різцем, не була фальшивою, а завжди виявляла те, що Дедал хотів виявити. І люди, оглядаючи його твори, з подивом і острахом пізнавали велич його генія, неможливу для звичайної смертної людини, лише для улюбленця богів, Аполлонового нащадка.

Дедал сприймав свою блискучу славу, як заслужену. З раннього дитинства він боровся за оволодіння тайнами мистецтва. Третій десяток його років добігав кінця, як він винайшов сокиру, і четвертий давно був скінчений, як він став довершеним мистцем. Десятки років такої боротьби міг витримати хіба титан та він, богорівний Дедал, нащадок і улюбленець Аполлона.

Він був певний, що є улюбленцем Аполлона. Хіба в роді були досі подібні до нього мистці? В довгій низці поколінь священний вогонь творчості не раз пробивався назовні і кожний раз розгорявся дужче, вдосконалюючи талант обранця. Але тільки в ньому, Дедалові, він запалав полум'ям геніальності, щоб вічно горіти в його творах, освітлюючи прийдешнім поколінням темряву минулих віків. Його живі статуї завжди збуджуватимуть подив захоплення і тугу за красою, зостануться навіки неперевершеними і недосяжними зразками мистецтва.

Неперевершеними і недосяжними..., бо в прийдешніх поколіннях годі чекати народження подібного генія. Дедал мав багато учнів, але найздібніші з них були лише добрими копіювачами. Навіть його єдиний син Ікар. Щирий і веселий красень з завжди привітно усміхненим обличчям, він мав великі здібності, легко засвоював і відтворював те, чого його навчав батько, але творче захоплення швидко минало, — він кидав нескінчену річ і більше до неї не вертався.

Звичайно, він був ще юнаком, напівдитиною. Дедал був певний, що згодом переможе синову легковажність і виховає з нього доброго скульптора і будівничого, що своєю працею здобуде достаток і славу. Але великого мистця з нього не буде. І це правильно. Вогонь Аполлонових дарів творчості — розгорівшись раз величним полум'ям — не повинен переходити до інших мистців. Він вічно сяятиме й промінюватиме тільки з його, Дедалових, творів.

Спокійний за сучасне і прийдешнє, задоволений силою свого мистецького генія і своєю славою, Дедал нарешті міг спочити і пізнати насолоду життя. Смакуючи в вечірні години чарку запашного грецького вина, такого палючого і променистого, як рідне сонце, що зродило його на виноградниках, Дедал заглиблювався в філософичні міркування над суттю і мірою речей. Жодна річ не мала в собі стільки речевої суті, як інша. Маленька грудка мармуру таїла в собі цієї суті більше, ніж велике запашне яблуко і два яблука, рівні на погляд, очевидно, містили в собі не однакову кількість речовини, матерії, як назвав її Дедал. Але, як це виявити наочно і переконливо для всіх? І Дедал придумав

терези. З дитячою насолодою клав він на одну шальку китяг винограду й на другу — грудку мармуру. Попри всю свою принадність великий китяг мав менше речевої суті, менше матерії, як маленька камінна грудка, що його попереджувала. Це було очевидно. І коли Дедал, вдосконалюючи свої висновки, ще придумав класти на одну шальку завжди однакові, певної величини, залізнi бляшки, — стало можливим точно міряти кількість матерії в кожній речі.

Цей винахід особливо сподобався людям, а найдужче купцям. Вони наробили безліч терезів різної форми і гатунку, залізнi бляшки замінили певною вагою різної величини, і стали продавати свої товари на вагу. Ожила торгівля, кораблі з товарами попливли за море, обмін, купля і продаж поширились до найглухіших закутків рідної і чужої землі, і нова хмара слави оповила Дедала.

І раптом... Але слухайте за порядком, що сталося з Дедалом! Він мав сестру. В молодості вона одружилася із звичайним сільським господарем, що мав невеличкий виноградник і увесь свій вік обоє не виходили з чорної селянської праці, живучи на дохід з того виноградника. Дедал завжди купував у неї вино. Чому ж не дати заробити бідній сестрі?

У неї був син Талос, трохи молодший за Ікара. Худеньке, смагляве, соромливе і мовчазне хлоп'я. Він також ходив у школу Дедала і несміливо прислухався до того, що говорив великий учитель. Учнівські завдання він виконував, але Дедал навіть ні разу їх не оглянув, не мав цікавості. Що доброго, справді, міг зробити отой несміливий, ніби вічно замузаний хлопчина?

Одного літа, перед святом врожаю, що його впоряджали щороку після збору винограду, Дедал, як звичайно, пішов до сестри замовити на свято пару бочок нового вина і якусь бочівку старого. На подвір'ї і в хаті нікого не було, лише з повітки, що в ній складали старі бочки і всяке начиння, чути було якісь дивні звуки — »Дззз-і — Дззз-і! — Дззз-і!« Деренчало залізо, це Дедал впізнав відразу, але як? Жоден з інструментів, які він досі знав і які сам придумав, не давали такого згуку. Що ж то було?

Повний цікавості і якогось, йому самому незрозумілого, перестраху, Дедал сіпнув двері і вскочив у повітку. В прохолодній півтемряві, перетиканий золотим сонячним промінням, що вривалося сюди через діряву стріху, він побачив дивну споруду. Дві ломаки були збиті до купи на-вхрест і дві так само; обидва перехрестя сполучалися продовжнім брусом і це давало можливість споруді стояти. На нижніх чотирьох розчепірених кінцях вона стояла, як на ногах, а чотири верхніх — розпростала, як руки. Поміж них закладений був довгий дерев'яний стовбур і Талос перерізував його дивним, небаченим досі залізним ножом з гострими зубцями. На підлозі валялось уже кілька рівненько відрізаних дерев'яних пеньочків.

— Це... що таке?! — рвонув небожа за руку і майже закричав Дедал. — Хто це зробив?! Хто тебе навчив?!

— Я... — несміливо озвався хлопець. — І я назвав її пилкою... Я бачив у щуки такі зуби та зробив це з заліза...

— І це... ти зробив? — вказав майже непритомний Дедал попід стіни

повітки. Там рядом стояли статуї — більші й менші. Вони були різні — але переважно то були статуї Пана в різних позах. Він грав на дудку, смакував вино з келиха, шалено мчав по лісу за німфами навздогін, витинав з ними відчайдушні танки, неможливі викрутаси і скоки в повітрі, заманював подорожніх у ліс й кепкував над ними. Десятки облич і поз цього лукавого лісового божка прикрашали собою також барельєфи, що виліплені з глини, та, як дошки, поскладані були в одному з кутків повітки. І на барельєфах і на новеньких амфорах, що купую стояли в тому ж куті, Дедала вразили в орнаментах надзвичайно правильні кола. Такого рівного кола сам він ніколи не міг зробити. І... і таких статуй... Кожне обличчя Пана було живе, неповторне й інше по своєму внутрішньому змісту. І це зробив підліток, майже дитина!

Дедал не сумнівався, що все бачене ним — це твори його небожа. І нестерпний, ще незрозумілий йому біль душевний разом з мимовільною пошаною до мистецької величі баченого, відбилися на його обличчі.

Зблідлий Талос з завмираючим серцем слідкував за дядьковим обличчям.

— Добре? — ледве чутно запитав він.

— Добре!!! — глухо відповів Дедал. — Розкажи, як ти робив їх!

— О! — засяяли очі юнака, — я вперше впіймав Пана на скелі, як він на дудку грав. Я пас кози і заснув, а він став грати. Я прокинувся і довго дивився на нього, примруженими очима, а як розплющив їх, щоб добре придивитись, він зник. Та я вже мав його! Ось, я зліпив його. Тоді він прийшов уночі, казав розбити цей образ, погрожував, а я знову зліпив його! Дивись, це він такий приходив! Він потім заманив мене в ліс, хотів утопити в болоті, а я сховався від нього і бачив, як він за німфами ганявся і як танцював з ними і я все те зліпив. Тепер він боїться мене і втікає, я вже давно не можу підглядіти його!

— А це ти як робиш? — показав Дедал на точні кола і півкола, що перепліталися в орнаментах барельєфів та амфор.

— Це я навчився від Пана! — з радісною гордістю озвався хлопчина. — Він, танцюючи, крутився на одній нозі, а руки і одна нога маяли в повітрі й креслили точні кола. І я зробив ноги Пана, тільки не такі криві, як у нього, і креслю ними кола. Дивись! — і він витягнув звідкись кілька циркулів — малих, більших, дерев'яних і залізних. Застромлені однією ніжкою в землю — вони другою креслили на ній чудові точні кола.

— Ти маєш ще щось цікаве? — питав далі Дедал, гамуючи в собі бурю почувань, які він уже починав розуміти.

— Точило! — схвильовано вигукнув Талос і показав дядькові круглий камінь із висвердленою посередині діркою. В неї щільно входив дерев'яний палик, що обома кінцями був вкладений в дірки на передній і задній стінках станка. Стінки були скріплені всередині і збоку дошками, а знизу вільно рухалася дощечка з ремнем, що вгорі був прив'язаний до ручки каменя точила. Талос наступив ногою на дощечку і приклав ножа до точильного каменя. Дощечка під натисками ноги загупала, ремінь став смикати ручку точила згори вниз, камінь закрутився і черкнув об залізо, з нього посипалися іскри, а лезо ножа на очах ставало блискуче, аж біле, тонке і гостре.

— І це мене Пан навчив! — вигукнув хлопець, радісно збуджений увагою свого величнього родича. — Це він розказував мені, давав викуп, аби я знищив всі його образи, казав, що навчить мене ще різних штук! А я не потребую його науки! Дивись, це я зробив уже без нього, цілком сам! — І хлопець витягнув з темного кутка ще одну споруду — таке саме точило, але поставлене пласким боком догори — і над ним близько непорушний рогачик. На рогачик Талос поставив, ще необпалену, амфору і натиснув ногою на дощечку. Приводні ремені, яких у цій споруді було вже кілька, потягли за відповідні ручки і точильний камінь закрутився вже зліва направо, стинаючи зайву глину з дна амфори, рівняючи його гладенько. А Талос розказував, як можна переставити ремені і тоді амфора з підставкою, вставлена в форму, буде сама крутитись, а непорушна форма рівнятиме їй боки, надасть отого чудесного вигляду, який Дедал бачить на Талосових амфорах. — А розписати її орнаментами і фігурами — то вже дурниця! — закінчив свою мову юнак.

Дедал зрозумів усе. Цей хлопець так само дивився на природу інакше ніж всі люди. Він бачив у ній приховане для звичайного ока життя тасмних сил. Але вони відкрились йому легше й повніше, ніж його дядькові. Третій десяток років добігав Дедалові до кінця, як він винайшов сокиру — і четвертий давно скінчився, як він став довершеним мистцем. І то після якої праці, якої боротьби!

А цьому хлопчикові ледве минув тринадцятий — і він має стільки винаходів! А його статуї! Вони й тепер не гірші, а може й перевищують статуї його дядька. Що ж він створить, як дійде зрілих літ? І яка тоді буде Дедалова доля? Та тільки люди побачать і зрозуміють Талосові твори і винаходи, як Дедалова слава померкне безповоротно. Легко-важний і забудькуватий людський рід величатиме вже Талоса і його геній світлитиме в віках прийдешнім поколінням!

Так само, дурниця все те, що Дедал виміркував про священний огонь Аполлона. Він не застиг назавжди в Дедалових творах і горітиме також в інших поколіннях, сам Дедал не є єдиний величний геній світу. Після нього ще з'являться геніяльні мистці може далеко більшої сили. І... один з них уже народився. Але чому, чому Аполлонова кров озвалася не в його синові, а в Талосові, що був сином чужого роду і тільки по матері належав до ерехtidів! Цю неправду треба виправити і він, Дедал це зробить!

Перемагаючи себе, він привітно усміхнувся до Талоса і сказав: — А я й не знав, що у мене такий талановитий небіж! Але ти сам винен, бо досі не показував мені, що ти робиш! Та тепер я уже пізнав твій талант і нізащо не відпущу від себе! Ходи зо мною!

Він узяв хлопця за руку і обидва вийшли з повітки. Зачарований увагою обожнюваного вчителя і дядька, хлопець не помітив загрозливого тону його останніх слів, ані зловісного вогника, що спалахнув у дядькових очах. Він радісно йшов побіч великого скульптора та захоплено розповідав йому про свої мистецькі пляни і мрії. Кожне його слово гострим цвяхом в'їдалося Дедалові в серце, але він, притакуючи небожеві, повів його скелястою стежкою понад морем. — »Тут ми вільно обміркуєм твої пляни!«, сказав він — і коли вони були в найвищому місці стежки — з усього розмаху пхнув Талоса з скелі в морську безодню.

День був чудовий. Осяйне сонце сміялось з блакитного неба, внизу море плюскало об скелі і заколисувало їх ніжним рокотом своїх хвиль. Хлопчина вимахнув руками, як чайка крилами, і чорною цяткою шугнув униз.

Дедал, скидаючи хлопця з скелі, бачив тільки його спину. Відхилившись назад, щоб і самому з розгону не вскочити в безодню, він не бачив, як Талос падав і тільки глухий удар тіла об каміння і одинокий пронизливий зойк сповістили йому, що все скінчено. Проте — він бачив Талосові очі! Вони дивились на нього, повні безмежного здивування і прокльону за зраду, а найбільше — о, горе! — повні безмежного відчаю, що всі його задумані твори ніколи не побачать життя. Геніяльні пляни умруть, ненароджені, разом з їхнім творцем.

Дедал кинувся бігти додому, але очі мчали слідом. А в серце Дедалове вп'ялися дві гадюки: люта радість від знищення суперника — і пекучий жаль за страченим генієм!

Вдома він замкнувся в майстерні і силкувався вирвати з серця котрусь із гадюк, а з-перед себе прогнати Талосові очі, але це йому не вдавалось. А на заході сонця — з міста примчав його зхвильований друг і ледве не висадив дверей у майстерні, домагаючись, аби Дедал впустив його. І коли той нарешті відчинив, задиханий з поспіху гість сказав:

— Рятуйся, втікай! Під скелями знайшли розторожене Талосове тіло! Рибак бачили, як ти скидав його з скелі! Старшина гброду і весь народ страшенно обурені. Вже відбувся суд — і тебе приговорено до смертної кари. Завтра рано, а може й вночі тебе схоплять, щоб виконати вирок. Як тільки стемніє — мусиш утікати. На мою думку, сідай у човен і пливи до Криту. Тамтешній цар Мінос буде дуже радий мати твій талант в себе на службі!

— Як? — скричав Дедал, вислухавши звістку. — До смертної кари мене? Славу Греції?! Того, хто вкрив рідну землю десятками пишних храмів і незрівняних будівель?! Ти жартуєш?

— О, ні! — настоював гість. — Всі найбільше тим і обурені, що такого злочину допустився такий великий чоловік! І щоб дати приклад іншим — вирок виконують неодмінно, якщо не встигнеш втекти!

Грізна небезпека збудила підпалу енергію Дедала. Талосові очі зникли і гадюки в серці затихли. Похапцем зібрав він усе цінніше в домі, навантажив човен разом з харчами, нап'яв вітрила, і як тільки смеркло, користуючись попутнім вітром, разом з сином Ікаром, поплив на острів Крит до царя Міноса шукати нової долі і слави.

9. ДЕДАЛ НА ВИГНАННІ

Цар Мінос зустрів Дедала дуже привітно; коли ж дізнався, яка причина його приїзду, не міг заховати своєї радості. Геніяльний скульптор, вславлений по всьому світу, втікав з батьківщини і віддавався під його опіку і захист. За цю опіку він належатиме цареві душею й тілом!

І Мінос наперед втішався думками про ті розкішні палаци й величні храми, якими великий майстер вкрив його царство. Не виявляючи проте зразу своїх плянів, він охоче прийняв Дедала під свою руку і оточив його увагою й пошаною. А по короткім часі перебування його на Криті

запропонував зобов'язаному перед ним мистцеві збудувати будівлю, якої ще світ не бачив, і тим додати до своєї невмирущої слави ще нову, на заздрість сучасникам і подив прийдешнім поколінням. Ішло про збудування величезної підземної будівлі, яка складалась би з довших і коротших коридорів і різних завулків, але збудованих за певним пляном і так одноманітно, що будь-хто вступивши в неї і зробивши хоч би кілька кроків від входової брами, мусів би заплутатись і ніколи не зміг би найти виходу. Мінос хотів тримати в цій будівлі страшну потвору — напівлюдину, напівбика, Мінотавра на ім'я, що до того ще й живився людським м'ясом.

Дедала захопила думка про створення такої будови. Це справді було щось нечуване. Він ретельно заходився коло справи і за кілька років збудував біля критської столиці Кносс знаменитий підземний лябіринт, руїни якого, як і його сумна слава, збереглися аж до наших днів.

Після лябірину він збудував багато храмів і палаців та безліч статуй і різних мистецьких прикрас. У кожній праці Мінос наглив майстра з закінченням, а зараз по скінченні пропонував щось інше. Так минуло більше десяти років Дедалового перебування на Криті і він став думати про повернення на батьківщину. За цей час, міркував він, всі давно забули про його злочин, і, певню шкодують, що своїми творами він прикрашає і звеличує чуже царство, а не рідну землю; отже, радітимуть, коли повернеться додому.

І він згадав про це Міносові, але той не виявив жодної охоти розлучитись зі своїм геніальним гостем. Натомість висунув широкі пляни будівельних робіт, які треба було виконати на Криті якнайскорше... І попри всі вигоди і розкіш свого життя при дворі царя Міноса, Дедал відчув себе полоненим.

Невдзві по цій розмові скульптор помітив, що куди б він не йшов — завжди був оточений таємною вартою і десятки очей стежили за ним. І зрозумів, що Мінос стереже його, аби він не втік з Криту, і що його почесне ув'язнення на острові має бути довічним.

Тоді Аполлонова кров ще раз зашумувала в ньому і його геній завзявся одержати верх у боротьбі з всевладним царем.

»Хоч який Мінос всемогутній — він може замкнути мені тільки землю і море! Хай замикає! Над повітрям він не має влади і я втечу повітрям!« — І Дедал став готуватись, щоб здійснити свої відчайдушні сміливі пляни.

Вечорами й ночами, звільнившись від своєї щоденної праці, нав'язаної йому критським царем, Дедал замикався в своїй майстерні і вивчав будову вірлиних крил, а потім за їх зразком почав будувати великі крила для себе і менші для Ікара.

Він тісно, одно коло одного, укладав рядочками пташині пера, спочатку найменші, потім більші, ще більші і наостанку — найбільші. В кожному рядочку перо до пера пришивалось міцними нитками і ряди зшивались між собою також. Коли ж ціле крило було готове, покрив

його нижню поверхню грубим шаром воску, що скріплював пера, і вигнув верхній край, як у правдивого пташиного крила.

По двох місяцях пильної праці дві пари крил були готові і Дедал став готуватися до втечі. Прив'язавши їх до рук, він вправлявся в літання в своїй майстерні. Робити це на вільному повітрі було б значно легше, але Дедал боявся, щоб Мінос не догадався, в чім справа і не знищив його крил.

Старий скульптор швидко подужав усі труднощі, але з Ікаром справа стояла гірше. Він виявляв увесь час свою давню легковажність, хоч був уже дорослим. Коли батько сидів ночами над майструванням крил, син товаришив йому хіба лише для того, щоб з дитячою пустотливістю дмухати на пера, що розліталися після цього по всій майстерні, або м'яти віск пальцями, виробляючи з нього якісь непотрібні кульки, або фігурки.

Те саме було з наукою літання. Сам Дедал по яких двох тижнях уже міг летіти з Кріту, але з Ікаром він промучився кілька місяців, поки той навчився бодай якнебудь триматись у повітрі.

Батьківське серце і тепер казало Дедалові, що син ще не готовий до задуманої подорожі, далекої, незнаної і небезпечної. Але не було як більше чекати. Мінос став цікавитись таємними нічними вправами в майстерні свого скульптора. Коли б він випадково сам зайшов туди, або через своїх підглядачів дізнався про існування Дедалових крил і вправи з ними, він би зразу догадався, що задумує мистець. І тоді крила були б знищені і, прощай, мріє про поворот на батьківщину, що на вигнанні стала такою дорогою!

Отже треба було поспішати. Тому ранком одного погожого й тихого літнього дня, коли жодний вітрець не порушив повітря і не міг перешкодити їм у леті, батько з сином вийшли з майстерні, несучи з собою свої крила, і зійшли на високу прибережну скелю, що круто обривалась над морем. Дедал став прив'язувати Ікарові крила і, з завмираючим від непевності за сина серцем, почав востаннє навчати його.

— Ти бачив — казав він юнакові, — як вперше вилітають з гнізда молоді птахи? Одні відразу, інші після довгого вагання, відчайдушно стрибають вниз і якийсь час, як грудки, падають додола, неміло тріпочучи слабими і невправними ще крилами. Але ні одне з них не вбилося, падаючи. По кількох невдалих рухах вони починають махати крилами так, ніби віддавна вміли літати. Тож не бійся і ти! Сміливо стрибай зі скелі і лети за мною. Тільки не знижуйся занадто, бо морські хвилі обризкають і змочать пера на твоїх крилах. Намокнувши, вони стануть важкі і ти не зможеш махати ними. І не підіймайся надто високо, бо сонце своїм полум'ям обсмажить пера. Тоді крила вже не загірбятимуть повітря, як треба — і ти впадеш у воду. Лети посередині між морем і сонцем, сину, і весь час тримайся мого шляху!

І сльози котились по щоках сивого скульптора, а голос його тремтів. Він пригадав свою жорстоку розправу з ні в чім, крім своєї геніальності, неповинним Талосом і в серце йому закрався страх, щоб за його злочин боги не покарали його такою ж жорстокою розправою з Ікаром.

Та треба було або ризикувати, або назавжди лишатися на Кріті. Він

востанне стиснув хлопця в обіймах, поцілував його пекучим батьківським поцілунком і стрибнув зі скелі, а за ним стрибнув і його син.

Спочатку Дедал зі страхом оглядався на Ікара і викрикував йому різні поради, як махати крилами, як загібати ними повітря, як підтримувати себе рівно в леті. Але побачивши, що юнак, як правдивий молодий птах, по кількох невдалих рухах крилами вирівнявся і став вправно махати ними, старий зрадів і вже, не оглядаючись, полетів вперед.

Кілька рибалок, що виїхали човнами на ранню ловлю, пастухів, з їх отарами та чередами, і селян, що вдосвіта ще виїхали в поле, з німим переляком дивились на небо, де осяяні першим промінням вранішнього сонця, летіли дві крилаті постаті. Певні, що вони мають щастя бачити лет двох богів, богобоязні люди поставали на коліна і з молитвою на устах сліdkували очима за двома крилатими, поки ті не зникли з очей.

Спочатку все йшло добре. Ікар, поборюючи страх, старанно виконував усі батькові поради та пильнував, аби не збитись із його сліду і не відстати. Але впевнившись по якомусь часі, що летіти не так уже й трудно і не так небезпечно, як здавалось, юнак зі своєю звичайною легковажністю став захоплюватись своїм летом і гарячкувати.

Уже велику частину шляху пролетіли вони: минули острови Парос і Делос; ліворуч них прослався Самос — а праворуч виднілись Лебінтос і Калимна. І тут свіжонароджена мужність почала розпирати серце юнака. Ще ніколи його груди не дихали так легко, ніколи повітря не було таким п'яним. Воно бадьорило, нашіптувало безумні бажання і переконувало, що їх уже легко здійснити.

Все хутчіше махав Ікар крилами, вже відчайдушно мчав, ніби бажав випередити батька, від якого був добре відстав. Та він не того хотів. У шаленому леті він підіймався все вище, до сонця, бажаючи скупатись у хвилях чистого етеру. І вже досягнув його, вже впився його животворними струменями, коли раптом почув, що стрімголов летить у безодню. Жар сонця розтопив віск на його крилах, пера розтопірчились, повисмикувались з-під ниток і розлітались на всі боки, оповиваючи хлопця білою рухливою хмарою. Повний раптового буйного страху й розпачу, він встиг лише кілька разів відчайдушно махнути голими руками і щосили викрикнути батькове ім'я — і важким каменем гупнув у море. Хвиля хлюпнула і залила його розкритий рот, здушила розпачливий зойк на устах хлопця. Ще мент — і безодня поглинула його! І тільки в небі лишився в'юнкий, мерехтливий слід від пер, що крутились у повітрі, поволі опадаючи. І на воді колами розпливались пера...

10. НОВЕ ЖИТТЯ

Дедал прудко летів до рідних берегів. Безмежна гордість і захоплення летом, радість визволення, почуття перемоги над Міносом і всесвітом — все зливалось у якийсь могутній буйний струм почувань, що п'янив, як келех міцного вина і підносив дух на незмірні високості. Назад він не оглядався, певний, що Ікар летить слідом за ним.

І раптом почув пронизливий, страшний зойк. Син кликав його, але як! Миттю обернувся Дедал — і не побачив нічого, крім прозорої хмари пер, у якій безперечно не було Ікара.

— Сину, де ти? Що тобі є?! Озвися!! — кликав він, ще не усвідомлюючи, що сталося. І раптом побачив пера на воді. Вони тихо колихались на хвилях, розходячись все ширшими колами від місця, де сталося нещастя. І зрозумів...

Так, Дедал зрозумів, що не відвернув від себе кари богів ані десятима роками критської неволі, ані своїм останнім геніальним винаходом. За жорстокий злочин боги відплатили своєму вибранцеві жорстокою карою так, як би це зробили і останньому злидареві...

Тепер Дедалові вже не було чого поспішати до рідних берегів. Що ж він там знайшов би? Могилу Талоса і докори матері його? Навіть могила Ікара, з яким загинула надія на продовження роду, була б далеко від нього.

З серцем, стократ розтерзаним жорстокою мукою, проклинаючи свої крила, свій талант і себе, Дедал спустився на найближчий острів і тут кілька днів блукав берегами, поки боги змилювались над ним і морські хвилі вихлюпнули на сушу труп Ікара. Дедал впорядив синові похорон і цей острів відтоді став зватися Ікрія, а море навколо нього — Ікарійським.

Сіцилійський цар Кокалос, зачувши, що трапилось з Дедалом, запросив його до себе. І мистець прийняв запросини, бо до рідних міст його більше не тягло, а решта земних країн — всі стали для нього однаково байдужі.

У царя Кокалоса було багато дочок. Всі вони були молоді, гарні, талановиті й мали добре серце. Зворушені Дедаловим тяжким нещастям, вони оточили майстра ніжною опікою і дбайливістю. А він, в подяку за це, став робити їм різні художні прикраси до убрань та житла. Так тяглося кілька років і щира дружба між молодими царівнами і старим скульптором все міцніла, а в його змученій душі ніби почали загоюватись давні рани...

Тим часом Мінос скрізь розпитував і шукав за Дедалом. Дізнавшись нарешті, де він є, критський цар, на чолі величезної флотії, з'явився під берегами Сіцилії і послав цареві Кокалосу вимогу — негайно видати втікача.

Сіцилійський цар був у розпачі. Він знав, що відмовлення викличе війну з Критом і знав також, що не має сили змагатися з могутнім критським царем. Проте, не міг порушити законів дружби, що міцно зв'язали з Дедалом всю його родину і його самого.

І тут виручили царівни. Загрожені неволею свого старого друга, а може й жорстокою розправою з ним Міноса, вони — добрі й м'які душою, — зважились на сміливий, жорстокий і лукавий учинок.

На вимогу видати Дедала, Кокалос, умовившись із доньками, відповів Міносові згодою і запросив його відвідати острів, щоб на пишному бенкеті в царському дворці закріпити дружні сусідські зв'язки між обома царями.

Мінос пристав на те і, коли прибув до царського палацу, йому приготували розкішну ванну, в якій розчинено було найдорожчі індійські пахощі. В цій ванні він мав обмитися перед бенкетом. І коли він сів туди, то одразу, одурманений пахощами заснув, а царівни підогрівали воду, поки вона закипіла і Мінос, не прокинувшись, зварився в ній.

Міносова фльота, втративши одночасно і царя і вождя — вернулась до Криту, а його спадкоємці зрозуміли його смерть, як знак заступництва богів за Дедала, і не переслідували більше сивого майстра. Боги ж винагородили Міноса за несподівану смерть і вистрадані під час неї тяжкі муки тим, що поставили його на тім світі в царстві тіней суддею, щоб судити новоприбулі душі померлих й призначати їм кару за гріхи.

А Дедал, безмежно зворушений вірною дружбою молодих царівен, відчув, що його старе серце прокидається до нового життя. Він освідчився одній з царівен і та відповіла йому взаємністю. Справили урочисте весілля і старий мистець зажив щасливо з молодою дружиною.

Від царівни у нього народилось кілька дітей, але мистецьких здібностей не було у жодного. Коли вони піросли, Дедал відвідав з усією родиною Атени. Його приймали добре, бо вважали, що боги, благословивши його новою родиною, простили його давній злочин. До того ж ані Дедалової сестри, матері Талоса, ані її чоловіка в живих уже не було, тож не було кому про той злочин допоминатися.

Проте Дедалові важко було на рідній землі. Спогади минулого, як живі вставали перед очима, розкривались і ятрились старі рани. Він повернувся на Сіцилію і тут і помер. Але діти його, згодом, таки переїхали до Атен і від них почався рід Дедалідів, до якого пізніше належав Сократ. Проте мистецького генія, ані навіть таланту ніхто в роді більше не мав.

(Далі буде)

Лариса МУРОВИЧ

ПІОНЕРИ

Корабель зупинився у порті,
Що на ньому імення — Одвага —
І віддав він у руки когортам
В безнадії — надію звитяги.

Ще нога не ступила людини
На цю землю, що ждала так плуга,
Непройдимість і регіт звірини
Лежали в лісах, як наруга.

Кликав простір нездоланих прерій
До безумства в закованій пущі —
Й в сніговії присипані двері
Прийняли цих гостей завзятущих.

Де ж той обрій мети світляної,
Щоб серця об'єднати студених?
Вільно прапор замає горою
Із іменням усіх безіменних!

БЕЗІМЕННИЙ ГЕРОЙ

Без сльозавих прощань, без смертної труни,
Тільки в сірій повстанській шинелі
Поховали Тебе, а боїв буруні
Тобі грали в відламках шрапнелів.

А березовий хрест, чи з мармуру плита
Не стоїть вартовим на могилі,
Ти остався тут сам, бо така самота
Безіменним героям судилась.

Твої друзі пішли, бо вже кат наступав,
На багнетах несли Твоє імення —
О, щасливий герою, бо хоч Ти упав,
То не впали в поході знамена.

І колись Рідний Край у пошані своїй
Пригадає Тебе й Твою славу,
Будеш жити вівік у Вітчизні вільній,
Як один з будівничих держави!

Богдан БОРА

НА ПОЛУСТАНКУ

Я дівчину любив на полустанку
Давно-давно, за синім лісом літ...
Летіли поїзди в далекий світ,
Одні — на захід, другі — до світанку.

Здавалось часто, наче говорили,
До нас кричали мовою коліс.
Надривно голосив останній віз,
Бив кулаками об камінні брили...

Роки. Війна. Заскреготала сталь.
Ми розійшлися порізно у даль.
На захід — я, вона — в чоту повстанську,

А там — етапом в підполярний світ...
І згадуються ночі полустанку
І поїзди — на захід і на схід.

1959

ВІРІ РІЧ

Я вас не бачив — тільки уявляю:
Напевно очі, наче волошки,
Мов сині огники в житах, зірки,
Що мерехтять уніч моему краю.

Я вас не бачив — тільки відчуваю:
У вас душа така, як і в сестри,
Готова йти крізь бурі і вітри
За цвітом щастя для мого краю.

Звідкіль цей огник приязні яркої
До синьої Еллади степової,
До буйного, бурхливого Дніпра?

О, хто налив у ваші груди чулі
Пінистих прагнень щастя і добра,
Яким дракон готує кігті й кулі.

1959

Артур ФУРМАН

ІХ БУЛО ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЬ...

Справа повелася в початках місяця жовтня. Кожний дістав до рук свої «документи», очевидно — підроблені. Але як підроблені! Навіть сам шеф міліції у Воркуті, кутий на всі «чотири» чекіст, признав би їх правдивими, якщо б побачив їх. Одним словом: їхні папери були зразком мистецтва фальшування, що міг би підтвердити кожний добрий каторжник...

Однаке, цим турботи не вичерпувалися. Крім документів, харчів для довгої подорожі, вигострених ножів за підшивкою халаяв, вони потребували ще грошей, таки чимало грошей! Треба ж було підкупити сержанта, який складав на станції транспорт амнестованих кримінальних злочинців, якщо вони запланували прокрастися до цієї валки, що їхала до Кірова. А сержант, відомий п'яниця, не вдовольявся кількома сотнями рублів. Ні, менше, як за 15 тисяч він і не хотів говорити.

П'ятнадцять тисяч рублів не велика сума для того, що діставав заробітню платню бригадира, але для звичайних гірників, які працювали лопатою, вона становила цілий скарб... Їх же було разом дев'ятнадцять, тому кожний з них повитрушував із своїх кишень останню копійку, всі заощадження. Але до 15 тисяч було ще далеко. Тоді вони вдалися до друзів, не зраджуючи таємниці, навіщо їм потрібні гроші. Друзі радо віддали те, що мали, бож справжні приятелі у Воркуті мають щедру руку. Коли ж і цього було замало, дев'ятнадцять друзів продали всю свою мізерію, якою пишається кожний підсовєтський «пролетар»: наручні годинники, мундштуки для цигарок, білизну. І врешті п'ятнадцять тисяч рублів лежали на одній купці.

Дев'ятнадцять друзів пожертвували всім, щоб досягти своєї мети. Велика пригода могла вже починатися. Якщо б вони робили це кожний поодиноці, нікому з них було б не вдалося досягти того, що вони запланували. А вони хотіли повернутися до своєї батьківщини, в рідну країну. Хотіли вернутися, але не до рідних хат і не в коло колишніх приятелів (якщо вони ще жили на світі), ні, дев'ятнадцять друзів хотіли податися на фронт, темний, безперервний і жорстокий фронт, який скрізь пробігав по їхній батьківщині — почерез усі міста й села, по горах, лісах і степах. Це був фронт безперервної визвольної боротьби проти червоних грабіжників з Москви. На цей фронт хотіли вони дістатися!

Всі вони були українцями. Один походив з Києва, два з Одеси, один з Буковини, а інші — з західної області України. Їхні картотеки з особистими даними, що лежали в сталевих шафах МВД, були густо записані. Одних заслано до Воркути за втечу з військових частин, інших — за збройну контрреволюційну дію з наказів Бандери. Але всі дев'ятнадцять мали на документах одну спільну примітку: активна участь у повстанні в'язнів 1953 року.

Ну, це ще не було нічого незвичайного. Таких, як дев'ятнадцять друзів, було у Воркуті тисячі. Тисячі членів ОУН і вояків УПА. І, розуміється, що кожний бандерівець був у перших лавах повстанців з 1953 року. Незвичайність була в запланованому починанні цих дев'ятнадцяти бандерівців — утечі з Воркути. І не поодиночі, а всіх разом!

Про те, як їм спало на думку втікати, можна сказати короткими словами. Докладно два роки тому вибухло велике повстання. Його криваво зліквідовано. Але сотні тих, що згинули в ньому, не були вже такою даремною жертвою. Стривожені бойовою відвагою в'язнів, чекісти були примушені піти на деякі поступки, щоб не наражувати видайности продукції. Тому й наших 19 друзів переведено в табір із легшим режимом. В цьому таборі не було сторожі, в'язні йшли до праці в копальні без чекістського конвою. Влітку 1954 року, отже кілька місяців тому, чекісти були примушені поступитися ще більше. Вони амнестували тих, що їх засуджено за перебування в ворожому полоні, або за співпрацю з ворогом. І знову чекісти виявилися такими, якими вони насправді є, — москалями. Бо амнестія стосувалася виключно до москалів, колишніх власовців, «гівіс»-ів і т. п.

З-поміж в'язнів-українців ніхто не був співробітником німців. Всі вони боролися в лавах УПА, тому їх не амнестовано, й вони залишилися тими, якими їх завжди уважали чекісти: «сепаратистами», націоналістами, бандерівцями... Але для того, щоб стримати каторжників-українців від нового повстання, чекісти амнестували частину їх «на час». Це була спеціальна амнестія: москалі мали право повернутися у свою батьківщину, українці — ні. Москалі могли мешкати по містах, українцям — заборонено; вони жили в збудованих ними ліплянках біля місць праці, кілька метрів від колючих загорож концентраційних таборів.

Отож українці жили тепер у своєрідному гетто, вони були немов прокажені, що не сміли зустрічатися з іншими. Для того, щоб трохи осолодити їм «вільне» життя, та щоб відвернути їхню увагу від якоїнебудь «підривної дії», їм дозволено теж спровадити до своїх ліплянок свої жінки й діти.

Дев'ятнадцять друзів теж жили в такому гетто. Чотирнадцять з них були одружені й на протязі літа їх відвідали їхні жінки. Одні жінки приїхали з Сибіру, інші — з України. І ці жінки з України були причиною дальших подій. Вони розповіли своїм чоловікам, що українці ніяк не здаються більшовикам і продовжують боротьбу за волю й самостійність. У лісах Галичини й Волині, в Карпатах діють відділи УПА. Жінки принесли зі собою навіть докази: листівки, книжечки й вирізки з місцевої більшовицької преси про підпільну діяльність членів ОУН.

Тоді дев'ятнадцять друзів постановили: вертаємося на фронт у Батьківщину! Вони відіслали своїх жінок додому й зразу ж кинулися підготовляти утечу, бож зима стояла вже перед дверима. Але невілницьке гніздо Воркута було велетенське, обведене незліченними заставами чекістів. Тому була тільки одна дорога вислизнутись з нього — з транспортом злочинців, яких висилали на захід.

Друзі довідалися незабаром, що в половині місяця жовтня з Воркути відходить у напрямі Кірово великий транспорт амнестованих проступ-

ників. Тому й складено плян — замаскуватися під злочинців і виїхати разом з ними до Кірово. А там — дасть Бог ноги; податися потягом чи поманджати піхотою було вже дитячою іграшкою.

І тепер, коли підготування були вже покінені, мусіло прийти найжакливіше. Чекісти арештували таки на місці праці їхнього провідника, найвірнішого друга, організатора їхнього сміливого пляну — Івана Сороку.

Сороку перекинено в карний табір і замкнено на протяг 48 годин до темної камери, напівголою, без шматка хліба й краплини води. Він повинен був стати піддатливим, поки не доберуться до нього. Після того його привели опівночі на допит. До нього кинулися полковник і два майори КГБ.

— Яким чином ви хотіли здобути літак? В якому напрямі хотіли летіти? Як називаються твої спільники? Хто з вас є літуном? Звідкіля ви дістали потрібні мапи? Хто ця «сволоч» з обслуги летовища, що співпрацює з вами? Прізвища!

Іван Сорока з здивуванням дивиться в обличчя старшини. Він прикушує уста й мовчить. На нього знову сипляться питання, як кулі з скоростріла, без перерви, без відпочинку. В Івановій голові аж гуде від різних думок. Ага, радіє він, ці собаки не знають нічого, зовсім нічого. А з цим літаком, то чиста видумка! Тільки божевільний міг би укласти такий плян утечі. Одначе, вони все таки щось знають, бо інакше не схопили б мене. Хто міг нас зрадити? Чи хтось із нас дев'ятнадцяти? Неможливо! Сержант з відділу транспортів? Ледве, чи можна повірити, бо ж ця п'яна свиня взяла від нас гроші й ризикує своєю головою, якщо б чекісти довідалися, що ми підкупили його... Ну, пусте, хто зрадив, головна річ, щоб я витримав тиждень, кілька днів не пустив ні пари з уст, тоді моїм хлопцям пощастить і вони зникнуть, як ми запланували... Буде найкраще, коли я мовчатиму...

Після чотирьох годин чекісти піддаються; Іван Сорока не сказав ні слова. Тому його знову заганняють до в'язниці. За двадцять чотири години повторюється ця сама історія, ці самі питання й ці самі наслідки. Тоді чекісти дають Іванові два дні відпочинку. Без води, їжі, без свіжого повітря і світла. Іван мусить спати на зимній цементовій долівці, на ній він і полагоджує свої фізіологічні потреби. Але він не спить. Сорока рахує удари свого живчика, кожний удар — одна мить, доба має 86.400 таких хвилинок. Його серце є годинником, якщо він перестане йти, буде кінець...

Але Іван Сорока, що перебув одинадцять років на каторзі, цупкий. Він витримає, бо мусить витримати, це він знає...

Коли по нього приходять знову, панує ніч. Цього разу його забирають полковник і п'ять молодших лейтенантів, звирячі обличчя яких наперед заповідають, що його жде. Вони мовчки затикають йому уста, в'яжуть руки й ноги на плечах і впихають у «залізний матрац». Це великий гумовий мішок, що не перепускає через свої стінки повітря. Чекісти зашнуровують мішок на останній сантиметр і підвішують його на бальці так, що Сорока звисає головою вниз. Кров вдаряє йому в голову, шлунок

корчиться, смертельний жах здушує йому горло й Іван Сорока втрачає свідомість. За кілька хвилин його витягають з мішка й щедро поливають водою, поки він не починає ворухитись. Опісля «забава» починається наново. У висліді його шість разів вішають у мішку й шість разів він втрачає свідомість. Опісля знову відсилають у камеру.

Наступної ночі його переводять до іншої камери. Тут є світло, ліжко, вікно, ковдра й стіл, на якому стоїть їжа, гарячий чай, хліб, каша... Сороці здається, що він марить, але швидко з'їдає все до останньої кришинки. Після півгодини приходить вартовий і приносить йому смажену рибу. Іван Сорока не розпитує багато, а знову їсть. Опісля його ведуть до кімнати слідчого. Тут сидить приємно усміхнений цивіліст, більш нікого немає. На столі лежить коробочка цигарок.

— Курить, громадянине Сорока!

Іван Сорока непорушно дивиться на свої дрижачі руки й виразно відчуває на своєму обличчі причасний погляд слідчого, погляд хижого звіра, що обмацує свою жертву.

— Я прокурор з Воркути, — говорить врешті незнайомий. — Хочу поділитися з вами радісною новиною. Вас нарешті справді амnestовано й ви можете повернутися до своєї батьківщини. Ми прощаємо вам усе. Ви ж добрий робітник. Радісте?

Сорока курить і мовчить.

— Гаразд, ви сердиті. З вами зле поводитися, але винні в тому вже всі покарані. Соціалістична гуманність не терпить царських метод тортування. Як я сказав, ви повернетеся в Україну, але під однією умовою: ви мусите показати советській владі, що ви заслужили собі на її ласку. Це чисто формальна справа. Бачите, ми знаємо про все, докладнісінько про все. Ми знаємо людей, з якими ви хотіли вкрати літака, щоб утекти до Фінляндії. Ці люди призналися до цього. Знаємо теж вашого агента з летовища. Немає сенсу заперечувати. Факти є фактами. Ось протокол, підпишіть. А за місяць ви вже будете вдома. Згода?

Іван Сорока курить уже третю цигарку й навіть не думає підписувати папірець. Він поводить ся так, немов би в кімнаті не було нікого, крім нього. Все блеф, думає він, вони хочуть заманути мене в пастку. Примусити, щоб я говорив, а тоді щойно пічнеться. Тому дали мені їсти й курити. Але не на такого натрапили...

Прокурор говорить до нього ще довший час, не хвилюючись, спокійним, рівним голосом. Іван Сорока слухає його слів, немов би слухав гудіння джмеля.

— Я не розумію вас, — признається врешті прокурор, здвигаючи плечима. — Чому ви мовчите? Кого ви приховуєте? Своїх товаришів, які зрадили вас? Ви справді дурень. Ви схожі на людину з середньовіччя, яка хоче боротися списом проти атомної бомби. Але атоми сильніші за найхоробрішу людину... Чи ви насправду хочете протиставитися нашій державі, советській владі? Сподіваєтеся, що советська потуга скіптує перед вашим завзяттям? Хто ж властиво ви є? Звичайна воша. Ми розчавимо вас, що ніхто й крику вашого не почує. Навіть Бог, якщо Він існує, не допоможе вам. Ми ж сильніші!.. Мені жаль вас, Сороко.

Прокурор натискає на гудзик. Входить генерал з двома майорами. Прокурор гасить свою цигарку й встає з стільця. Його напівмилосердний, напівнасмішливий погляд спочиває на обличчі Сороки. Панує святкова тиша.

— Встаньте! — наказує генерал.

Сорока підчиняється наказові, заточуючись. Почуття млости, що проникло з шлунка до мозку, паралізує його волю. Перед його очима виринає темрява, кров шумить у вухах, заглушуючи всі інші звуки. Хтось читає з паперу, який шелестить. Але Сорока не може впорядкувати всі ці звуки. Раптово зникають почуття млости, темрява, шум в ушах, і Сорока ясно й виразно розуміє слово, яке він почув від генерала:

— Розстріляти...

Це останнє слово. В наступну хвилину його вже схопили обидва майори КГБ, закинули на очі перев'язку й вивели на довгий коридор. Сорока чує під ногами сходи, що ведуть до льоху. Знову двері, коридор, який, здається, ніколи не скінчиться, ще якісь двері...

Сорока не бачить нічого, не відчуває, не думає про ніщо. Щойно в хвилину, коли стоїть звернений обличчям до стіни і його руки зв'язані на плечах, починає працювати мозок. Біля себе Сорока чує солодкавий запах парфум і вина. В цю ж мить йому стає ясним — хочуть застрілити. Тут, у цьому темному коридорі. В найближчу мить... Іван Сорока дивується, що він такий спокійний. У своїй уяві він бачить ще раз своїх 18 друзів, як вони переходять довгим рядом. Хто з них зрадник? Кому він повинен завдячувати цей свій кінець? І він робить висновок: нікому з них. Йому несподівано легшає на душі. Він може перетерпіти всі муки. А що з друзями? Чи їм пощастило втекти? Шкода, що не можу бути разом з ними. Я так радо повернувся б у наші ліси, так радо взяв би до рук рушницю...

Несподівано ці думки перериває холодне дуло нагана, яке Сорока відчуває на своїй потилиці. Usta відрухово шепочуть молитву. Глухий постріл. Сорока відчуває холодний дріж, опісля гарячу хвилю, що бурноном перевалюється крізь його тіло. Але він не хитається, він стоїть, живе.

Хвилини здаються вічністю. Знову постріл. Ага, вони тільки граються зі мною, поки застрілять, думає Сорока. Він до болю зціплює уста, аж чуває солоний посмак крові. Але сили покидають його і він помалу осувається вздовж стіни.

Іван Сорока повертається до свідомості щойно тоді, коли його волочать сходами нагору. Він відкриває очі й бачить над собою обидвох чекістів. У їхніх руках блищать револьвери. Вони не застрілили мене, радіє в душі в'язень, все було тільки звичайним блефом... Поможі мені, Боже, бо в Тобі тільки моя надія!..

Лежачи в темній і понурій камері, Сорока заплакав гіркими сльозами. Перший раз за одинадцять років своєї каторги.

І знову проповзли три дні «відпочинку», три довгі дні без світла, без їжі, води, без допитів. На протязі цих днів Сорока намагався нав'язати контакт з мешканцями сусідніх камер. Він довго стукав до стін умовленими знаками в'язничної абетки, але ніхто не відзивався. Темна камера видавалася йому справжнім гробом, могилою, в яку його поховали жи-

вим, ізольованим від світу, бож навіть шурі повтікали з цієї жакливої комірки...

Мабуть, що була північ, коли його знову взяли на допит. Крізь мури в'язниці глухо продирався голос сирен, що кликали до праці нову зміну гірників. В кімнаті допитів сидів давній знайомий — прокурор. Але цього разу він не запропонував Сороці сідати, не частував цигаркою. Прокурор вирячився на нього, немов би побачив перед собою духа. Якщо б Сорока міг подивитися на себе в дзеркалі, він сам не пізнав би себе: брудний, неголений, худий, з постійним дрижанням цілого тіла — він не був схожий на людину.

Помалу відчиняються двері. І безмежно поволи Іван Сорока повертає в бік голову. Перше, що кидається йому в вічі, це незвичайно сумні, великі очі хлопчика.

— Таточку, коли ти повернешся до нас? — в очах хлопчини чаїться безмежний страх, але Сорока бачить у них також подив і велику любов.

Так, це мій син, стверджує він у душі, моє тіло і кров, хоч я бачу його сьогодні перший раз у житті. Але я пізнав би його навіть тоді, коли б він не кликав мене татом...

Хлопчик стоїть перед ним і полохливо усміхається. Вистачить Сороці тільки простягти руки й пригорнути сина до своїх грудей. Але він не робить цього.

— Чи це правда, татусю, що ти вже не любиш нас? — питає дитина і по її блідих, худеньких щоках котяться великі сльози. — Дядько сказав нам, що ти не любиш мамі й мене...

Синку мій, дитино моя кохана, плаче серце Сороки, кохання мое! Але його очі сухі, хоч душа кривавиться від нестерпного болю. Навіть цього болю не ощадили мені чортяки, думає він, дивитися на нещасливу заплакану дитину...

Іван Сорока примикає на хвилину очі, щоб сльози з серця не дісталися до них. Коли ж він знову відчинив їх, бачить перед собою Олесю. Вона стоїть у дверях мовчазна, похила, з складеними на грудях руками.

Ні, це ніяка з'ява, це справді Оlesia, його дружина... Це її очі, її уста. Коли я бачив її останній раз? Чи справді одинадцять років тому? Тоді, під час прощання вона теж мала на голові цю саму червону хустину з синьми волошками... Ні, я помиляюся, вона не носила тоді цієї брудної ватянки, цих огидних кобіт з парусини. Олесені руки теж були кращі, білі й ніжні, не такі посинілі, з мозолями й зашерхлою кров'ю... І чому вона виглядає так постаріло, така згорблена, зморщена? Чи всі жінки в Сибірі так виглядають?..

Оlesia все ще стоїть у дверях, непорушна, мовчазна. Але її кохані очі, в яких горить безмежна любов, говорять більше, ніж слова...

— Чому не привітаєтесь з своїм чоловіком, громадянко Сорока? — питає раптово прокурор. — Чи не пізнали його? Правда, він змінився трохи? Еге ж, не в санаторії він живе, громадянко! Але це його вина. Якщо б він тільки захотів, може зараз йти з вами. Тож говоріть із ним!

Сорока бачить, як Оlesia затискає уста, щоб не кричати з болю. Але вона мовчить. Хлипаючи важко, горнеться до неї дитина й вона гладить її ясну голівку своєю спрацьованою, репаною рукою.

— Даю вам, громадянко Сорока, ще три хвилини часу! — говорить прокурор.

З обличчя його видно, що він не сподівався нічого з цієї зустрічі. Його рука нервово тарабанить по столі. В кімнаті роздається раптом важке, голосне жіноче ридання. Ох, як радо вона обняла б його, свого чоловіка, як палко поцілувала б у зморщене, змарніле обличчя, зцілувала б з нього весь біль, всі муки, як радо забрала б його з собою, працювала б, не покладсючи рук, щоб хоч трохи полегшити йому життя, дати змогу забути про ці страшні хвилини...

Біль притемнює очі Сороки. Він затискає зуби, скрегоче ними, немов у шалі, намагаючись перемогти в собі дике бажання кинутись до горла прокуророві. З самого початку, коли він тільки побачив свою дитину, він збагнув, чому прокурор влаштував цю зустріч. Чортівський задум! Якщо жінка й дитина, за яких він віддав би своє життя, повзатимуть у його ногах і з плачем будуть просити, щоб він пожалів їх, тоді бандерівець Іван Сорока мусить перервати свою мовчанку! Бо його туга за рідними, найдорожчими буде сильніша за вірність для друзів! За зраду Іх він дістане нагороду: повернеться на батьківщину!..

В душі Сороки бушує ціла буря почувань. Друзі, утеча, Олеся, синок, прокурор все крутиться в мізку, немов велетенська каруселя. Ні, я мушу витримати, мушу бути твердим, кричить він криком свого закритавленого серця, я не смію заламатися! Боже, мій Боже, відверни від мене цю спокусу!..

І він залишається невгнутим. Заточуючись від болю й жалю, що рве на шматки кожну частину його тіла й душі, Іван Сорока вертається у свою темну камеру. В камері його огортає дика радість — гордість на свою жінку. Вона теж не сказала ні слова, не жебрала, не принизилася. відгадавши диявольську гру чекіста. Вона була й є бандерівкою, моя маленька, смілива Олеся!..

Прийшло останнє випробування. Скільки чекістів товпилося біля нього, Іван Сорока не міг сказати, бо його очі були засліплені яскравим світлом двох великих рефлекторів. За кілька хвилин Іван був скупаний у поті. Злива запитань і прокльонів звалилася на нього, немов удари батогів, в мізку зашпигали гострі колючки. Івана збили з ніг і зв'язали йому руки на плечах. Гострий, нелюдський біль шарпнув його тіло і Сорока завис у повітрі. Давня випробувана метода московських і гітлерівських катів: в'язня завішується під стелею так, що весь тягар тіла спочиває тільки на лопатках.

Сорока кричить, кричить нелюдськими голосами, поки його легені не стягнуться до купи, немов витиснена губка. Останками сил він підносить своє тіло вгору, опісля звисає вниз, немов ганчірка — лопатки вискочили з суглобів.

Чекісти б'ють безборонне тіло кулаками, прикладами рушниць, ніжками стільців. Сорока гоїдається між ними, як прив'язаний м'яч. Оскоженілі кати рвуть його тіло, плюють йому в обличчя, проклинаючи на чім світ.

— Проклятий бандерівцю, говори нарешті! Розпоремо тобі живіт, якщо не відчиниш своїх уст. Ми ж сильніші за тебе! Ти нас не злякаєш своїм героїзмом! Розчавимо тебе, як вошу, ти смердячий самостійнику! Говори, сволоч, го-во-о-ори!..

З уст Сороки зривається крик щойно тоді, коли чекісти починають припікати його тіло запаленими цигарками. Ні, це не людський крик, а звірячий рев, скигління. Це скигління мішається з тонами веселої музики, яку награв грамофон. Несподівано з замученого, скривавленого тіла виривається такий скажений крик, що заглушує музику й прокльони. Останній крик бандерівця Сороки. Чекісти встромили йому в бік розпечений до білого ніж. Перед очима Сороки вибухає полум'я, вжирасться в його тіло й серце, рве шлунок... Опісля приходить солодка знемога й Сорока поринає в неї, як у літеплу купіль...

Як довго він лежав, Сорока не може пригадати собі. Чи це були дні, чи тижні? Він з трудом підводить голову й очима обводить камеру. В камері є вікно й крізь нього видно, як на дворі сніжить. Листопад у Воркуті... Сорока переводить погляд на своє тіло. Руками він не може ворухнути. На них видно перев'язки, покриті запеченою кров'ю. Ці незначні рухи головою так виснажують Сороку, що він знову втрачає свідомість.

З отупіння вириває Сороку легкий стукіт об стіну. Голова Івана сперта об стіну й до вуха продирається постійний, ритмічний стукіт. Сорока наслухує, рахує удари, якими хтось стукотить з сусідньої камери. Іванові уста відрухово формують стукоти в літери, далі в слова й речення. Отже в камері поруч теж сидить українець, каторжник. Тридцять днів за те, що відмовився від праці.

Іван Сорока відчуває пекельні муки, коли намагається випростати руку й загнути палець, щоб відповісти сусідові. Але він перемагає біль. Вистукує своє прізвище й просить про новини. Спершу панує мовчанка, опісля приходить відповідь:

— Норми підвищені... Три дні страйк на 29-й шахті... Зрив у 6-ій копальні... Двадцять сім забитих...

— Далі, далі! — відстукує Сорока.

— Чотирнадцять днів тому втекло вісімнадцять українців... правдоподібно потягом... їм пощастило... МВД скаженіє... Заборона виїзду для всіх...

Сусід ще вистукує різні новини, але Сорока не дає йому відповіді. Він затиснув зуби, намагаючись підвестися з лежанки, помалу, сантиметр за сантиметром, гамуючи жакливий біль. Ще одне зусилля і Сорока стоїть перед вікном. Його погляд продирається крізь міцні дроти ґрат і летить аж до неба, що низько нависло над табором. По небі буря котить валуни темних хмар. Утекли!..

Голова трибуналу здивувався, поглянувши на обличчя підсудного. Оскаржений за співпрсцю з націоналістичною організацією в Україні Іван Сорока тільки засміявся, коли йому прочитано присуд чергових десяти років ув'язнення. Бандерівець Іван Сорока сміявся, бо він переміг.

ОРЧІ

БАГРЯНИЙ КВІТ

(Продовження, 6)

РОЗДІЛ ХІХ

БАГРЯНИЙ КВІТ

В яку хвилину сумнів закрався в серце Маргарити? Вона сама не могла відповісти на це питання. Затискаючи в руці емблему, вона просто втекла з робочого кабінету свого чоловіка, збігла зі сходів і подалася в сад; тут на самоті, серед квітів і пташат, на березі ріки, вона знову могла оглянути перстінь і докладніше придивитися до рисунка на ньому.

Сівши в тіні великого дерева, Маргарита розглядала плоский бік перстня з вигравірованою на ньому в формі зірки червоною квіткою.

Направду, це було комічне! Вона ж хіба фантазувала! Подражені нерви заставили її бачити незвичайне явище в звичайнісінькому випадку. Адже ж останньо всі в Лондоні залюбки носили відзнаку цього таємничого героя, що називався »Багряний Квіт«! Чи ж сама вона не казала вигадувати її на своїх сукнях? А дорогоцінні камені в її діядемі? Що ж дивного в тому, що сер Персі теж вибрав собі цей знак для запечатування своїх листів? Справу можна легко вияснити... так... дуже легко... Зрештою, який зв'язок може бути між цим виніжненим чепуруном, що ним є її чоловік, з його вибагливими манерами, а відважним конспіратором, який врятував вже стільки французів майже на очах керівників тієї кривавої революції?

Думки молодій жінки були схожі на піщаний крутіж на пустині. Вона не бачила нічого, що діялося навколо неї, поки несподівано не роздався в саді дзвінкий голос:

— Де ви, моя дорога?

Через травники бігла свіжа, немов пуп'янок рожі, молода Сюзанна. Її очі сяяли радістю, а кучері маялись у ранішньому вітрі.

— Я довідалася, що ви в саді, — продовжувала вона весело, кидаючись в обійми Маргарити з щирістю дитячих почувань, — тож я зараз побігла сюди, щоб справити вам несподіванку. Ви напевно не ждали мене так рано, правда, моя дорога Марго?

Ховаючи поспішно у свою хусточку перстінь, Маргарита силкувалася відповісти молодій подрузі з такою самою безтурботністю і веселістю:

— Це правда, моя кохана, — сказала вона, — але я дуже рада, що зможемо провести разом увесь день... А ви не будете нудьгувати?

— Нудьгувати? Як ви можете говорити щось такого поганого, Марго? З якої причини? Адже ж тоді, коли ми ще жили в тому стародавньому монастирі, ми були такі щасливі, якщо нам дозволяли залишатися вдвійку на самоті!

— І розказувати собі таємниці...

Леді Блекней оточила рукою стан дівчини й обидві почали прогулюватися стежками саду.

— Ох, Марго, який ваш дім гарний, — сказала з запалом Сюзанна, — і якою щасливою ви мусите бути в ньому!

— Справді? Я повинна бути щасливою, моя крихітко? — запитала Маргарита, легко зідхаючи.

— Яким же сумним тоном ви це говорите, моя дорога!.. Так, я підозріваю, що ви, як замужня жінка, не маєте тепер охоти розповідати мені про свої таємниці. А скільки то цікавих тем ми мали в монастирі! Пригадуєте собі? Про деякі з них ми навіть не зважувалися сказати сестрі Тересі, дарма, що вона була така ласкава для нас.

— Тепер ви теж маєте свою велику таємницю, моя мала подружечко, про яку напевно розповісте мені, — сказала жартовливо Маргарита. — Не соромтеся, — додала вона, побачивши, як почервоніли гарненькі щічки Сюзанни. — Справді, немає потреби соромитись, бо він бравий і шляхетний чоловік, до того ж з роду тих, що вірні, як коханці й... як чоловіки.

— Запевняю вас, що мені не соромно, — відповіла Сюзанна, — і я дуже рада, що почула вашу думку про нього. Думаю, що мама погодиться, — продовжувала вона поважно, — і я буду така щаслива! Але розуміється, що про це вільно думати щойно тоді, коли батенько буде врятований.

Маргарита здригнулася. Батько Сюзанни! Граф де Турней! Один з тих, що їх життя буде zagrożене, якщо Шовеленів пощастило устійнити, хто «Багряний Квіт». Зі слів графині й того, що їй сказали два чи три члени ліги, вона зрозуміла, що їхній таємничий шеф дав слово честі допомогти графові де Турней виїхати з Франції й щасливо прибути до Англії.

В той час, коли Сюзанна продовжувала свою веселу балаканину, Маргарита переживала в душі події минулої ночі: небезпеку, в якій знаходився Арманд, погрози Шовелена, його вимогу «один або другий», яка так дуже схвилювала її. Вона уявляла свою участь, яку взяла в тій грі, що почалася, можливо, в першій годині ранку в їдальні лорда Гранвіля, коли то немілосердний агент французького уряду досягав мети розкрити таємничого героя, за яким даремно ганялася ціла армія шпигунів.

З того часу Маргарита не мала ніякої вістки про Шовелена. Вона не могла відгадати, чи він зазнав невдачі, хоч тепер не

відчувала ніякої тривоги за життя Арманда тільки тому, бо її чоловік запевнив, що братові не загрожує небезпека.

Але в цю хвилину, коли Сюзанна щебетала біля неї так безтурботно, Маргарита збагнула огидний жах свого вчинку. Правда, Шовелен не сказав їй нічого, але вона пригадала собі раптом його диявольський, повний насмішки погляд, яким він подивився на неї в той час, коли прощався з нею після балю. Може він все таки відгадав таємницю? А тепер снував пляни піймати сміливого конспіратора й вислати його негайно на гільйотину?

Серце Маргарити завмерло від страху й вона конвульсійно стиснула в руці хусточку з завиненим у ній перстеном.

— Ви цілком не слухаєте мене, Марго, — сказала несподівано Сюзанна, перериваючи свою довгу розповідь.

— Навпаки, моя маленька, я слухаю дуже уважно, — відповіла Маргарита, намагаючись усміхнутися. — А ваше щастя дуже радує мене. Не лякайтеся нічого, ми вже зуміємо зм'якшити вашу сувору маму. Сер Ендрю Фулкс англійський джентлмен, шляхетного роду і має добру позицію в світі, тож графиня не відкине його... Але... моя дорога подружечко... скажіть мені, чи ви маєте нові вістки про свого батька?

— Ох, маємо найкращі інформації, — зраділа Сюзанна. — Вранці був у нас лорд Гастінгс і сказав мамі, що все складається добре й ми можемо сподіватися батьенька за два-три дні...

— Справді? — здивувалася Маргарита, не зводячи очей з Сюзанни.

— Ми вже не боїмося нічого, — запевняла щиро дівчина. — Чи ви знаєте, що великий, хоробрий «Багряний Квіт» особисто виїхати рятувати тата? Так, він поїхав. Сьогодні вранці він був у Лондоні, завтра напевно буде в Кале, там, мабуть, зустріне батьенька, а тоді... тоді...

Удар був завданий. Маргарита ждала його протягом усього часу, хоч півгодини тому вона силкувалася переконати себе, що помиляється. Так, він поїхав до Кале, був у Лондоні сьогодні вранці... Він, «Багряний Квіт», Персі Блекней... її чоловік, якого вона минулої ночі видала до рук Шовелена... Персі... Персі... її чоловік ... «Багряний Квіт»... Ох, Боже, як вона могла бути такою сліпою? Тепер вона вже збагнула ролю, яку він грав, пізнала маску, яку носив... щоб замилити людям очі.

І все це він робив, мабуть, з замилювання до спорту, газарду, перемоги труднощів! Він рятував життя чоловіків, жінок, дітей так, як інші вбивають звірят — для самого вдоволення, для розваги, з замилювання до гри! Ця заможна людина, що не мала ніякого зайняття, хотіла створити собі мету в житті — він і кількох молодих шибайголов, які згуртувалися під його прапором, розважалися на протязі останніх місяців, ризикуючи своїм життям для врятування десятків невинних людей.

Можливо, що сер Персі, коли одружився, мав замір втаємничити в справу й свою дружину, але почув історію про маркіза Сан-Сіра й це приневолило його занехати свій плян, бож він напевно боявся, що вона може одного дня зрадити його й друзів, які присягли йти за ним. Тому він обманював її, як обманював інших, в той час, коли сотні людей завдячували йому життя, а численні родини — щастя і радість.

Маска придуркуватого чепчура була знаменитою і він зіграв свою роллю до кінця. Не було нічого дивного в тому, що шпигуни Шовелена не могли розкрити в цьому сповідному дурникові людини, сміливість і хитрощі якої виводили в поле найкращих французьких і англійських агентів-розвідників. Бож навіть його власна жінка не догадувалася нічого.

Минулої ночі, коли Шовелен подався був до їдальні лорда Гранвіля шукати за «Багряним Квітом», він побачив там лише тупоумного сера Персі Блекнея, що завзято хропів у кутку на каналі.

Чи хитрий Шовелен відгадав таємницю? В цьому була вся жахлива болюча проблема. Зраджуючи невідомого, як їй здавалося, чужинця, щоб урятувати брата, Маргарита вислала на смерть свого чоловіка?

Ні, ні, ні! Тисячу разів ні! Доля не може завдавати такі удари, це ж противиться природним законам! Чому ж її руки не спаралізувало зараз тоді, коли вона взяла у малій кімнатці палати лорда Гранвіля той фатальний папірчик? Маргарита здригнулася.

— Що з вами, моя дорога? — запитала Сюзанна, занепокоєна раптовою зміною на обличчі Маргарити, що зблідло немов сніг.

— Що з вами, Марго, ви хворі?

— Ні, Сюзанно, — ледве чутно відповіла Маргарита. — Стричайте!.. Дозвольте мені подумати... Ви сказали, що «Багряний Квіт» виїхав сьогодні вранці...

— Що з вами, дорога Марго? Ви лякаєте мене...

— Все гаразд, Сюзанно, запевняю вас... Мені нічого не бракує... тільки треба, щоб я залишилася сама... І, мабуть, треба, щоб ми скоротили час нашого спільного перебування... Можливо, що мені доведеться виїхати, ви дізнаєтесь пізніше, з якої причини...

— Я свідомо, що сталося щось поважне і що вам треба залишитися на самоті. Не турбуйтеся мною. Моя супутниця Люсіла ще не відійшла, тож ми вернемося обидві до Лондону... Не журіться нами.

Сюзанна обняла Маргариту, підсвідомо відчуваючи своїм ще дитячим серцем біль старшої подруги й намагаючись з незвичайною тактовністю заспокоїти її. Вона поцілувала Маргариту кілька разів, опісля відійшла сумна й зажурена. Маргарита залишилася сама, шукаючи гарячково в думках відповіді на важливе питання: що діяти.

В ту хвилину, коли Сюзанна сходила на веранду, появився лакей, що бігцем пустився у сад до своєї пані. В його руках був запечатаний лист. Побачивши його, Сюзанна повернулася, бо серце підказувало їй, що цей післанець несе її подрузі ще одну погану вістку і Маргарита може потребувати її помочі.

Слуга поштиво вклонився перед леді Блекней і подав їй листа.

— Що це таке? — запитала Маргарита.

— Лист, що його привіз спеціальний післанець.

— Від кого?

— Післанець сказав, міледі, що він має тільки наказ віддати листа, а Ваша Достойність уже знатимуть, від кого він.

Маргарита розірвала коверта. Прочуття сказало їй, від кого прийшов лист, тому вона тільки глянула на нього. Це був лист Арманда Сан-Жюста до сера Ендрю Фулкса, лист, що його вкрали шпигуни Шовелена в заїзді «Під відпочинком рибалки» і яким амбасадор користувався, як засобом, щоб примусити її бути слухняною його наказам. Тепер Шовелен виконував свою обіцянку — відсилав компромітуючого листа, бож... він був на сліді »Багряного Квіту«.

Маргариті здавалось, що вона збожеволіє. Вона захиталася і була б упала, коли б Сюзанна не підбігла в пору з допомогою. Маргарита, однак, опанувала себе сильним напруженням волі.

— Покличте мені сюди післанця, — сказала вона до лакея спокійним голосом. — Він ще не від'їхав?

— Ні, міледі.

Слуга відійшов, а Маргарита звернулася до Сюзанни.

— Ви ж, дитино, йдіть додому. Мені прикро, що я не зможу відпровадити вас. Заждіть ще хвилиночку! Скажіть мойй покоївці, щоб приготвила мені подорожню сукню і плащ.

Сюзанна мовчки поцілувала Маргариту й без спротиву пішла до палати. Не минула й хвилина, як вернувся лакей з післанцем, що приніс листа.

— Хто дав вам листа? — запитала післанця Маргарита.

— Якийсь пан, міледі, в заїзді »Рожа й Будяк« напроти Черінг Крос. Він сказав мені, що Ваша Вельможність зрозуміє, в чому справа.

— В заїзді »Рожа й Будяк«? Що він там робив?

— Чекав на спеціальний поштовий диліжанс, який він замовив.

— Диліжанс?

— Так, міледі. Я довідався від його слуги, що він поїде просто до Дувру.

— Гаразд. Можете відійти.

Опісля Маргарита наказала лакеєві:

— Мою карету й четвірку найбистріших коней, але негайно!

Лакей відійшов з післанцем, а Маргарита залишилася в саді, нерухома, як статуя. Тільки її поблідлі уста шептали без перерви:

— Що робити? Що робити? Де я знайду його? Боже, поможи мені!

Та не час було розпачати і втрачати надію. Вона несвідомо зробила нікчемне діло, злочин. А другий вчинок — не бачити досі таємниці чоловіка — видався їй теж непростимим гріхом. Вона ж мусіла пізнати її, мусіла!

Як же вона могла вірити, що людина, яка потрапить так палко любити, як любив її колись сер Персі Блекней, може бути безглуздою, яким він прикидався? Вона ж повинна була щонайменше догадуватись, що це звичайна маска! Видно любов, яку вона відчувала до нього, була слаба і її легко вбило самолюбство. Вона також надягала на себе маску, вдаючи, що погорджує чоловіком, а все через те, що не розуміла його.

Та треба діяти. Вона зробила помилку в своєму засліпленні, тож мусить тепер відпокутувати не плачем і скаргами, але негайною й успішною акцією.

Персі подався до Кале, несвідомий того, що на його сліді є найлютіший ворог. Він підняв якір свого корабля сьогодні вранці й, якщо матиме попутній вітер, причалить до Франції за двадцять чотири години; а він напевно ждав пригожого вітру, коли вибрав цей шлях.

Шовелен у свою чергу виїхав диліжансом до Дувру, там ви найме човен і без сумніву припливе до Кале майже в той сам час, що й сер Персі. В Кале Персі зустріне тих усіх, що нетерпеливо чекають на свого шляхетного рятівника — «Багряного Квіта». Якщо за ним слідкуватиме Шовелен, то сер Персі виставить на небезпеку не тільки своє життя, а й батька Сюзанни, графа де Турней та інших утікачів. З ними може бути й Арманд, який не сподівається ніякого лиха, бо ж він знав, що «Багряний Квіт» береже його.

Життя цих усіх людей і її чоловіка було, отже, в руках Маргарити. Вона повинна їх врятувати, якщо її відвага й сила духу не заведуть її. На нещастя вона сама не зможе цього зробити. Прибувши до Кале, вона не знатиме, де шукати чоловіка, в той час, коли Шовелен знає про плян зустрічі з викрадених документів. До того ж він оточить сера Персі своїми вояками.

Маргарита надто добре знала свого чоловіка, щоб не збагнути, що він ніколи не покине на призволяще тих, якими він опікується, не втече перед небезпекою, не покине на поталу ворогові графа де Турней. Але, якщо б його перестерегти, то він міг би знайти інший, кращий вихід з ситуації. Не знаючи нічого, може впасти в наставлену пастку.

Якщо, однак, Маргариті не пощастить, якщо призначення і Шовелен виявляться сильнішими, ніж сміливий змовник, то принаймні вона буде при боці свого чоловіка, щоб розрадити його, вмерти разом із ним, засвідчити свою любов до нього, довести, що вона кохає його й що всі прикрі непорозуміння зникли.

Тіло Маргарити напружилася, коли вона вирішила взятися за велике й небезпечне діло. Її очі розблисли внутрішнім огнем

на думку про можливість привернути до себе серце чоловіка серед найбільших небезпек. Вона горіла радістю поділити його долю, допомогти йому, а якщо не поведеться, бути з ним аж до кінця...

Дитяче личко молодії жінки стало серйозне, уста стягнулися в тверду лінію. Вона вирішила виконати свою обіцянку, або вмерти з ним і для нього. Її план був готовий: вона піде спершу до сера Ендрю Фулкса, найкращого приятеля Персі — Маргарита пригадала собі, з яким великим запалом він завжди говорив про свого таємничого шефа — і він їй допоможе.

Карета була готова в дорогу. Пора було одягнутися в іншу одягу, попрощатися з малою Сюзанною і їхати до Лондону.

Маргарита ввійшла до свого дому без поспіху, але й без вагання.

РОЗДІЛ XX

ДРУГ

Через півгодини після тих подій замислена Маргарита сіла в карету і від'їхала до Лондону. Перед тим вона сердечно попрощалася з Сюзанною, подбавши, щоб ця вернулася до мами з своєю супутницею. Опісля Маргарита вислала двох післанців: один подався з листом до Його Королівської Достоїнності — Маргарита відкликувала прийняття, другий післанець поїхав до Фавершем, щоб там замовити для зміни коні.

Сама ж Маргарита одяглася в темну сукню й подорожний плащ, узяла відповідну кількість грошей і вибралася в дорогу.

Вона ніяк не потішала себе якимись оманними надіями; порятунком її брата повністю залежав від того, чи Шовеленові пощастить спіймати «Багряний Квіт». Якщо ж Шовелен відіслав їй листа, що компромітував Арманда, то він напевно був переконаний, що Персі Блекней є тією людиною, якій французький агент заприсягнув згубу.

Ні, не могло бути ніяких ілюзій! З її вини знаходився в небезпеці смерті Персі, її героїчний чоловік. Вона видала його ворогам — правда, невідомо того, — але все таки видала і, якщо Шовеленові поталанить спіймати його в пастку, про яку Персі не знає, вона, Маргарита, буде причиною його смерті. Його смерті! А вона ж віддала б за нього не тільки свою кров, але й своє життя!

В Лондоні Маргарита казала візникові зупинитися в заїзді «Корона», дати спочити коням і нагодувати їх вівсом. Опісля вона замовила для себе носилки з наказом нести себе до мешкання сера Ендрю Фулкса на Пелл Мелл.

Вона була переконана, що з усіх друзів, яких зібрав під своїм прапором Персі, найбільше довір'я можна мати до сера Ендрю. Він був справжнім приятелем її чоловіка, а тепер, коли він закохався в малу Сюзанну, напевно буде ще прихильніший і

до неї, Маргарити. Якщо б, одначе, сер Ендрю був неприсутній, наприклад, коли він виїхав з сером Персі, то вона піде до лорда Гастінгса або лорда Тоні, бож вона мусить знайти допомогу, щоб урятувати свого чоловіка.

На щастя сер Ендрю був вдома й слуга зараз завів леді Блекней до невеличкої, але елегантно влаштованої кімнати, куди незабаром увійшов і сам сер Ендрю.

Не було сумніву, що особа гості не дуже здивувала сера Ендрю, бо він поглянув на Маргариту з неспокоєм, просто з недовірям, хоч склав їй незвичайно чемний і граційний уклін, як цього вимагала тодішня етикета. Постава леді Блекней не виявляла ніякого поденервування чи неспокою; молода жінка була спокійна і, відповівши господареві дому на його привітання церемоніальним уклоном, вона без квапливості почала говорити:

— Сер Ендрю, не буду витрачати дорогого часу на зайві слова. Треба, одначе, щоб ви повірили в правдивість того, що скажу... Бо справа дуже важлива. Основним у ній є те, що ваш шеф, ваш друг, «Багрянний Квіт»... мій чоловік, сер Персі Блекней... знаходиться в смертельній небезпеці.

Якщо б Маргарита була хоч трішки непевна правдивості своїх слів і бодай один раз пошукала за потрібним висловом, вона була б побачила, як сер Ендрю несподівано зблід і не знав, що йому діяти.

— Не турбуйтеся, сер Ендрю, тим, у який спосіб я довідалася про це, — говорила вона далі, — треба тільки подякувати Богові, що я знаю це й може з Його ласки ще не буде запізно врятувати сера Персі. На нещастя, я сама не можу цього зробити й тому я прийшла сюди, щоб просити вас про допомогу.

— Леді Блекней, — перервав їй мову сер Ендрю, намагаючись зберегти холодну кров, — я...

— Спершу вислухайте мене, — відповіла Маргарита. — Справа ось у чому. Коли агент французького уряду здобув від вас папери в Дуврі, він знайшов серед них записку, що ви або ваш керівник хочете врятувати графа де Турней та інших утікачів. «Багрянний Квіт» — мій чоловік Персі — виїхав сьогодні особисто, щоб це зробити. Шовелен знає, що «Багрянний Квіт» і Персі Блекней — це та сама особа. Він і подався за ним до Кале, де й схопить його. Ви так само, як і я, свідомі того, яка доля жде Персі, якщо він дістанеться до рук революційного уряду Франції. Не врятує його ні інтервенція Англії, ні самого короля Юрія. Робесп'єр і його кліка вже подбають про те, щоб ця інтервенція спізнилася. Але це ще не все; ваш керівник, до якого всі мають таке довір'я, несвідомо покаже те місце, де ховаються граф де Турней і ті, що так надіялися на нього.

Маргарита говорила спокійно, не хвилюючись, з переконливою силою, бо її намагання було переконати юнака, щоб він повірив їй і поміг; без нього ж вона не могла нічого вдіяти.

— Нічого не розумію, — сказав сер Ендрю, силкуючись дістати час до вирішення, що він повинен робити.

— Ні, сер Ендрю, ви повинні зрозуміти мене! Ви повинні бути переконані, що я говорю правду. Погляньте уважно на факти. Персі поїхав до Кале, сподіваюся, що десь до якоїсь самотної місцевини на побережжі. Шовелен є на його сліді. Він узяв поштовий диліжанс до Дувру і правдоподібно прибуде туди цієї ночі. А яка ваша думка про час його приїзду?

Юнак мовчав.

— Прибувши до місця призначення, несвідомий того, що за ним шпигують, Персі шукатиме де Турнея й інших утікачів — між ними є і мій брат, Арманд Сан-Жюст — і знайде їх, які теж не знають, що за ними зорять найпроникливіші в світі очі. Коли ж він цим способом зрадить мимоволі тих, що сліпо довіряють йому, коли його дії і пляни стануть відомі ворогові, і коли він буде вже готовий повертатися до Англії з утікачами, сітка затягнеться довкола нього й він закінчить своє відважне життя під ножем гільйотини.

Сер Ендрю далі кутався в глибоку мовчанку.

— Ви не вірите мені? — крикнула вона палко. — Ох, мій Боже, чи ж не бачите, що я говорю цілком щиро?

Маргарита зловила раптом сера Ендрю за рамена й, зазираючи йому в вічі, сказала твердо:

— Скажіть мені, юначе, чи я виглядаю на найнікчемнішу в світі істоту: жінку, яка віддає катові в руки свого власного чоловіка?

— Хай Бог мене милує, леді Блекней! — відповів врешті сер Ендрю. — Я ніколи не посудив би вас про такий нікчемний вчинок, але...

— Але що? Скажіть мені?.. Швидко, юначе, бож кожна мить є дорога!

— Чи можете сказати мені, — запитав він поважно, шукаючи правди в голубих очах Маргарити, — чиї руки повели пана Шовелена на шлях віднайдення того, про що він, як твердите, знає?

— Мої руки, — відповіла вона спокійно. — Я призналася вам, не сказала неправди, бо я хотіла, щоб ви цілковито мені повірили. Але я ніяк не знала тоді, хто є «Багряний Квіт», а порятунок мого брата був запластою за те, якщо я матиму успіх.

— Помогти Шовеленові спіймати «Багряного Квіта»?

Маргарита притакнула кивненням голови.

— Немає потреби розказувати вам, якими засобами Шовелен примусив мене бути слухняною йому. Арманд є для мене щось більше, ніж тільки братом... і ... і... яким чином могла я вгадати, що Персі... Але ми втрачаємо час, сер Ендрю, а кожна мить є цінна... на Бога! Мій чоловік у небезпеці... ваш друг! Ваш приятель! Поможіть мені врятувати його!

Сер Ендрю збагнув, що його становище дуже незручне, бож він обіцяв під присягою своєму зверхникові й другові зберегти

таємницю і послух. А з другого боку, гарна жінка, яка просила його довіряти їй, говорила очевидно цілком щиро. Його приятель і зверхник був у смертельній небезпеці, щодо цього не було ніякого сумніву...

— Леді Блекней, — сказав він врешті, — моє збентеження є таке велике, що я просто не знаю, який мій тепер обов'язок. Скажіть мені, що, на вашу думку, я повинен зробити? Нас є дев'ятнадцять готових віддати за нього життя, якщо він у небезпеці...

— Покищо немає потреби, щоб давати життя, — сухо відповіла Маргарита. — Моя второпність та четвірка бистрих коней є тепер найконечнішими. Але мені треба знати, де знайти Персі. Бачите, — говорила вона далі з очима повними сліз, — я принизилася вам, я визнала вам свою провину, чи треба ще, щоб я призналася до своєї слабости? Ми з чоловіком були чужими для себе, бо він мені недовіряв, а я була надто засліплена, щоб відгадати його загадку. Ви могли б мені закинути, що перев'язка на моїх очах була дуже тоненька і дивно, що я не могла бачити кризь неї. Але минулої ночі, коли я несвідомо вислала його на цю смертельну небезпеку, перев'язка розірвалася. Якщо ви, сер Ендрю, не хочете мені допомогти, я все таки буду пробувати врятувати свого чоловіка, я напружу для цього всі свої сили. Але я можу перерахуватися, можу прийти надто пізно й нам не залишиться ніщо інше, крім безконечної гризоти сумління для вас, а для мене — розбите серце.

— Але ж, леді Блекней, — відповів юнак, тронутий щирістю цієї незвичайно вродливої жінки, — чи ви свідомі того, що ваш задум вимагає сил сильного чоловіка? Ви не можете самі поїхати до Кале. Ви дуже ризикуєте й шанси, що ви там знайдете свого чоловіка, — навіть, якщо я дам вам вказівки, — дуже малі.

— Я цілком свідома того, що ризикую, — прошепотіла вона м'яко, — сподіваюся також небезпек. Але я стільки мушу відпокутувати. Одначе, мені здається, що ви помиляєтеся. Очі Шовелена так зосереджені на всіх вас, що мене він навіть не помітить. Швидше, сер Ендрю, моя карета готова і не треба втрачати часу... Я мушу досягти його... Мушу, — повторила вона рішучим голосом. — Чи не здається вам, що я мушу його знайти, навіть... навіть тоді, коли б було запізно врятувати його, мушу знайти хоча б для того, щоб бути при ньому... до останньої хвилини.

— На Бога, пані, наказуйте мені. Мої друзі і я сам віддамо життя за вашого чоловіка. Якщо ж ви бажаєте поїхати...

— Чи ви не розумієте, мій приятелю, що я збожеволію, якщо не поїду з вами?

Вона простягла йому руки.

— Довіряєте мені?

— Чекаю ваших наказів, — відповів він спокійно.

— Тож слухайте. Я поїду до Дувру. А ви здоганяйте мене якнайшвидше на коні. Ми зустрінемося, як настане ніч, у заїзді «Відпочинок рибалки». Шовелен напевно буде оминути цей заїзд, бо ж його там знають. Я переконана в тому. З Дувру я з радістю прийму вашу опіку до Кале... Як ви сказали, я могла б не знайти сера Персі, навіть, якщо б ви дали мені вказівки. Ми наймемо в Дуврі шхуну й перепливемо канал уночі. Коли ж ви погодитесь передягнутись за мого лакея, я певна, що вас ніхто не пізнає.

— Я весь до ваших послуг, пані, — з запалом погодився юнак. — Прошу Бога, щоб дозволив вам дігнати «Дей Дрім», поки не причалимо до Кале, бо ж кожний крок, що його зробить на французькій землі «Багряний Квіт», коли Шовелен буде ходити вслід за ним, буде натрапляти на засідки.

— Хай його Бог береже. А покищо — до побачення! Сьогодні ввечері зустрінемося в Дуврі. А вночі позмагаємося з Шовеле-ном на морі. Ставкою ж у цих змаганнях буде життя «Багряного Квіту».

Сер Ендрю поцілував руку Маргарити і відпровадив її до носилок. Вона негайно вернулася до заїзду «Корона», де на неї вже ждали випочаті коні. Незабаром її карета з грюкотом проминула вулиці Лондону й, виїхавши на шлях до Дувру, помчалася з шаленою швидкістю.

Маргарита не мала часу, щоб розпачати. Схвильована, вона думала тільки про те, що її плян мусить повестися. Тепер, коли сер Ендрю Фулкс погодився супроводити її, вона знову відзискала надію.

Бог змилосердиться і не дозволить на такий нікчемний злочин: щоб шляхетного чоловіка вбила жінка, яка любить його, яка радо віддала б за нього своє життя.

Думки Маргарити кружляли довкола її чоловіка: таємничий герой, якого вона завжди любила, хоч не знала, хто він такий. В минулому вона, жартуючи, часто називала його химерним королем свого серця. А тепер вона несподівано відкрила, що цей таємничий невідомий, яким вона так захоплювалася, і чоловік, що любив її з такою жагою, були тією самою особою. Вона питала себе в душі, що скаже йому, коли зустрінесться з ним.

Останні години неспокою і вражень так натомили Маргариту, що вона дозволила колисати себе радіснішим і повним надії думкам. Монотонність дороги помалу заспокоювала її нерви, втомлені сльозами очі замкнулися проти її волі й Маргарита заснула неспокійним сном.

(Далі буде)

ПРОТЕСТ ПРОТИ РУСИФІКАЦІЙНОГО НАСИЛЬСТВА

Надрукована стаття кандидата філософських наук І. Кравцева в «Радянській Україні» за 13 квітня 1960 р. п. з. **«В. Ленін про російську і національні мови нашої країни»** викликала в українській пресі за кордоном справедливе обурення з приводу явних намагань Москви асимілювати українську мову, звести її до рівня «общепонятного русского языка», затерти всякі межі між українською національною мовою і мовами т. зв. «совєтських націй».

І. Кравцев сам признався в своїй статті про великий спротив в Україні русифікаційній політиці большевицької Москви, і тому намагався вгамувати «збунтованих малоросів» «ученням» Леніна про мову. Що публікація статті Кравцева та інших московських комісарів від мови були вислідом великого спротиву безоглядній русифікаційній політиці, свідчить нижче друкowana розвідка. Бібліографічність публікованого нами матеріялу є документальним доказом тих процесів боротьби і спротиву, які існують тепер в нашій поневоленій Батьківщині. З другого боку подана розвідка напевно буде корисним матеріалом для українських мовознавців на чужині. — Ред. «В.Ш.».

*

Великий русифікаційний процес в Україні на відтинку мови, що його в післясталінський період ще з більшою настирливістю та запорадливистію проводив Хрущов, викликав майже стихійний спротив серед української підсовєтської інтелігенції, зокрема серед письменників та мовознавців. Цей спротив виявився особливо в 1958-59 роки. Під різними рубриками, супровідними ремарками, як от — «Питання сучасної мови», «Трибуна дискусії», «Трибуна читача» й ін. (очевидно, з метою затулитися перед «начальством» московського окупанта), — в газетах, журналах і в усних промовах на різних з'їздах та нарадах появилися більше або менше прислонені шкаралущею урядовою та партійною політикою виступи, спрямовані проти небувалого розмаху русифікаційної практики на відтинку української мови, за її чистоту і збереження від московського заневищення. Щоб проілюструвати, яких розмірів набув цей спротив русифікаційній політиці і практиці Москви в Україні на відтинку мови, наведемо наймаркантніші виступи на дотичну тему.

Журнал «Вітчизна» ч. 5, 1958 р., редакційна стаття «За високу культуру мови»:

«Мова — це національне багатство народу, потужна зброя освіти... У мові знаходять яскраве і точне відображення душа народу, рівень його культури, краса морального обличчя...

«Ми справедливо можемо пишатися своєю мовою, але мусимо берегти її, дбати про її чистоту, гостроту й розвиток...

«На жаль доводиться натрапляти на чимало прикладів, які свідчать про протилежну практику літераторів, працівників редакцій, про неувагу їх до чистоти, ясності, виразності мови. Натрапляємо на словесну лузгу, надумані слова і вирази, перекручення слів. А все це засмічує мову, прищеплює поганий смак читачам. Не вільна

від цього навіть «Літературна газета». Вона частенько розмовляє з читачем неточними, вигаданими словами. На її шпальтах рясніють такі «неологізми», як: «співпадіня», «зівпадає» (від московського «совпаденіє», «совпадає» — прим. наша), це замість «збіг», «збігається»... Слово «путь» тут часто вживається у чоловічому, а не в жіночому роді... Все це свідчить про неухвалне ставлення газети до чистоти, культури української мови.

«Ще гірше справи з українською мовою на сторінках «Робітничої газети». Тут, наприклад, пишуть: «Для виклику потрібного **лиця** працівник станції підходить до найближчого гучномовця» (16 січня 1956 р.), «прокат встановлюється», «було встановлено, що на ряді діляниць невістачає робсили», «встановили графік» (23. 1. 58 р.). На жаль, подібні приклади недостатнього знання української літературної мови в «Робітничій газеті» не поодинокі. Нема потреби коментувати всі неграмотні слова.

«Інша республіканська газета, сповіщаючи про тиждень показу у Києві польських кінофільмів, пише: «Глядачі з великим інтересом дивилися новий художний фільм «Шляпа пана Анатолія».

«На фото ви можете прочитати фразу в афіші Київського міського відділення Товариства для поширення політичних і наукових знань, де замість того, щоб написати «**ставлення** митця до дійсності», написано зовсім інше — «**становлення**».

«Останнім часом у газетах, а також на фронтонах клубів, палаців, агітпунктів дедалі частіше з'являються такі написи: «Добро пожалувати!» Запровадження такої форми вітання викликає найкатегоричніше заперечення. Справа в тому, що українській мові подібна форма не властива. Цього не дозволяють закони граматичної будови української мови. Це грубо перекручена, скалькована форма з російської мови... То для чого ж запроваджувати в мовну практику явно неграмотну форму вітання, особливо, коли зважити, що наш народ створив такі чудові вислови, як «Гостинно просимо», «Ласкаво просимо», «Ласкаво запрошуємо», «Просимо завітати».

«Тут доречно буде порушити питання: коли нарешті наші науковці дадуть фразеологічний словник, в якому було б зафіксовано усе багатство форм української літературної мови...?»

«Вітчизна» ч. 1, 1959 р., рецензійна стаття на Черкаський літературно-художній альманах «Дніпрові зорі» за 1957 р.:

«Слід зробити кілька зауважень з приводу мови творів, вміщених у четвертій книзі... М. Масло пише: «Глибока ніч одоліва», тобто доволіно російське слово перетворює на українське, він же вживає вираз «як поступити» в розумінні, «як поведистися», А. Вдовенко пише: «Точеться боротьба», «билини об'ївся». Неухвалністю до мови можна пояснити і вживання таких виразів, як «незап'ятненою пронесли свою людську гідність», «хапуга і плут» (Г. Авразов); «Вам по-свійськи розповідь» (І. Рябошапка); «маса... лірики (тобто багато лірики) (В. Грушкін)..., «невдатниця» (довільно утвореного від рос. «неудачница») (П. Жук)...

Никандр Настюк (м. Вінниця): «Репліка П. Інгульському», Вітчизна» ч. 11, 1958 р.:

«Петро Інгульський написав книгу оповідань та нарисів «Вірність» (Львів, 1958)... Наведемо кілька прикладів мовних огріхів та ляпсусів, що так рясніють в цій збірці. Вони досить типові й показові.

«Кабінет же й телефон — атрибути кожного **пануючого себе начальника** (стор. 240). (Тут і всі наступні підкреслення мої — Н. Н.). «Трьох візитів до **вищестоящего начальства** було досить (стор. 240). «Географія — **суцця чепуха**» (стор. 265).

«Незрозуміло, чому автор вважає, що коли герой — якийсь кру-

тій поганий, то саме поганою та перекрученою мовою й годиться про нього писати? Адже мова ця **пичія** — і не українська, і не російська, навіть не суржик, як у «пана» возного з «Наталки Полтавки», а якийсь канцелярський жаргон, що ним, до того ж, користується не персонаж, а сам автор!

«... Ви маєте можливість прикласти свої знання до **любимої** вам справи» (стор. 114)...

«Вона нервово перебирала китяжки — застьошки на своїй **вишиваній** блузці» (стор. 228). Наочна помилка: блузка була вже **вишита**, інакше б Югіна її не наділа.

«Ось уже одягнута наче **проснулась** у вересневому **світанку** Марійка» (стор. 222)...

«Глядь: на порозі стояла Анфіса...» (стор. 202)...

«Та згодом **спохватилися** і висунули головою **споживспілки**» (стор. 258)...

«**Ошарашений**, збитий з пантелику таким раптовим наскоком...» (стор. 229)...

Він не дорікав мені безділлям,.. не забороняв читати, розважати» (стор. 236)...

«Прийшов і слухав **пустомелю**» (стор. 241). А може, не «пустомелю», а **пустомолота, торохтія, базіку, лепетня, базікала?** Чому автор такий байдужий до справді багатого вибору слів саме з української мови, якою він пише?...

«Золотайко не був тонким **знатоком** поезій» (стор. 254). — каже автор. «Що, взяло? — **торжествував** Забарило» (стор. 254). «Конструктори дерзали (?) над кресленням **вугільних комбайнів**» (стор. 178)...

«Читаючи художній твір, писаний ось такою мовою, щиро хочеться порадити кожному: пиши, чоловіче добрий, тією мовою, яку справді знаєш і поважаєш,.. Чути і вслухатися в живу народну мову для кожного, а тим більше для письменника, це найкращий засіб навчитися мови... Мова, як і народ, безсмертні і не можуть зупинитися у своєму розвитку... Неувага до мови, незнання мови — то часом всіх нас спільна біда. Спільними силами мусимо цій біді і зарадити.»

Андрій Малишко: «Про сучасну поезію», журнал «Дніпро» ч. 2, 1959 р.:

«В інших молодих поетів теж зустрічаються подібні мовні «перлини». Так, Л. Кучугур пише: «три роки назад», «лачуга», І. Цинковський — «серко» — «не пойму», П. Мах — «прозябали від злив», «шорсткі рубці», «щоб в порядку», Г. Печенівський — «трав'яні шовка» (замість «шовки»), «трелять солов'ї», Л. Колесникова — «чагарника», «все рівно наступить хвилина» і т. п. Цей перелік мовних огріхів можна було б значно збільшити.

«Питання чистоти мови завжди було наріжним каменем наших розмов про майстерність, ним повинна серйозно займатися наша критика і особливо видавництва, працюючи над рукописом.»

Як зазначено на початку, у своїх виступах за чистоту і збереження української мови підсоветські українці (з огляду на московський поліційний терор в Україні), не завжди можуть щиро висловити свою думку. Тому Малишко у вищенаведених цитаті не каже просто, що всі подані ним приклади — це звичайні москалізми в українській мові. Ця сама обережність у висловах і інтерпретаціях понять існує і в багатьох інших матеріалах, про що повторюватися не будемо.

П. Симоненко, слухач вищої партійної школи при ЦК КП України:

«Невимогливі редактори і видавці», «Літ. газета» ч. 99, 16 грудня 1958 р.:

«Коли ми говоримо про необхідність підвищувати культуру рідної мови, то перш за все маємо на увазі друковане слово. Не тільки художні твори, а й література наукова, технічна, популяризаторські брошури і різні посібники повинні бути написані добірною, грамотною мовою... Та, на жаль, не завжди це буває так. Часто густо у різних наукових виданнях і посібниках українська мова збіднюється, рідне слово спотворюється...»

«Ось, скажімо, разочок мовних «коштовностей» з брошури А. І. Рокитко «Утворення і розвиток світової економічної системи соціалізму», що вийшла торік у видавництві Київського держуніверситету (відповідальний редактор кандидат економічних наук В. П. Демченко, редактор М. А. Герман): «доказали історичну неминучість», «країни... зараз знаходяться на рівному рівні економічного розвитку», «відбувалось формування і **затвердження** інших суспільно-економічних систем», «організатори заговору намагалися відірвати Угорщину», «економічні закони **розповсюджуються** на їх (країн — П. С.) взаємовідносини». Болгарія робить наголос на розвитку гірничорудної і хімічної промисловості», «об'єктивні процеси розвитку... **визвали** до життя необхідність координації», «**заключено...** угоду про сумісне будівництво в Румунії підприємства по виробництву целюлози на базі місцевого **камишу** (а стиль який: розберіться, чи то целюлозу робитимуть з **камишу**, чи то виробництво буде розміщене на якійсь базі **камишу**)», «в умовах відродження німецького мілітаризму, створення різного роду блоків, спрямованих проти країн соціалістичної системи, вони вимушені були вжити заходів щодо забезпечення їх безпеки».

«У видавництві Київського держуніверситету вийшла в минулому році брошура В. Л. Шинкарука «Предмет та завдання історії філософії як науки» (відповідальний редактор доцент В. С. Дмитренко, редактор М. А. Герман). Ця праця за своїми мовними якостями — рідна сестра попередньої. Ось гляньте: «міф про створення світу в шість днів», «вічно живим вогнем, що мірами загорає і мірами потухає», «науку, що призвана дати вичерпне пояснення», «практичне оволодіння людиною різноманітними речами природи», «теоретичне мислення... підпорядковане **законам**, які відображають **закони** об'єктивної дійсності».

«Найбільше мовних недоречностей спостерігаємо у брошурі Т. К. Мартиненка «Матеріальність світу. Матерія і форми її існування» (відповідальний редактор кандидат філософських наук А. М. Петрусенко, редактор О. Л. Орлик). Студентам подаються ось такі «перли»: «поставив на **повістку** дня», «лишився безроздільно пануючим», «до 30 років нашого віку», «вони уподібнюються Ісусу Навіну, **подавшому команду**», «із швидкістю 900 км в годину», «із всього сказаного **витікде**», «коли хотять пояснити», «розмір предмета, його довжина, **протяг** устанавлюються нами», «собака втрачає **здібність**» (мабуть, здатність!), «не мають кінця ні в яку сторону» тощо.

«Це така мова наших економістів і філософів. Шкода, що в найбільшому вузі республіки не знайшлося людини, яка б змогла посправжньому відредагувати ці твори. Та врешті — хіба науковець сам не повинен досконало знати рідну мову?

«Погляньмо ще на продукцію Видавництва Академії наук УРСР. Перед нами номер 9 «Вісника Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки» за 1958 рік... Зупинимося лише на «словесних красотах». Ось кілька з них: «транспортування **золи**», «скасовані такі змінні посади, як **водосмотри котлів**», «проектні організації продовжують **проекувати**... такі робочі одиниці, як **стрілочники**, **зчіплювачі**, **паровозники**», «науковотехнічна конференція про-

мислових підприємств (?) м. Києва з питань впровадження передової технології, поліпшення якості **випускаемої** продукції та зниження її собівартості»...

»У цьому ж видавництві виходить і «Український історичний журнал». Перегорніть нашвидкоруч сторінки хоча б п'ятого номера цього журналу за 1958 рік. Раз у раз натрапите тут на такі мовні «знахідки»: «бутылки з пальною рідиною», «у цій схватці Шолуденко загинув», «преса, яка **розсипалася** в похвалах», «французький уряд категорично заявив про цілком **небажаний** для нього такий стан справ, як англо-грецька угода».

»... Нам не можна обійтися без рішучої боротьби проти такого недбайливого, нехлюйного ставлення до рідної мови з боку деяких авторів, редакторів та видавців. А хто ж, як не вони, повинні стояти на сторожі рідного слова, оберігати його від псування і палювання?»

Олека Кундзіч, з виступу на IV з'їзді письменників України в березні 1959 р.:

»... В давальному відмінку майже всі газети перейшли на **у-ю** («батьку»), забуваючи, що нашій мові властива й форма **ові-сві**. Або візьміть кличний форму. Вона живе у мові, але чомусь у друкованій посилилась тенденція замінити її називним відмінком. Скажімо, така традиційна форма, як «здраслуй, земле моя»... для нас зараз звучить порушенням, коли ми чуємо: «моя земля...» (Московська мова взагалі не знає відмінювання слів у кличний формі, — прим. на ш а).

Автоп Хижняк: «Любімо, шануймо рідну мову!», «Літ. газета» ч. 39, 20 травня 1958 р.:

»У товариських розмовах ми, письменники, часто торкаємось хвилюючої теми — про підвищення майстерності. І, звичайно, найбільше йдеться про мову, бо мова є основою, першоелементом літератури. Саме про мову багато говориться й на письменницьких зборах, у творчих секціях, при зустрічах з читачами.

Мовні багатства безмежні, вони не сховані десь у потаємних комодах, і користатися ними може кожен. Бері, черпай пригорщами ці скарби... Нам усім слід замислитися над тим, чому і критика і читачі часто слушно докоряють, вказуючи на сірість, одноманітність, невиразність творів. Підстави для таких докорів є. Варто подумати над тим, що в молодих літераторів, які дебютують першими книжками, дуже обмежений запас слів. Чому так трапляється? Та, очевидно тому, що ми мало поринаємо в море рідної мови; є серед нас товариші, які обережно бродять в черевиках поблизу ледь помітних струмочків, біля берегів мілководних мовних річок... Ми часто не утруднюємо себе тим, щоб витратити енергію на відшукування джерел мови. А джерела ці в народі. Століттями народ плекав, викохував свою мову, і усім тим, що маємо зараз, ми завдячуємо попередникам. Нашим священним обов'язком є не тільки завжди зберігати благородне почуття подяки дідам і прадідам, а й далі розвивати квітучий сад нашої мови...

»Українська мова багата й поетична. Її привабливу красу, ніжність і милозвучність втілили у своїх поезіях найвидатніші наші поети. Через тяжкі випробування пройшла вона в страшні часи перестрої, революційного лихоліття, царські сатрапи забороняли українське друковане слово, чинили всілякі перешкоди. Незважаючи на це, мова жила. Народові віддав своє могутнє слово Тарас Шевченко, у своїх гнівливих поезіях він нещадно карав царів, панків і підпанків. Леся Українка порівнювала поетичне слово з твердою кри-

цею... Саме в зв'язку з цією розмовою про мовні скарги важко утриматися від спокуси, щоб не процитувати проникливі слова Максима Рильського з його вірша «Мова»:

Як парость виноградної лози
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Полить бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.

«Велику частину провини за мовну убогість треба з молодих поетів перекласти на дорослих дядь. Глянемо правді в очі і відверто скажемо, хоч це буде й неприємно працівникам Інституту мовознавства Академії наук Української РСР. Дорогі товариші мовознавці! Невже ви вважаєте, що працюєте на повну потужність? Невже ви думаєте, що для солідного колективу потрібні довгі десятиліття років для випуску Українсько-російського словника? Щоб не бути голослівним, наведу факт. П'ять років тому вийшов перший том цього словника, і марно чекають передплатники появи другого тома...

«Студенти, викладачі, та, власне, всі, кому дорога українська національна культура, і в листах до редакцій, і у виступах на всіляких зборах різко говорять про якість роботи Інституту мовознавства...

«Про недоліки в роботі Інституту слід говорити принципово. Одиниці дослідників, які є, не влаштовують таку велику державу, як Україна... Буквально за кілька останніх років на Україні з'явилося немало молодих критиків і літературознавців, імена яких вже досить широко відомі. А от мовознавці не подають голосу. Де цікаві, ґрунтовні статті про мову, які б привернули увагу масового читача? Де бойові, запальні, полемічні друковані виступи науковців про нашу мову, що набули б широкого розголосу? Як не прикро, але треба визнати, що мовознавча думка скована сухою академічністю.

«А все це призводить до того, що втрачається смак до мови, все більше поширюється казенщина, студентську молодь не запалюють привабливою перспективою віддати себе служінню науці про рідну мову... Адже не секрет, що подекуди втрачаються величезної вартості скарги — дуже цінні слова, які споконвіку вживалися в народі...

«А. Є. Багмет поставив собі за мету підготувати й упорядкувати «Словник синонімів української мови». Що й казати, благородний, високопатріотичний намір. Якщо логічно міркувати, то обов'язком Інституту мовознавства було приглубити цю людину, створити їй всі умови для завершення воістину гігантської дослідницької роботи і якнайшвидше видати цей словник. Якою помітною подією в історії української культури був би вихід такої цінної праці. Скільки цікавого, потрібного, корисного знайшли б у цій книзі юнаки! Яку насолоду принесла б вона літнім людям, бо вони ще і ще раз милувались би перлами нашої мови. Без перебільшення можна сказати, що молодь була б безмірно вдячна, бо зустріла б на сторінках словника такі слова, про які вона може й не чула і які є звичайними, рядовими словами, так потрібними в розмовах, у книгах, в газетах. (Принагідно хочу сказати, як мені нещодавно доводилось давати довідки випускнику десятиліткі про деякі слова: чимчикувати, лементувати, зичу, сокорити. Не знала людина цих слів. І в цьому немає нічого дивного — вчитель в школі не ознайомив з ними, в книжках юнак не натрапив на них, в сім'ї не чув). Зрештою, не одне тепле слово привіту й подяки одержав би і ав-

тор і Інститут від наших братів-українців, які живуть за рубежем (в Румунії, Польщі, Канаді, США й інших країнах).

»Як же поставилися в Інституті до ентузіаста? По-казенному. Не прислухалися до думки окремих працівників, які позитивно оцінили роботу А. Вагмета, і рукопис... забракували...

Як саме життя, як світлосяйне сонце, як найрідніших, найближчих нам людей, любимо рідну мову...«

П. П. Плищ, завідувач катедрою української мови Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, в статті «Невідкладні питання розвитку української мови» («Літ. газета» ч. 76, 26 вересня 1958 р.) в досить гострій формі ставить питання взагалі про мовний стан в Україні, створений московсько-большевицькою окупацією, і б'є на сполох про докорінну перебудову й розвиток мовної науки:

»Не вдаючись до подробиць (про це слід було б написати окрему статтю), зупинимось тільки на тенденції, яка намітилася в українській літературній мові протягом останніх років і яка заховує в собі серйозну небезпеку збіднення мови. Йдеться про тенденцію до стандартизації, трафаретності літературної мови, до витрусування будь-яких індивідуальних авторських особливостей мови, внаслідок чого з'являється, як говорив колись І. Франко, «видестильована», безбарвна мова, позбавлена стилістичної і семантичної багатоманітності... Утвердженню цієї шкідливої тенденції сприяє, зокрема, діяльність літредакторів, особливо тих, що керуються в своїй роботі виключно двома офіційними кодексами: «Русско-украинским словарем» і «Українським правописом», наївно думаючи, що ними вичерпується все багатство української літературної мови...

»Не обтяжуючи себе добром відповідної української лексики і особливо фразеології та засобів образності, автори газетних статей і професіонально-виробничої літератури часто вдаються до механічного калькування аналогічних слів і виразів російської літературної мови (найширше ж вкоренилося це явище при перекладі на українську мову російської сільської, технічної і ін. літератури).

»Збіднення літературної мови в різних конкретних випадках часто залежить, як уже говорилося, від недостатньої обізнаності письменника (рівною мірою це стосується також публіциста, вченого, газетяра, журналіста) з усіма багатствами мови: лексикою, фразеологією, синонімією, образними засобами, синтаксичною будовою. Обізнаність з мовою включає глибоке знання мовної спадщини (класиків літератури і народної творчості), яка заховує в собі багато прекрасних, не застарілих і для нашого часу мовних засобів...

»В ряді творів сучасної української літератури нерідко впадає в око надзвичайна обмеженість словесної синонімії і народної фразеології. Останнє явище пояснюється тим, що деякі наші письменники не прислухаються до усної народної мови, не підмічають і не добирають з неї влучних, дотепних слів... Є в нас, правда, збірка українських прислів'їв і приказок..., але збірки інших фразеологічних зворотів й досі не маємо...

»Ще більшого осуду заслуговує інститут (мовознавства Академії наук УССР, — **П. К.**) за те, що до цього часу не створив синонімічного словника української мови...

»Крім того, в завдання найвищої республіканської наукової мовознавчої установи, якою є Інститут мовознавства Академії наук УРСР, входить також піклування про розвиток мовознавчої науки на Україні взагалі, яке повинно включати в себе і турботи про вирощування кадрів мовознавців не тільки в самому Інституті, а й поза його межами... Тим часом великий загін українських мово-

знавців, не маючи авторитетного керівництва з боку Інституту, часто розпорошує свої зусилля на дрібниці, іноді працює на «холостий хід», а це неминує знижує досягнення українського мовознавства, затримує розробку найважливіших питань історії української мови і її сучасного стану, неймовірно звужує коло цих питань... До цього ж часу Інститут мовознавства не очолював український мовознавчий фронт і стояв осторонь, в позі байдужого спостерігача...

«Звичайно, крім спеціального наукового мовознавчого журналу «Українська мова в школі», нам потрібен також принаймні один популярний мовознавчий журнал, в якому публікувались би статті для масового читача про життя українського слова, про культуру мови, про спірні питання розвитку нашої літературної мови і т. ін... Справу з мовознавчою пресою на Україні треба зрушити з мертвої точки негайно...

«Як близько до серця береться простими людьми все, що стосується долі рідної мови, — свідчать хоча б листи читачів, опубліковані «Літературною газетою»... Читачі-кореспонденти слушно зауважують, що у нас не все гаразд з викладанням української мови в середній школі (додамо від себе: не тільки в середній школі, а й на філологічних факультетах університетів), що навіть викладачі мови не завжди володіють нею бездоганно, не кажучи вже про те, що багато викладачів інших предметів, а також лекторів, доповідачів та ін. нерідко розмовляють російсько-українським «суржилом». В листах є скарги на відсутність популярних статей про мову в нашій пресі, відсутність словників, підручників і посібників з рідної мови, на окремі недоліки в існуючому українському правописі. Все це гіркі істини.

«Справді, у нас нема, наприклад, підручника з української мови для неукраїнських вузів. Через це на філологічних факультетах університетів РСФСР викладається, наприклад, білоруська мова, оскільки з білоруської мови є такого типу підручники професора Т. П. Ломтева, і не викладається українська мова за відсутністю аналогічного підручника з української мови. Бракує нам і підручника української мови для самонавчання...

«В Інституті мовознавства Академії наук УРСР нема сектора культури мови, який... популяризував би культуру мови, провадив би боротьбу з мовним безкультур'ям. (В Інституті мовознавства Академії наук СРСР такий сектор існує)...

«Наша громадськість повинна рішуче боротися і з проявами неповаги до української мови, які іноді спостерігаються як у побуті, так і в установах, вузах та інших закладах. Боротьба за культуру рідної мови є водночас боротьбою і за піднесення її авторитету...»

Максим Рильський: «З гадок про мову», «Літ. газета» ч. 57, 17 липня 1959 р.:

«Дбати про багатство, красу і чистоту рідної мови — це наша спільна справа. Боротися з занецищенням мови, із її штучним збідненням, до якого такі охочі деякі літературні редактори, — наш обов'язок. Не знаю, як кому, а мені просто боляче бачити, що в нашій літературі і особливо в пресі майже зовсім — з дивовижною і навряд чи корисною послідовністю — викорінюються форми давального відмінку на **ові, еві, єві**, а вживаються тільки далеко менше поширені в живій мові форми на **у, ю**. Пишуть виключно **сину**, а не **синові**, **бійцю**, а не **бійцеві**, **ковалю**, а не **ковалеві**, **краю**, а не **краєві**.. Чому? Сажаються у нас також і кличного відмінку, що становить одну з особливостей української мови. Отже дорогий **товариш**, а не дорогий **товаришу**, **Маруся**, а не **Марусю**, **любий брат**, а не **любий брате**, і т. ін...»

Олександр Ільченко: «Слово, чому ти не твердая криця?», «Літ. газета» ч. 56, 14 липня 1959 р.:

«Чому? Чому?... Так питала колись незрівняна Леся Українка. А як же, як до свого слова волять сьогодні нам, коли частенько в наших книгах, у газетах, у розмові — слово не криця, не зброя, а слово — полова? Станьмо ж гуртом коло нього, коло нашого **твердого** слова насторожі!.. Ми вже чули в газетах і грецьке «ехо» замість української «луни», і як же й гірко стас, коли живі в народі слова рідного кореня **штучно** хтось виривас з газетного ґрунту, щоб натомість пересаджувати слова чужинні. Хто право дав газетним стилістам ще й нині, збіднюючи словниковий запас української мови, з такою тупою послідовністю викорінювати з мовного вжитку природне й звичне слово «відсоток», котре живе в народі чи не сотню літ? Чому нам став милішим латинський «процент»? Чи не тому лише, що в мові російській... немає, на жаль, відповідного слова з коренем слов'янським? А ми ж повинні-таки радіти, що в нас це слово є!.. Чому в газетах ми вже не бачимо й народного слова «тло», а тільки взятий у французів «фон»? Чому в газетних рецензіях — самі лише «куліси»? Куди поділись «лаштунки»? Чому існує тільки грецька «сцена»? А де ж наш рідний, протонародний «кін»? Хтось мені скаже: старомодно! Еге ж. У тій же мірі, як і російське слово «подмостки». Але ніхто ж ті «подмостки» не зважається в російській мові «изничтожать». Ми чомусь пишемо здебільшого «епоха», і зовсім рідко вживаємо «доба». І чому наш рідний «обрій», відступивши своє природне місце грецькому «горизонтові», зостався лише в поезії?... Куди запропорили з вивісок прехороше слово «книгарня»?.. Може, всі ці слова давно застаріли й померли? Ні. Їх намагалися вбити, це правда. Але чи можна вбити слово, яке живе в народі?..

«... Поміляються ті, хто й досі намагається по газетах, видавництвах, інститутах безкарно порушувати **закони** нашого слова, закони логіки й здорового глузду. Деякі люди, не знаючі мови, коїли часом тес диво, чи не так: впадало в око їм, наприклад, слово «гартуватися», от вони собі й покладали: бог його зна, що воно за слово, а чи не безпечніше буде, коли замість нього та лишити російське «закаляться»? — і лишали, і рясніли в газетах перли на кшталт: «наша молодь **закалялася** в боях», а вчені дяді й тьоті навіть не червоніли, хоч «закалятися» є не що інше, як «забруднитися», «замазатися» або «задрипатися».

«Не червоніли вони й вимагаючи замість звичайних для українця «видніти», «мчати», «шарахати», «калатати», «тупцювати» і т. д. — «виднітися», «мчатися», «калататися» й «шарахатися», вимагали тільки тому, що так кажуть і пишуть по-російському. Не червоніли ж вони, силоміць укидаючи в мову газет і десяткі калькованих з російської прислівників, усіх отих мертвонароджених «дійсно» (замість «справді»), «виключно», «безприкладно» (жах який!). Дехто з нас досі вкладає в уста своїх героїв: «Вірно кажеш!», хоч слово «вірний» і не вживається в розумінні «правильний», а тільки в таких словосполученнях, як «вірний помічник», «вірно любиш», «вірно служиш» і т. д.

«З якогось непорозуміння запровадили ж у нас і ті два слова, що часто в очі б'ють з плакатів і газетних шпальт: «Добро пожалувати!» Погляньмо лишень. Слово «добро» в цьому російському сполученні — прислівник, що його по-українському, звісна річ, треба писати не «добро», а «добре». А коли вже стовбичить тут «добро», тобто, іменник, перекладений у першому томі академічного «Україн-

сько-російського словника» (1953) словами »добро«, »благо«, »имущество«, а в словнику Грінченка ще й словом »довольство«, то треба поглянути, що саме означає оте українське »пожалувати« (зі знаком оклику!), згадавши насамперед про те, що неозначена форма дієслова (»що робити?«) в українській мові майже ніколи не виконує »обов'язків« способу наказового, як то звичайно буває в мові російській (»молчать!«, »встать!«, »отставить!«), про що іноді забувають деякі наші недосвідчені літератори (пишучи: »мовчати!«, »встати!«, »пожалувати!«).

»В словнику Грінченка »пожалувати« пояснюється російським »приласкать«, »приветливо обойтись«, а також »пожалеть«, тобто пошкодувати чи пожаліти... І що ж виходить! Ми робимо ці написи, зустрічаючи гостей: »Добро пожалувати!«, а насправді вітання зводиться до того, що в мене, в гостинного господаря є, мовляв, якесь майно, добро, а я його для жаданих гостей пожалую, тобто пошкодую, пожалію...

»Ті ж таки вчені наставники, котрі штучно й безглуздо, але рукою владною вводили в мовний ужиток газет, канцелярій і шкіл усі оті »закалятися«, всі оті »горілчані й цукрові заводи« (замість »цукроварні й гуральні«), всі оті »відточуватися« й »заточуватися« (не в розумінні »терять равновесие, пошатываются«, а з російського »оттачиваться« й »затачиваться«, — дивись не тільки в першому, а і в томі другому того ж таки »Українсько-російського словника«, виданому зовсім недавно, року 1958) і т. д., — ті ж самі дяді й тьоті... силоміць »упроваджували« в українську мову деякі російські слова на вирази, яких не можна було »впроваджувати«, не порушуючи логіки й граматики... тих російських слів.

»А насамкінець кортить доточити два слова: »Далі буде«, бо про мовні наші прикраси, про огріхи, про несмак, про порушення норм і законів — усі ми добрим гуртом, усі ми разом, миром, громадою писатимем і писатимем далі — в кожному номері нашої »Літературної газети«, ревно пильнуючи краси і чистоти Твердого слова, продовжуючи війну проти псування мови, священну війну...«

Виступи в обороні рідної української мови перед її занецищенням і безпосередньою загрозою асиміляції насторожили Москву, якщо не сказати більше, і вона дала своїм відпоручним в Україні відповідні вказівки спрямувати розбурхану мовну дискусію на сторінках української підсоветської преси в інший бік, дати натяк, що українці в своїй боротьбі за власну мову зайшли задалеко. Таким »натяком«, що, як виявилось пізніше, став документом офіційної заборони вести далі будь-яку дискусію на мовні теми, була стаття Віталія Русанівського в »Літературній газеті« ч. 60, з 20 липня 1959 р., тобто, після останніх виступів Рильського та Ільченка. Русанівський дав ніби »завершення« всієї дискусії такими досить промовистими і багатозначущими тезами:

»Побудова соціалізму в нашій країні, визволення народів від соціального і національного гніту докорінно змінили їх ставлення до російської мови. Російська мова у межах країни давно вже стала мовою міжнаціонального єднання, могутнім засобом дальшого піднесення культури російського народу і одночасно — незамінним засобом міжнаціонального спілкування. Активно виконуючи цю роль, російська мова збагачує інші національні мови і збагачується сама. Завдяки благодетельному впливові російської мови за радянський час створили свою літературну мову 48 раніше безписемних національностей Радянського Союзу.

»Надзвичайно важливу роль відігравала і відіграє російська мова в справі витворення і поповнення термінології літературних мов на-

родів нашої Батьківщини, особливо зараз — в час небаченого піднесення науки і розвитку промисловости. Всесоюзна конференція з питань розвитку термінології, яка нещодавно відбулася в Москві, правильно відзначила, що надалі в галузі поповнення лексиконів національних мов новими термінами слід дотримувати принципу мінімальних розходжень.

Говорячи про міжнаціональне значення російської мови, треба зауважити, що поняття мови міжнаціонального спілкування потрібно відрізнити від поняття зональної мови, як першої стадії злиття мов земної кулі в одну мову людства.

... Сучасна російська літературна мова зберігає свою єдність саме тому, що вона є органом нації. Навпаки зональна мова повинна стати рідною і єдиною мовою певного людського колективу, в який об'єднається ряд націй.

По-друге, зональні мови виникатимуть після повної перемоги комунізму у всесвітньому масштабі, коли зникнуть всі і всілякі перегородки між всіма націями, а потреби економічного розвитку вимагатимуть нові центри, навколо яких групуватимуться великі людські колективи.

Отже, необхідною передумовою злиття мов і створення зональних, а пізніше — єдиної мови людства є повна перемога комунізму, природна і закономірна ліквідація національних перегородок і, як остаточний результат, — злиття націй.

Отже, розвиток культури соціалістичних націй (і, насамперед, першоелемента національної форми — національної мови) — є одним з найважливіших завдань, які стоять перед працівниками культурного фронту в період розгорнутого будівництва комунізму в нашій країні. Він полягає в дальшому збагаченні літературних мов соціалістичних націй, невіддільному від загального збагачення духовного життя наших народів, у дедалі дійовішому пропагуванні норм літературних мов для найповнішого оволодіння всіма трудящими нашої країни, у пропагуванні глибокого знання російської мови, як засобу міжнаціонального єднання...»

Після цього виступу Русанівського трибуна в «Літературній газеті» під заголовком «Питання сучасної мови» замкнулася, заповіджена ж О. Ільченком «священна війна» за чистоту рідної мови не відбулася. Вже з цього факту випливає, що стаття Русанівського була директивною, накиненою з Москви. Можливо, що ця війна далі точиться, але на сторінках підсоветської преси про неї промовчується.

Подав Петро Кізко

В поневоленій Україні

Зброя проти нескорених

Американська атомна бомба, яка впала 1945 року на японське місто Гірошіму, знищила не тільки тодішнє населення і спопелила його дорібок, але й в дальших своїх наслідках принесла жахливе нещастя. Радіоактивне проміня, що хлинуло на великі простори японської землі, щойно згодом виявило свою нищівну силу. Заражений ними людський організм вироджувався і сотні тисяч дітей, які народилися в наступні роки, були фізичними й духовими каліками, потворами. З лона японських матерів з'являлися вони на світ без очей, носа, уст, ушей, схожі на жахливі цурупалки дерева — тулуби без рук і ніг, мертві без внутрішніх органів, серця і мозку. Звіт лікарів, які досліджували в Японії вплив атомних променів на людське тіло, леденить у жилах кров. Треба було довгого протягу часу й наполегливої праці та лікування, щоб перемогти лихо. Але пам'ять про страшну зброю залишилася серед японського народу й досі.

Подібною жахливою зброєю воює з українським народом Москва. Правда, вона не кидає на міста й села нашої прекрасної Батьківщини атомних чи водневих бомб, не заражує їх нищівним радіоактивним промінням. Але засоби, що їх вона вживає для поборювання нескореної України, повинні своєю руйнуючою силою дорівнювати гірошімській катастрофі. Одних, найнепокірніших і найнебезпечніших для неї, Москва знищує фізично, запроторює в концтабори, вивозить на далекі заслання; інших затрує духово, намагаючись поробити з них калік. Блекотою, що нею вона повсякчасно, день-у-день, рік за роком, годує український народ — старших, молодь, дітей, Москва намагається виростити нові покоління, які не бачили б і не чули б, що не говорили б про українську правду. Цією отрутою є московська пропаганда українською мовою, словом, письмом, друком; її ж мета — знищити серед українських людей свідомість того, «хто вони, чийх батьків, ким за що закуті». Отрута повинна сягати аж до коріння, до самого джерела української духовости.

Запрягаючи на свою службу вже скалічених духово письменників і поетів та майстрів слова, московські людомори наказують їм виготовляти згадану отруту для нових поколінь. Опісля поширюють її друком. Зветься ця отрута «радянські книги українською мовою». На 1960 рік Москва запланувала поширити нову її порцію, щоб затрувати організм українського народу, щоб вирощувати духових калік, потвор, які, хоч народяться з української крові українських батьків, на українській землі, не мали б очей, вух, уст, серця і мозку українця, а стали б спотвореним покручем — «радянською людиною». Тому, одначе, що організм є сильний і неподатливий, отрута є міцна, себто, найбільшу брехню

змішується з насмішкою, обманом, клеветою, фальшом, вигадками й характеристичною пошехонською безкультурністю та ненавистю.

Огляд цієї, запланованої на 1960 рік, московської блекоти беремо з каталогів «Радянські книги українською мовою» чч. 4а, 6а, 12а, 13а, 15а, 19а, 20а, 22а, і 23а, подаючи наймаркантніший зміст видань, як його захвалюють видавці. Тематикою охоплено всі епохи тисячорічної історії українського народу — від княжих часів, через козацькі, визвольних змагань 1918-21 рр., по найновіші — добу українського націоналізму. Цій добі московські отруйники відводять найбільше творів і найбільше місця. Московська отрута для нищення в 1960 році українського духу буде подана під виглядом літературних творів — романів, історичних повістей, розвідок, документальних даних і т. п.

Для спалювання і зогидження української княжої держави появляється в четвертому кварталі цього року «роман» **Степана Скліренка** під заголовком «**Володимир**». Книга матиме 25 аркушів друку (чотириста сторін) і вийде тиражем 30 тисяч примірників. Про що говоритиме її зміст?

«На високих кручах над Дніпром у городі Києві стоїть пам'ятник князеві Володимирі, якому церква дала назву «святого, рівноапостольного», — насміхаються московські видавці і твердять:

«У новому своєму романі «Володимир», що є продовженням роману «Святослав», письменник Семен Скліренко розвінчує легенду церковників про князя Володимира і показує його, сина рабині Малуші, а пізніше — великого київського князя, в надзвичайно складних життєвих протиріччях, в боротьбі між язичництвом і християнством, в боротьбі з ворогами Русі.

«Важке й складне життя в князя Володимира, що вбиває полоцького князя Рєговльда (Рогволода — прим. наша) і бере в полон його дочку Рогнеду (вже не Рогніду! — прим. наша), карає брата Ярополка і відступає перед красою його жони — грекині Софії, створює в Києві пантеон язичницьких богів і приймає християнство, одружується з візантійською царівною Анною — дочкою підступної, зрадливої Феофано. Але життя князя Володимира — це тільки відбиток тих складних процесів, які відбувалися тоді на Русі. Читачі роману «Володимир» побачать картини тогочасного світу, коли на зміну родовому ладу йшов феодальний, побачить хижаків — ворогів-варягів, ромейів, що мріяли поневолити Русь. Проте разом з цим читач побачить і людей давноминулого світу, якими була дужа і завдяки яким встояла Русь, — батька Микулу, Малушу, воеводу Добриню, звятижних воїнів, невтомних ратаїв, працюючих дереводілів, що будували й захищали Русь».

Довідавшись отак, що «син рабині», «борець з церковниками», князь «невтомних ратаїв» і «працюючих дереводілів», себто лісорубів, — Володимир був володарем Русі — матері трьох руських племен: «малоросів, білоросів і великоросів» на грані «родового й феодального» ладів, українська людина в нашій Батьківщині повинна легше сприймати й інші «твори» — складники московської блекоти. Сприйме вона й видану Київським державним університетом брошуру **Г. Сергієнка** під заголовком

«Визвольна боротьба на правобережній Україні під проводом Семена Παля».

Бож ця брошура — це «праця побудована на базі вивчення нових архівних документів, друкованих джерел, літописів і наукових досліджень», очевидно відповідно спрепарованих, «присвячена... боротьбі народних мас Правобережної України 80-90 років XVII і початку XVIII ст. проти гніту шляхетської Польщі за возз'єднання з Росією...» Дарма, що те «возз'єднання» вже раз відбулося у Переяславі!

«Дружба» з москвинами є постійною частиною московської отрути для нищення української душі. Слідно її і в запланованому виданні на третій квартал 1960 року, триаркушевому творі (тираж 15 тисяч) примученого сталінсько-хрущовськими опричниками **Бориса Антоценка-Давидовича** під заголовком: **«Росія поруч»**. Цей «нарис присвячений животворній (!), непорушній (постійне підкреслювання зі страху, що «дружба» дуже слабенька) російського і українського народів. Герої твору — прості радянські люди — росіяни, українці, які пліч-о-пліч крокують по шляху комунізму, спільними зусиллями прикрашають рідну землю».

Видно «дружбу» й в книжці **Косяна В. Х.** під заголовком **«Поетична творчість Т. Г. Шевченка після заслання»** (10 аркушів друку, видавництво Академії Наук УРСР), в якому автор до зануди бреше про «ідейно-творчі зв'язки Шевченка з передовою російською культурою, наводить (чи не неіснуючі?) факти дружби українського поета з передовими діячами російської культури...» А тому, що «у книзі використано архівні матеріали Горьковського обласного архіву, які ще не друкувалися в пресі», можна собі уявити цей большевицький препарат неправди й вигадок.

Насильно прищиплювану «дружбу» за царів раптово перервали буремні 1918-і роки, коли українська зброя карбувала на московських лобах справжню істину: Україна прагне волі й самостійности, геть з пошехонськими зайдами-загарбниками. Звідсіля і дика московська ненависть проти Української Центральної Ради, проти Директорії, Уряду ЗУНР, проти Симона Петлюри; звідсіля й огидні «твори» — продовження різних пасквілів з минулих років:

Гарчев П. і Кучер О. написали книжку **«Червона гвардія в боротьбі за перемогу Жовтневої революції на Україні»** і її видасть вид-во Харківського державного університету. Книга на 12 аркушів друку «розповідь про героїчну боротьбу Червоної гвардії Донбасу, Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси та інших міст України проти... буржуазно-націоналістичної Центральної Ради, за встановлення радянської влади на Україні». Розкрис вона й правду: «велику роль червоногвардійських загонів братнього російського народу», себто, розкаже, як орди москвинів насаджували багнетами неволю в нашій Батьківщині.

Юрій Смолич надрукує у в-ві «Молодь» чималеньку книгу — 34 аркуші друку! — під заголовком **«Наші тайни. Вісімнадцятилітні»**, якою псуватиме українську молодь брехнею про те, мовляв, молодь боролася «за утвердження радянської влади в особливо важких умовах, — на Україні німецькі окупанти, гетьманці, петлюрівці». Смоличів «роман» буде ілюстрований і вийде накладом 50 тисяч примірників, отже йому придається багато ваги в каліченні молодечих душ.

У другому «романі», що його надрукує в-во «Радянський письменник» в четвертому кварталі 1960 року тиражем 65 тисяч примірників, під заголовком **«Реве та стогне Дніпр широкий»**, Смолич вихвалить таких «українців», як Андрій Іванов, Євгенія Бош, Саша Горовец, Леонід П'ятаков, Лаврентій Картвелішвілі, що знищували вогнем і мечем наш Київ, кине наклепи на українських патріотів-борців і насміється над «контрреволюційною націоналістичною Центральною Радою», «її ідеологами та лідерами Петлюрою, Винниченком, Грушевським та інспіраторами їх антинародної діяльності, відпоручниками імперіалістичної Антанти». Смолич перейшов добрий вишкіл у комітеті Михайлова, тепер «складає іспит».

Андрій Головка теж видасть у третьому кварталі роман на 30 аркушів друку під заголовком: **«Артем Гармаш»**, яким лаятиме Центральну Раду та брехатиме про добровільність накладення московського ярма на шию українського народу.

Немов би для історичного «удokumentовання» Смоличевих наклепів, заплановано теж видати розвідку **Симоненка Р. Г.** під заголовком **«Паризька мирна конференція 1919 р. та антирадянська інтервенція на Україні»**. Друкує її видавництво Академії Наук УРСР.

Симоненко використав «вітчизняні та зарубіжні архівні матеріали і публікації» і з наказу Москви «показав роль Паризької мирної конференції як головного штабу міжнародної контрреволюції в організації іноземної інтервенції проти Радянської України в 1919 р...» В брошурі «окреме місце приділено викриттю зрадницької політики ЗУНР та петлюрівської Директорії, що діяльно допомагали інтервентам».

Знову ж Харківський державний університет видасть цього року на 8 аркушах друку компіляцію **Рибалки І.** — **«Розгром буржуазно-націоналістичної директорії на Україні»**. В цій «книзі», як читаємо у каталозі, «на численних архівних, газетних та інших матеріалах викривається контрреволюційна суть Української буржуазно-націоналістичної директорії... показано воєнний розгром петлюрівської директорії...»

Як бачимо, часи визвольної боротьби в Україні, яку (боротьбу) очолював Головний Отаман Симон Петлюра, дуже лякають московського окупанта, тому він наказує постійно поширювати про них огидні брехні.

Послідовно за нікчемними наклепами й зогидженням найсвятіших почувань українського народу, спалюванням його героїв і борців за волю та самостійність, заплановано й вихвалювання найлютіших московських псів — чекістів, які топили в морі крові Україну після програних змагань. Плюється і на їхні жертви — українських селян «куркулів».

Видавництво «Радянський письменник» надрукує повість **Головченка І.** під заголовком **«Третя зустріч»** — «повість про прекрасних радянських людей, про мужніх чекістів і народних месників, які в грізні роки війни безжально карали окупантів, шпигунів та запродавців». Так, про цю московську дикунську «мужність» чекістів багато розказали б тюрми Вінниці, Бердичева, Львова, Самбора та сотень інших українських міст. Від тієї розповіді трісло б серце навіть у такого нікчеми й московського запродавця, як Головченко.

Вихваляючи чекістів, не забули московські людомори перевидати і збірку розстріляного ними свого ж таки чекіста **Олекси Влизька**, під за-

головком **»За всіх скажу«**. Появиться ця збірка в третьому кварталі 1960 року накладом 8 тисяч примірників, 6 аркушів друку. Видавці цинічно признаються до знищення поета, бо пишуть: **»в дану збірку ввійшли кращі твори, написані поетом за коротке життя«**.

Про жертви чекістів, головно **»куркулів«**, пише **М'ястківський А.** у романі **»Жито на камені«** (В-во **»Молодь«**, 16 арк. друку, 65 тисяч прим., II квартал 1960 р.) та **пошехонець Дукін М.** в оповіданні **»Матиюла«** про знищення українського села в проклятих 30-их роках.

Невгнутість у боротьбі українського народу, створення самостійної Карпатської України напередодні великих днів усенародного гніву проти двох окупантів під час минулої світової війни теж відмічено в московському пляні.

Мейгеш Юрій написав роман **»Верховина«** (20 аркушів друку, 15 тисяч примірників накладу) про те, як **»у 1938 році гітлерівці окупували Чехословаччину, і по указі з Мюнхена була створена так звана »Закарпатська Україна«**. На Верховину посунули, як вовки-розбишаки, січові стрільці прем'єра Волошина...»

Найбільше, одначе, місця відвели москвини своєму найгрізнішому ворогові — українським націоналістам. Цей факт вказує теж на дуже відрадне явище, а саме, що ворожа отрута не діє так успішно, як цього бажає Москва. Добра, шляхетна кров українського народу перемагає нищівну силу цієї отрути для духового розкладу й це дуже турбує ворога.

Брошура **Ковалевського Б. П., Лисенка О. Я.** про **»Пережитки капіталізму в свідомості людей і шляхи їх подолання«**, яка **»розкриває анти-суспільний характер таких пережитків капіталізму, як схилення перед буржуазною ідеологією і культурою, націоналізм...«**, повинна, на думку московських зайд в Україні, **»науково«** вбити в серцях українців шляхетну ідею націоналізму. На допомогу цій **»науковій праці«** придуть твої літературного характеру.

Сокур П. розповідь (у книжці **»Здійснена мрія«**) про **»запеклу боротьбу проти австро-угорських та польських колонізаторів та їх наймитів — українських буржуазних націоналістів«, а далі »радість возз'єднання Західної України з Радянською Україною«**. Відомий большевицький гавкало **Юрій Мельничук** сплотив **»твір«** під скигливим заголовком **»Коли кров холоде у жилах«**, спрямувавши свої брехливі наклепи проти українських **»буржуазних«** націоналістів в селі Дермань та інших селах Рівенщини. **М. Терлиця**, **»прогресивний«** запроданець з Канади, написав для видавництва **»Радянський письменник«** книгу на 14,5 аркуша друку під заголовком: **»Правнуки погані«**. В ній він не пише про себе й про подібних до нього, але **»в гострих публіцистичних памфлетах... використовує матеріал про націоналістів — від початку української еміграції за океан, більше півстоліття тому, і аж до наших днів, коли рештки (кожного року »рештки«!) колишньої петлюрівської контрреволюційної банди разом зі своїми гідними нащадками — недобитками гітлерівських колабораціо-**

ністів, злочинно діють проти канадського народу, прислужуються в ролі шпигунів, диверсантів та провокаторів імперіалістам, паціям нової війни».

Івасюк М. репетує «Чуєш, брате мій?» (роман, в-во «Молодь», 18 аркушів друку, 65 тис. прим., появиться у третьому кварталі 1960 р.), показуючи «боротьбу молоді Західної України проти буржуазних націоналістів та запродавців інших мастей в передвоєнні роки та в роки Великої вітчизняної війни».

«Роман» І. Рибак **«Побратими»**, що теж вийде з друку в III кварталі ц. р., подібним накладом, що й попередня книжка, «своєю ідеєю пристрасно направлений проти українських буржуазних націоналістів, попів, куркулів і в реалістично-романтичних тонах поетизує революційну молодь і старше покоління більшовиків». Лупій О. теж забажав похвали від московського хана, тому й «вшкварив» повість **«Нескорені береги»**, в якому «змальовує боротьбу трудящих Західної України з буржуазними націоналістами і білополяками в 20-і роки». Лупієва брехня ілюстрована «штриховими малюнками художника І. Манця».

Тарновський Микола, що повернувся недавно з Канади на «родину», мусів скласти поезії, себто віршилища, півграмотні «Поезії» (3 аркуші друку, 8 тис. прим. тиражу, II квартал), де «окремим розділом подано цикл віршів з життя українців в Америці. В цьому розділі поет гнівно таврує підлих зрадників народу — буржуазних націоналістів, які з міжнародного смітника виють на нашу батьківщину». Московські видавці твердять, що «книга має велике пізнавальне значення», себто, є добрим доносом для КГБ на українських патріотів.

Закінчує цей багатий розмірами цикл брехні й наклепів на українських націоналістів «збірник» під заголовком **«Безбаченки»** (15 аркушів друку, 10 тисяч накладу), що вийде в «Держлітвидав України» в третьому кварталі 1960 року. В цьому «збірнику» накопичено «фольклорні твори, у яких український народ розвінчує найлютіших ворогів, буржуазних націоналістів. Тут зібрано частушки, пісні, приказки, прислів'я».

Видаючи цей пасквіль, москвини пишуть, що «книга розрахована на викладачів літератури, гуртки аматорського самодіяльного мистецтва, майстрів читання художнього слова та широкого кола читачів». Але ворогові України страшні не тільки українські націоналісти, борці за волю народу. Визвольні рухи інших поневолених Москвою народів теж лякають його. Він боїться їхнього впливу на найширші кола населення нашої Батьківщини. Тому в цьому році заплановано змалювати «правду» про народні повстання в Східній Німеччині 17-го червня 1953 року та мадярську революцію в жовтні 1956 р.

Для українців кинуть большевики цього року аж сто тисяч примірників книжки «німця» **Рейновського Вернера «День «Х»**, в якій відтворено «тривожні епізоди літа 1953 року, коли фашистські банди намагалися викликати колотнечу, спровокувати інтервенцію проти Німецької Демократичної Республіки і таким чином запалити нову війну». Про «правду» в Мадярщині, де большевицько-московські танки придушили народну революцію, пише **Чабанівський М.** цілу трилогію (30 аркушів друку) **«Бал-**

канська весна» такими «поетичними» образами: «... 1956 рік. Один з центральних героїв роману Ніколає Станбу разом з делегацією приїздить в Угорщину. Але що це? На вулицях Будапешта перекинуті вагони, повалені телефонні стовпи... Бандити з автоматів стріляють у натовп. На вуличних ліхтарнях — повішені. Просто на бруку розтоптана жінка і біля неї — дитина. Горять магазини, свистять кулі...» А все це, твердять видавці книжки, — «боротьба з силами світової реакції, успішне будівництво соціалізму в Румунії та Угорщині».

Завершенням московської наруги й цинізму над українським народом та іншими поневоленими в СРСР є запланований в рамках отруйних видань на 1960 рік друк збірника в трьох томах, 75 аркушів друку, під заголовком **«Україна сміється»**.

Так, Україна сміється в гіркому болю й важкій боротьбі, ждучи того моменту, коли з жаху заплаче навіть каміння дикої, злочинної Москви, яку каратимуть за крадіж і кров українські борці.

од

З нових видань

»РУХ ЗА КРАЩИЙ СВІТ«

(З приводу появи 9-го зошита **«Фенікса»**, органу ТУСМ-у ім. М. Міхновського, Дітройт — Брюссель — Мюнхен)

3-го травня 1907 року писав Поль Кльодель до свого юного друга, Якова Рівієр: «Юні літа дані не на те, щоб виживатися. Юні літа створені для героїчних подвигів!»

Коли замислитися над тим, що доброго принесли сини й доньки України до скарбниці її духу за останнє 15-річчя, доведеться ствердити: поруч вічнославного й героїчного резистансу українства проти московського ярма на рідних землях, велика еміграція також не закопала талантів у землю, не пішла слідом лукавого раба-дармоїда, а послухала слів: «Потрібно діяти, поки є день. Бо прийде ніч,

коли годі буде будь-кому діяти!» (Ів. 9,4). Як фенікс з попелищ, так із згарищ другої світової війни виникли серед еміграції такі важливі установи: ВУАН, НТШ, УВУ, УНБТ (богословське товариство) та ін. Діяльність цих установ свідчить не тільки про багатство та багатогранність української духовності, але теж про незламну настанову української нації знищити большевицьку тиранію, зламати московське ярмо, відбудувати самостійну державу.

Цього року припадає 30-річчя большевицького процесу проти СВУ і СУМ-у та повільної ліквідації Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН). Деякі з названих установ, відновлених на чужині, своєю життєвістю немов би парадфразують

даний на початку вислів Кльоделя приблизно так: «Еміграція дана не на те, щоб тільки прожити. Вона дана нам для великих діл». В нашій статті обмежимося тільки до діл одного товариства на чужині — Товариства Української Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського (ТУСМ), заснованого десять років тому. Про ці діла говорить журнал товариства «Фенікс».

ТУСМ поставив собі за мету шукати власної української правди шляхом студій ідеологічної спадщини і на цій спадщині виховати себе та різьбити світогляд молодих студентів, народжених поза батьківщиною.

У передовиці «Фенікса» (зошит 9, 1959 р.) під заголовком «Очима в майбутнє» говориться на тему ТУСМ-івських завдань ось що:

«Будучи вірним ідеям націоналізму, це покоління підкреслює потребу індивідуальних студій в усіх напрямках та поглиблення знання проблеми націоналізму, як рівнож суспільних течій сучасного Заходу, щоб таким чином розглядати націоналізм не як відірване й спонтанне явище якоїсь провінції, але як суцільну течію, яка дорівнює передовим європейським течіям, і яка є так само питома українському народові, як напр. американцям ідеї свободи, англійцям культ корони, чи французам — бажання величі Франції».

Завдання — виховати світоглядovo українське студентство на чужині — надзвичайно важливе, а одночасно надзвичайно важке. Широко відомо, як важко приходитьсЯ виховувати в рідних традиціях молодь, що народилась поза межами батьківщини та виросла в чужих середовищах. Деколи це завдання вимагало від проводів молодіжних організацій просто героїчних зусиль, щоб перебороти різні труднощі. Але балаянс праці СУМ-у та 10-літні намагання ТУСМ-у ім. М. Міхновського най-

краще доказують нам, що ці труднощі переборено.

Перед українською нацією стоять великі завдання. Від того, як будемо працювати й боротися, залежить майбутність України та наша власна доля. До шляхетної праці й боротьби мобілізує ТУСМ молодих студентів. Бо молодість найкраще надається до священної боротьби і праці, як це прекрасно ствердив у своєму панегірику на пошану св. Бернарда Боскет: «Скільки буяння в 22-річному юнацтві! Яка кипуча кров, яке молоде в ньому вино! Молодість підлягає усім поривам, бо немає ще в ній ні однієї всепожираючої пристраси. Вона ще не вміє діяти за пляном і за порядком, але вона й не бачить нічого неможливого! Вона уявляє собі, що не знає з невдачі ніяких збитків, ні втрат!»

Геніальний поет і письменник П. Кльодель посвячує чимало уваги вихованню молоді генерації, присвятивши молодіжній проблематиці твори: «П'ять великих од», «Золота Голова», «Місто», «Магніфікат», «Дівця Віолена», «Атласний черевичок», «Полудне», «Закладники», «Свята Жанна на костирі». В «Золотій Голові» Кльодель критикує расизм, новопоганство та тоталітарний імперіалізм. Але вистачило «каменя згори», щоб розторозити тирана — «Золоту Голову». Цим каменем, на думку Кльоделя, була визвольна сила ідеї свободи та правди, джерело яких знаходиться в Богові.

«Каменем згори», що, на думку редакційної колегії «Фенікса», повинен знищити рабовласницьку систему в СРСР, є ідея справжньої демократії і націоналізму. Це стверджують такі статті в 9-му зошиті «Фенікса»: «Очима в майбутнє», «Його смерть породить чин», Ю. Русова — «Гетьман Іван Мазепа, як передвісник українського націоналізму», І. Кузіва — «Розвиток української державницької думки

на переломі 17-18 ст.», рецензії на два видання: Володимира Січинського — «Іван Мазепа — людина і меценат» та Ю. Клена — «Попіл імперій». Усі ці статті заціплюють українській молоді справжню любов до вітчизни та справжній патріотизм і демократизм.

У згаданій статті «Очима в майбутнє» 9-го зошита «Фенікса» сказано: «Це покоління підкреслює потребу індивідуальних студій в усіх напрямках та поглиблення знання націоналізму, як рівнож суспільних течій сучасного Заходу». Тому на сторінках журналу знаходимо праці з порівняльних студій мовознавства (О. Горбач: «Гене́за української мови та її становище серед інших слов'янських»), дипломатії (Т. І. Кіс: «До питання Генеральної Асамблеї ООН у системі Об'єднаних Націй»), модерної філософії (К. Митрович: «Філософія в советській дійсності»), економіки (О. Коваль: «Проблеми повоєнної советської економіки», З. Р. Мельник: «Де українська економічна концепція?») і т. п. Цікавими є теж завжди рубрики в журналі: студентство, чи культурно-науковий огляд або робітничі питання та міжнародний синдикалізм (Наприклад, стаття Г. Ощипка: «Зустріч двох світів праці»). Очевидно, що й поезія та проза стоять у центрі уваги «Фенікса», гуртуючи молодих поетів і письменників, а відділ літературної критики очолює такий досвідчений спеціаліст, як проф. д-р В. Державин.

Годі назвати праці всіх авторів, що досі співпрацювали у «Феніксі», але й кілька згаданих назв показують ширину зацікавлень та зусилля для індивідуальних студій в усіх напрямках. Одначе, дозволимо собі висловити думку про планування тематики «Фенікса» в дальшому. Було б добре розпрацювати науково в окремому циклі статей робітничі питання, надужиття та фальші комуністичного й капіта-

лістичного ладу. Це саме стосується до релігійних та філософських проблем. На протязі останніх років посилив большевицький режим за пеклу нагінку на релігію та свободу думки, користуючись при тому псевдонауковими періодичними журналами, окремими виданнями та сотнями вишколених агітаторів безбожництва. Систематична розробка релігійних і соціальних проблем, яку б започаткував у другому десятиріччі своєї появи журнал «Фенікс», була б найкращим вишколом молодих кадрів, борців проти московсько-большевицького атеїзму й матеріалізму.

Від 1952 року діє на Заході могутнє ідеологічне міжнародне об'єднання «Рух за кращий світ», що його очолює о. Ломбарді. Централю цього об'єднання є місцевість Рокка ді Папа в Італії. В ній працює ціла низка світських представників різних народів, різних рас з різних континентів, вивчаючи модерні способи боротьби за Хрест проти Диявола, за Боже Царство у звільненому від тиранії людстві.

ТУСМ теж змагається за кращий світ, світ український, тому й формує для нього великих будівничих. Тож наприкінці нашого скромного огляду діяльності цього вартісного товариства хочемо ще звернути увагу на заклик Миколи Зерова до академічної молоді Києва в половині 30-их років: «Лицем до джерел греко-римської культури!» З творів св. Василя Великого бачимо, що християнський світ повинен засвоїти собі всі позитивні, здорові здобутки старовини. На мою думку, отже, ми повинні основно простудіювати й оволодіти вченням Платона, що міститься в 6-ій і 7-ій книзі його «Республіки». В цих книгах незрівняний педагог викладає про обов'язок виховувати майбутніх державних керівників в любові до ідеалу добра, правди й краси, про конечність переорієнтації

вартостей, про потребу схоплювати сприятливі нагоди. Хай, отже, величезні виховні багатства Платона та животворний і полум'яний дух Кльоделя стануть для нас «ад фонтес», звідкіля черпатимемо модерні прийоми виховання молодих поколінь. Хай у нашому приватному й прилюдному житті і дії

буде засадою вислів Г. Сковороди:

Сій усміх, радість все кругом
І стане людям краще жити.
Свій смуток-жаль глибоко скуй
На серця дні
І все собі сказати вмій,
Що людям тяжче, як мені!

О. д-р Б. Курилас, ЧНІ

»ІДЕОЛОГІЯ І КОЕКЗИСТЕНЦІЯ«

Такий заголовок має брошура, що її недавно поширювано масово по всій Англії. Перше її видання можна було бачити під час минулих виборів до парламенту у вітринах відділів консервативної англійської партії. Тепер вона потрапляє до кожного англійського мешканця.

Цю брошуру, що її автором є д-р **Франк Бучман**, видав рух «Моральне переозброєння» 20 мовами й плянує поширити її даром в Англії, Західній Німеччині, Італії та ще трьох європейських країнах. Отже, як бачимо, акція набрала широкого розмаху й можна припускати, що її переводять численні політичні та церковні організації. Що ж викликало потребу такої широкої і дорогої акції? Відповідь на це питання знаходимо в згаданій брошурі:

»Комунізм плянує заволодіти нашою країною, — читаємо в брошурі. — Ми чули, що нарід за залізною і бамбуковою заслонами підпав під дію комуністичної методи перемивання мозків. Але ми не усвідомляємо собі, що комуністичне перемивання мозків переводиться теж і в нашій країні. А це є багато з того, про що ми читаємо в пресі всіх наших партій, бачимо в телевізії і навіть чуємо з церковної амвони. **Комунізм не**

потребує творити якоїсь нової організації, бож він так глибоко інфільтрувався в ті, що тепер існують. Нерозумним є вірити, що якийсь громадянин, приналежний до якоїсь партії, не є комуністом. (Підкреслення моє — **М.П.**).

Не можна не погодитися, що в основному це правильне ствердження, хоч може трохи перебільшене. Але в усякому разі дуже своєчасне ствердження. Дуже часто така інфільтрація комуністичних ідей та пропаганди є наслідком того, що, скажемо, преса вільного світу не має добрих знавців советознавства. Вона подає інформації про події в комуністичних державах, але часто не вміє і не має змоги подати їхньої правильної оцінки й тим самим створює деякий успіх для большевицької пропаганди. Тому, на нашу думку, першим завданням цієї великої й корисної акції для «морального переозброєння» було б підвищити сторожкість і пильність мас населення в країнах вільної Європи. Ця потреба є тим актуальнішою, що може незабаром заіснувати якась форма коекзистенції і то на протяг довшого часу.

Брошура закликає теж до посиленого морального переозброєння, що є першою запорукою перемоги над комунізмом, насамперед на ідеологічному відтинку. Брошура

написана дуже майстерно, бо автор не дає багато свого матеріалу, але приводить вибрані вислови як представників комунізму, так і видатних осіб вільного світу. Видання розраховане на найширші кола читачів різних політичних напрямків та світогляду, тому в брошурі немає випадів проти окремих осіб навіть з кіл комуністичних лідерів, лише подається насвітлення їхніх поглядів. Очевидно, що тільки таке потрактування проблеми може відкрити брошурі шлях до найширших мас населення. Коли ж узяти ще до уваги, що, як ми уже згадали, брошура дістається даром до кожної англійської хати, то можна не сумніватися, що ця акція принесе більше користи, ніж її приносить щоденна протикомуністична преса.

Між рядками брошури можна знайти ствердження, що видання призначене для кампанії проти

коекзистенції, торгівлі з комуністичним блоком, культурного обміну й візит комуністичних достойників у країнах вільного світу. Очевидно, що в брошурі про це безпосередньо не пишеться, тільки подано переконливі аргументи на те, щоб читач сам міг зробити відповідні висновки. Можна, отож тільки вітати цю корисну, своєчасну та велику акцію посилення морального спротиву комуністичним ідеям та пропаганді. Було б бажаним, щоб цю брошуру поширено даром не тільки в Європі, але й в інших країнах вільного світу. Необхідним є теж, щоб українська еміграційна спільнота, в міру своїх можливостей, активно підтримувала цей корисний почин. Нашим організаціям слід включитися в акцію морального переозброєння й знайти шляхи, як їй допомогти.

Михайло Павлиук

НАШІ ПРИЯТЕЛІ, ЩО РОЗБУДОВУЮТЬ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» ПРИЄДНУВАННЯМ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

1. Ю. ЧУБАТИЙ (Лестер, Англія)	1 передплат.
2. В. ГЛАДКИЙ (Брігг, Англія)	1
3. Д. КОЛІШКА (Гартфорд, США)	1
4. П. ДАНИЛИШИН (Рочестер, США)	1

ЩИРО ДЯКУЄМО ВСІМ АКТИВНИМ ПРИЯТЕЛЯМ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ». ХТО ЧЕРГОВИЙ? ПІДТРИМУЙТЕ Й РОЗБУДОВУЙТЕ СВІЙ ЖУРНАЛ!

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Канада

Листа ч. 107 (Садбури). Жертвували по 2 дол. — Т. Смчук, Т. Мицак; по 1 дол. — В. Давидяк, С. Юськів, Б. Борис, В. Гузій, М. Келоїд, А. Макарець.

Листа ч. 117 (Монтреал). Жертвували: В. Комарявський — 8 дол.; по 2 дол. — П. Климчук, М. Безпалюк.

Листа ч. 125 (Монтреал). Жертвували по 1 дол. — Ю. Кручовий, В. Медвідь, Мартинюк, О. Зазуля, Е. Токар, Д. Нагрибецький, В. Куць; по 50 цен. — А. Корінь, П. Кирик.

Листа ч. 166 (Торонто). Жертвували: М. Павлюк — 2 дол.; по 1 дол. — М. Збурівський, М. Бабяк, Л. Андрійчук, М. Стус, І. Канюга, М. Радевський, О. Назарович, І. Городечний, Н. Фафуліт, М. Морозак, М. Попович, М. Станвік; по 50 цен. — Н. Шпільман, М. Огородник, М. Шпугар, В. Яв.кий, С. Гошуляк, Романишин, Й. Лень, П. Гушний, П. Гасюк, М. Олійник, Болеховський, С. Май...

Листа ч. 209 (Монтреал). Жертвували по 2 дол. — В. Вальків, Е. Ільчишин, М. Левенець, Я. Пришляк; по 1 дол. — І. Несторук, І. Горук, Зенон Гор., І. Чверишко, П. Репецький, Я. Савка, В. Бравдович, І. Булка, М. Кінах.

Франція

Листа ч. 255 (Сошо). Жертвували **Филь Юрко** — 2.000 фр.; по 500 фр. — Д. Щербань, М. Гомініук, І. Гиник, І. Пісько; Д. Ходинович — 400 фр.; М. Глушач — 300 фр.; по 200 фр. — І. Горбовий, М. Телечко, В. Мацевко; Ол. Фірман — 500 фр.

США

Листа ч. 420 (Чікаго). Жертвували по 5 дол. — Б. Кашуба, І. Лемішка, С. Мартинюк, Т. Коник,

З. Петро, М. Гнатів, П. Жилавий, М. Зенон, М. Венгер, С. Левкович, І. Ковтанів, І. Ковальчук, П. Песага, С. Коцелко, І. Козій, Н. Троян, І. Тельвак, П. Власенко, М. Томків; В. Лаврів — 3 дол.; по 2 дол. — О. Панчишин, М. Повідайко, Ю. Коваль, Г. Іваненко, С. Бортник, В. Карпін, С. Цвик, Панчишин; по 1 дол. — С. Микола, Ч. Дерень, І. Павлюк, О. Заславський, О. Коркавців, М. Сеньків.

Листа ч. 469 (Пасейк). Жертвували: Й. Маслиган — 2.50 дол.; по 1 дол. — І. Добко, Ф. Мартин, І. Гундзерський, І. Кузьма, П. Торконяк, М. Яремко, П. Турчин, О. Гуменний, С. Бацик, Г. Чула, І. Клим, І. Халва, І. Пукаляк, Осип Козак.

Листа ч. 1161 (Чікаго). Жертвували по 5 дол. — Т. Коник, О. Вар....; по 2 дол. — П. Борух, І. Гриняк; по 1 дол. — С. Дерень, Тарас Шим..., І. Бабій, М. Семків.

Австралія

Листа ч. 777 (Мелборт). Жертвували по 1 фунтові — Т. Гундерук, Н. Павліш; по 10 шіл. — О. Кипіш, І. Мосенчук, П. Кнігініцький, В. Назарчик, В. Чеботарів, О. Пона, М. Карфут, Анна Томин, В. Пундяк, В. Місюрак.

Велика Британія

Листа ч. 891 (Лестер). Жертвували по 10 ш. — Федьків, О. Скочиляк, В. Стадник, В. Іванюк, В. Камінський; В. Семенюк — 5 ш.

Листа ч. 892 (Лестер). Жертвували: С. Шевчук — 4 ш.; М. Ремізовський — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — В. Зеленчук, С. Козак.

Листа ч. 893 (Лестер). Жертвували: П. Ганик — 10 ш.; по 5 ш. — В. Воронович, М. Остафійчук, В. Прийдун, Я. Кулик; по 3 ш. — П. Марків, І. Барановський, І. Шумега, С. Касюк, С. Япленес;

Д. Гурський — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — М. Косач, І. Іванюк.

Листа ч. 894 (Лестер). Жертвували: **М. Миколишин — 1 фунт**; по 10 ш. — П. Кищук, В. Ільницький; по 5 ш. — М. Шкрумяк, Щупляк, В. Коваль, В. Головенко, Луцик; В. Бусько — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 895 (Лестер). Жертвували: Ю. Чубатий — 10 ш.; О. Довбіш — 10 ш.; М. Лучка — 5 ш.; по 4 ш. — М. Лисевич, В. Стефанюк; по 2 ш. 6 п. — М. Панчак, М. Пащук, О. Семчій, О. Вільшанецький; по 2 ш. — І. Клунь, П. Онищенко.

Листа ч. 896 (Лестер). Жертвували: Бурбела — 10 ш.; по 5 ш. — Ю. Смадич, М.К.; по 4 ш. — М. Ткачук, І. Луговський, М. Орищук; М. Лозовий — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 897 (Лестер). Жертвували по 5 ш. — В. Лапінський, В. Кукіль, В. Кореняка, Г. Костишин, Капеняк, Г. Ткачук, М. Николишин; по 3 ш. — А. Петрек, Марченко; І. Омелянчук — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 898 (Лестер). Жертвували по 5 ш. — І. Рубель, С. Андрушків; по 3 ш. — М. Пятничка, Вол. Кен...

Листа ч. 899 (Лестер). Жертвували по 5 ш. — Петро, Загородний, С.К.; А. Шологін — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 900 (Лестер). Жертвували: В. Медичський — 10 ш.; Г. Гринішак — 5 ш.

Листа ч. 901 (Лестер). Жертвували по 5 ш. — І. Шуль, А. Мазурак, М. Сух...; О. Солонинка — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — М.Г., Т. Лаврик, Сулима, П. Стеранка; по 2 ш. — В. Не..., З. Гуль.

Листа ч. 902 (Лестер). Жертвували: по 10 ш. — М. Ремізовський, С. Лахман; М. Трушик — 6 ш.; І. Тарчанин — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Якимів, С. Кунців, В. Яріш, В. Гнатківський.

Листа ч. 903 (Лестер). Жертвували: **А. Гищенко — 1 фунт**; В. Саяк — 10 ш.; по 5 ш. — І. Костів, Н. Зенко, Сопків; по 3 ш. — І. Мушинський, П. Мазурик, Сав.,

М. Горшко, Шумко; по 2 ш. 6 п. — С. Кунців, В. Яріш, В. Хруц, П. Марущак, В. Романюк, Д. Сторошко, І. Городинський, С. Попик, С. Гриневич; по 2 ш. — В. Грижак, В. М.

Листа ч. 904 (Мелтон). Жертвували: по 2 ш. 6 п. — В. Гайда, І. Сабкович, О. Рогатиняк; по 2 ш. — М. Коропецький, І. Карась, С. Ільчишин, В. Мельницький.

Листа ч. 905 (Ловборов). Жертвували: О. Жук — 10 ш.; по 5 ш. — І. Жуківський, С. Кузів, М. Пилипів, М. Устяк, І. Павлів, С. Свердлик, І. Змія; П. Кінах — 4 ш.; Ю. Верстюк — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 946 (Грімсбі). Жертвували: В. Погорілий — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Слюсар, Н. Чиборах, А. Кузимчак.

Листа ч. 947 (Сканторп). Жертвували: С. Скибіцький — 6 ш.; по 5 ш. — О. Пруцик, П. Романів, І. Польовий, М. Кобаренко, В. Данилишин, О. Петлюк, В. Держипільський, М. Павлишин; по 4 ш. — І. Шмагай, В. Мерлюк, Ю. Габура; по 3 ш. — П. Соловій, О. Гльоза, І. Ільків, В. Лаврінок; по 2 ш. 6 п. — Д. Терентяк, М. Синюк, Д. Миханік, В. Гирик, В. Слободян, А. Остапів, П. Рудик, С. Снігура, І. Сарнецький, Т. Венгрияк; по 2 ш. — В. Ерстенюк, В. Горобовий, М. Бик.

Листа ч. 948 (Сканторп). Жертвували: по 5 ш. — І. Гринак, А. Мицик, О. Гембич, С. Чупіль, Т. Снігур, Д. Залуцький; Ф. Рудий — 4 ш.; Р. Мандигур — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Фаримюк, І. Колтика, М. Білач, М. Гамляк; по 2 ш. — В. Завойовський, І. Кондрат.

Листа ч. 949 (Сантон). Жертвували: І. Шнайда 10 ш.; Т. Джердж — 5 ш.

Листа ч. 950 (Брігг). Жертвували: по 5 ш. — В. Гладкий, М. Гладкий, М. Хибінь, М. Вавринюк, Л. Лапчинський; по 2 ш. 6 п. — І. Табака, Г. Табака; І. Вояк — 2 ш.

Листа ч. 1115 (Галіфакс). Жертвували: С. Колодій — 12 ш.; М. Нидза — 8 ш. 6 п.; М. Лучків — 6 ш. 6 п.; А. Гринчишин — 3 ш. 6 п.; по 2 ш. — І. Кокайло, З. Дипелич; по 1 ш. 6 п. — В. Заворотинський, М. Корнило, І. Фостяк.

Листа ч. 1116 (Галіфакс). Жертвували: М. Смук — 5 ш.; по 4 ш. — І. Димах, С. Артимович; В. Стацак — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — С. Лисий, О. Паховко, І. Гнат.

Листа ч. 1118 (Галіфакс). Жертвували: по 5 ш. — О. Кузьо, Д. Ч., І. Пилипчак, М. Кізімишин; по 2 ш. 6 п. — П. Аколан, В. Василишин, В. Валько, Д. Стефаняк, М. Яцевюк, М. Хемич.

Листа ч. 1119 (Галіфакс). Жертвували: по 5 ш. — В. Вовк, П. Сморожук.

Листа ч. 1120 (Галіфакс). Жертвували: Фостяк — 5 ш.; Когут — 3 ш. 6 п.; Рогач — 2 ш.

Листа ч. 1191 (Донкастер). Жертвували: В. Радишин — 10 ш.; М. Антонів — 5 ш.; С. Михальський — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1192 (Донкастер). Жертвували: В. Галків — 10 ш.; М.

Данилюк — 6 ш.; по 5 ш. — І. Шестака, М. Жуковський, М. Данилюк, С. Семенюк, М. Лотиш; В. Тащак — 3 ш.

Листа ч. 1193 (Шеффілд). Жертвували: по 2 ш. 6 п. — Ключник, М. Кіс; по 2 ш. — Олексевич, М. Книжницький, Озвяк; Базилук — 1 ш.

Листа ч. 1194 (Діннінгтон). Жертвували: І. Шкрибляк — 4 ш.; В. Вістовський — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Наливаник, І. Шумський, І. Кузьма, М. Деревницький, Д. Михайлюк; по 2 ш. — В. Рученчин, М. Борисенко, О. Остропольський, П. Федоренко, І. Стрільчук, Н. Іванків, Д. Сивий.

Листа ч. 1195 (Шеффілд). Жертвували: І. Р. Федак — 2 ш. 6 п.; І. Стельмах — 2 ш.

Листа ч. 2194 (Гльоссоп). Жертвували: О. Шляхетко — 10 ш.; по 5 ш. — Д. Романюк, М. Березький, Д.П., І. Іваник; М. Яцюк — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Лупійчук, С. Влашин, С. Рибак; Й. Гайдаш — 2 ш.

Всім Збірщикам і Жертводавцям — складаємо сердечну подяку.